

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Економіко-правовий факультет



ПРАВОВИЙ ВИМІР КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

ТРЕТІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

МАТЕРІАЛИ
ювілейної всеукраїнської наукової дистанційної
конференції, присвяченої 155-річчю
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

10 квітня 2020 р.
м. Одеса

Одеса
Фенікс
2020

УДК 378.4(477.74):340(063)
П 68

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(протокол № 6 від 19 лютого 2020 року).*

Укладачі:

кандидат юридичних наук, доцент **А. В. Левенець**;
старший викладач **О. В. Нарожна**

За загальною редакцією:

доктора юридичних наук, професора **Л. О. Корчевної**;
доктора юридичних наук, професора **О. А. Чувакова**.

П 68 Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Третє юридичне читання : матер. ювілейної всеукр. дистанційн. наук. конф. (10 квіт. 2020 р. м. Одеса) / за заг. ред. Л. О. Корчевної, О. А. Чувакова ; укл.: А. В. Левенець, О. В. Нарожна. – Одеса : Фенікс, 2020. – 260 с.

ISBN 978-966-928-499-0

Збірник тез доповідей підготовлено за матеріалами ювілейної Всеукраїнської дистанційної наукової конференції, присвяченої 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, яка відбулась в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова 10 квітня 2020 року.

Призначено для науковців і практиків, аспірантів та студентів з юридичних спеціальностей.

УДК 378.4(477.74):340(063)

***Відповідальність за зміст тез,
а також достовірність поданих даних, несуть автори.***

ISBN 978-966-928-499-0

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2020

Зміст

СЕКЦІЯ І. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ В УКРАЇНІ ТА В СВІТІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

<i>А. В. Виходець</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ У ФРАНЦІЇ.....	9
<i>П. С. Гаджєєва</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ САМОБОРОНИ В МЕЖАХ ООН.....	15
<i>Т. В. Довганюк</i> МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ НАРОДОВЛАДДЯ.....	20
<i>Д. В. Тисячний</i> ЕВОЛЮЦІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА.....	25
<i>Є. О. Каташинський</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ «МОНОПОЛІЇ АДВОКАТУРИ» В УКРАЇНІ.....	30
<i>В. С. Козоріз</i> ПАРЛАМЕНТ ПОЛЬЩІ: ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ПАЛАТ.....	34
<i>О. В. Прієшкіна</i> РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ФРАНЦІЇ.....	38
<i>А. П. Прокопчук</i> КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ФРН: ПЛЮСИ ТА МІНУСИ ФЕДЕРАЛІЗМУ.....	43
<i>Л. Т. Рябовол</i> ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ.....	48
<i>А. К. Таукач</i> НОРМИ «М'ЯКОГО ПРАВА» У РЕГУЛЮВАННІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	52

<i>Д. М. Ясинок</i>	
ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ЗАКОННОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	57
<i>М. М. Ячменська</i>	
УКЛАДЕННЯ УГОДИ АСАА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗРОСТАННЯ ІМІДЖУ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ «MADE IN UKRAINE»	60

СЕКЦІЯ II.

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ, МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ

<i>Я. В. Барвенко</i>	
ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ	65
<i>А. В. Капустін</i>	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ ЕМБЛЕМ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА, ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ, ЧЕРВОНОГО КРИСТАЛА	69
<i>Д. І. Карп</i>	
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ	72
<i>Т.Р. Короткий</i>	
ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВУ ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	77
<i>Л. О. Корчевна</i>	
ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ	80
<i>З. В. Кузнєцова</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ЗІБРАНЬ	85
<i>А. В. Левенець</i>	
ОСОБЛИВОСТІ МІЖАМЕРИКАНСЬКОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	89
<i>О. М. Садовська</i>	
ПРИНЦИПИ НЕВІДЧУЖУВАНOSTІ ТА НЕПОРУШНОСТІ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ	94
<i>О. С. Саєнко</i>	
ДИСКРИМІНАЦІЯ ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТРАНСГЕНДЕРІВ ЗА ОЗНАКОЮ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	100

<i>І. В. Сервецький</i>	
ТЕОРІЯ ЕКСТРЕМОЛОГІЇ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ	106
<i>В. С. Тревозіна</i>	
ДЕРОГАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ	112
<i>Н. В. Хендель</i>	
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО БЮРО ГРОМАДСЬКОЇ ГІГІЄНИ	117
<i>М. С. Шевченко</i>	
ТРАНСПЛАНТАЦІЯ ОРГАНІВ ТА ТКАНИН ЯК ПРАВОВА ПРОБЛЕМА: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	120
<i>В. А. Ясенко</i>	
ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ	124

СЕКЦІЯ ІІІ. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО: ДОКТРИНА, ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

<i>Д. В. Анохіна</i>	
ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО ПОВТОРНО	128
<i>М. О. Блищук</i>	
ПРОБАЦІЯ В СИСТЕМІ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ	132
<i>О. А. Чуваков, Д. А. Деменчук</i>	
ЗАКЛИК ДО ЗАХОПЛЕННЯ ВЛАДИ АБО ДЕМОКРАТИЧНА ДУМКА ОСОБИ	136
<i>І. А. Дришлюк</i>	
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ В СФЕРІ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)	141
<i>Д. В. Дубінченко, П. В. Осипова, Ю. В. Піхур</i>	
ДО ПИТАННЯ ПРО СМЕРТНУ КАРУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ	146
<i>Х. П. Кореновська</i>	
НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРУ МАРГІНАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ	150

О. А. Корольова, Д. Г. Юрченко ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТРУДОВА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	154
А. С. Кривошилюкова ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ	158
К. К. Мальцева ГУМАНІЗАЦІЯ ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ	162
Б. М. Орловський ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДЕРЖАВИ МАСОВИМ ІНФЕКЦІЙНИМ ХВОРОБАМ (КОРОНАВІРУСУ)	166
Т. О. Павлова РОЗШИРЕНА КОНФІСКАЦІЯ У ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	171
О. О. Пащенко ЩОДО ПИТАНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КК У ЗАКОНОПРОЕКТІ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЩОДО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ТА ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА» (РЕЄСТР. № 2689) .	175
К. Г. Петрик, А. П. Півень КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОНТРАБАНДУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ	179
Д. Р. Пугач ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ В РЕФОРМУВАННІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	181
Т. В. Родіонова МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ: ЗМІСТ ТА ВИЗНАЧЕННЯ	185
Т. С. Садова ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ ПОНЯТТЯ «ЗАРУЧНИК»	187
Л. П. Сванадзе ВИДИ ЗЛОЧИННИХ УГРУПУВАНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, ГРУЗІЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА)	190

<i>Л. І. Терпан</i>	
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ	196
<i>О. Г. Чекал, Л. П. Чілік</i>	
КІБЕРГРУМІНГ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЙОГО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ	200
<i>В. В. Шадюк</i>	
НЕОБХІДНА І УЯВНА ОБОРОНА ЯК ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ	204

**СЕКЦІЯ ІV.
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, КРИМІНАЛІСТИКИ
ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

<i>І. О. Біла</i>	
ДО ПИТАННЯ ВИКРИТТЯ ТА ПЕРЕВІРКИ АЛІБІ	207
<i>М. С. Деордєв</i>	
ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДРОНІВ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО ..	210
<i>Т. В. Іванова</i>	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПАПЕРОВИХ ГРОШЕЙ (НА ПРИКЛАДІ НОВОЇ БАНКНОТИ 1000 ГРИВЕНЬ)	213
<i>Є. К. Карлюга</i>	
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ІЗ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ..	217
<i>О. Ю. Колеснік</i>	
ІСТОРІЯ ГАРОЛЬДА ШИПМАНА – КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВБИВСТВ СЕРІЙНОГО МАНІЯКА	221
<i>Д. Є. Корж</i>	
ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК ДОКАЗУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	224
<i>І. О. Миколенко</i>	
МЕДІАТОР У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ ТА ВИМОГИ	229
<i>О. М. Миколенко</i>	
ПРАВОВИЙ СТАТУС МЕДІАТОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	233

О. В. Нарожна	
ЩОДО КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ	237
О. І. Павлов	
МЕДІАЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.	241
М. О. Храпицька	
ЗНАЧЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДЛЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ	245
М. Ю. Шнайдерман	
ГІПНОЗ ЯК МЕТОД ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ: ПИТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ДОПУСТИМОСТІ	249
О. В. Якимчук	
ЩОДО ПИТАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРОКУРОРОМ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	253
А. Р. Яцюк	
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ . . .	257
ПРАВОВИЙ ВИМІР КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	260

Секція І. Конституційно-правові засади державного та суспільного ладу в Україні та в світі: нові виклики та сучасний стан

А. В. Виходець
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри конституційного
права та правосуддя О. М. Садовська**

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ У ФРАНЦІЇ

Досліджувана тема є актуальною, через те, що на сучасному етапі еволюції суспільства інститут президентства грає неабияку роль у великій кількості країн світу, точніше там, де наразі відбувається розвиток та становлення органів публічної адміністрації. Інститут президентства як елемент державних органів існує більше ніж у 140 країнах-членах ООН.

У цій роботі я б хотіла розглянути особливості конституційного статусу глави держави на прикладі Франції, як однієї з європейських держав, що являється напівпрезидентською республікою та має багато спільних рис з організацією державного ладу в Україні.

Президент Франції, згідно статті 6 Конституції Франції, обирається терміном повноважень на 5 років шляхом загальних прямих виборів при таємному голосуванні. На виборах діє мажоритарна виборча система. Самі вибори проводяться у два тури. Мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості використовують у першому турі, а у другому переважає мажоритарна виборча система відносної більшості, причому в другому турі беруть участь два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів.

Новообраний Президент може вступити на посаду тільки через два тижні після закінчення виборів [1, ст.6].

Президентом країни має право стати: громадянин Франції, який не позбавлений виборчих прав та володіє пасивним виборчим правом при виборах до центральних представницьких органів влади.

Голова Сенату, згідно із рішенням конституційної Ради, має право здійснювати функції президента у разі, коли є вакансія на пост президента Республіки або коли існують перешкоди, що стосуються виконання президентом своїх обов'язків. Якщо перешкоди є у голови Сенату, то функції президента отримує Уряд [1, ст.7].

Слід зазначити, що стаття 5 Конституції Франції вказує на те, що названа держава представляє собою класичну модель напівпрезидентської республіки: «Президент республіки стежить за дотриманням конституції. Він виступає гарантом і арбітром належного функціонування органів громадської влади та державного управління. Він зобов'язаний бути гарантом національної незалежності, територіальної цілісності та дотримання міжнародних угод» [1, ст.5].

Крім того, за Президентом закріплюється статус арбітра. У концепції виконання Президентом так званої «нейтральної функції», яка грає важливу роль у вирішенні спірних питань між усіма органами влади, арбітражна функція є основоположною [1, ст.7]. Ця функція виступає одним з елементів у системі розподілу влад, оскільки особливістю статусу арбітра є знаходження спільного рішення між урядом та парламентом. Найбільш яскраво вона проявляється у такому явищі, як коабітація (франц. — співмешкання, співіснування), коли складається ситуація, за якої президент Франції та прем'єр-міністр належать до різних, часто опозиційних політичних сил. Це може статися у випадку відсутності більшості пропрезидентської політичної сили у парламенті. В цьому й полягає факт співпраці та виконання президентом функції усунення конфліктів: коли останній не має фактичної підтримки більшості законодавчого органу, та змушений розподіляти свої повноваження з главою уряду. Як наслідок, відсутній чіткий розподіл повноважень президента і прем'єр-міністра у Конституції Франції [3].

Крім того, до компетенції президента входить повноваження у сфері управління. Він займається призначенням на посаду прем'єр-міністра та інших членів уряду за пропозицією останнього, приймає відставку попереднього уряду, на що вказує 8 стаття Конституції Франції [1, ст.8].

Незважаючи на все, глава держави зобов'язаний прислухатися до парламентської більшості та народу під час вирішення політичних питань. В іншому ж випадку може бути спричинена політична криза, якщо постане питання про довіру уряду після його формування. Уряд несе обмежену парламентську відповідальність перед нижньою палатою, яка реалізується шляхом прийняття резолюції осуду (вотум недовіри).

Рада міністрів – так іменується уряд у повному складі. Головою Ради міністрів є президент. Збирати уряд має право і прем'єр-міністр. В такому разі, коли президент відсутній, засідання мають назву Кабінет міністрів. На прем'єр-міністра покладено досить широке коло повноважень, адже він є відповідальним за національну оборону, виконання законів, взаємодію з парламентом.

Акти, які видає уряд, є підзаконними та президент повинен їх підписати [1, ст.13]. У ряді випадків, вказаних в Конституції, уряд має право просити у парламенту дозвіл на здійснення заходів, що відносяться до сфери регулювання закону, внаслідок видання ордонансів (актів, які мають силу закону) протягом певного проміжку часу [1, ст.38].

До повноважень президента входить також головнокомандування збройними силами, тобто він є головою вищих військових рад, має право призначати осіб на військові посади. Відповідно до статті 16 Конституції Франції 1958 р., у разі, коли над незалежністю нації, цілісністю території Республіки, її інститутами нависає серйозна небезпека, а конституційні державні органи припиняють нормально функціонувати, Президент Республіки, після офіційної консультації з Прем'єр-міністром, головами палат, а також з Конституційною радою повинен вжити певні заходи для усунення загрози [4, с. 671].

Президент разом із прем'єр-міністром може призначати на цивільні та військові посади. Він володіє певними повноваження-

ми, пов'язаними із судовою владою, адже глава держави, згідно із Конституцією, є гарантом її незалежності. Не слід забувати, що президент є головою Вищої ради магістратури та до його повноважень входить призначення свого заступника до названого органу. До повноважень цього органу належить контроль щодо призначення на посади суддів і прокурорів, а також здійснення дисциплінарного провадження щодо них. Крім того, на президента покладено право помилування, яке він здійснює разом з Міністром юстиції та Вищою радою магістратури [4, с. 672].

Французька Конституція вказує на тісну взаємодію президента та глави уряду. Прем'єр-міністр, а іноді, коли виникає потреба, й відповідальні міністри, контрастигують майже усі акти Президента Республіки [1, ст.19].

Якщо згадати про політичну відповідальність президента Франції, то варто вказати на те, що він її не несе. Це означає, що у випадку, коли його політика наносить шкоду чи призводить до невдоволення, то, у принципі, немає способів застосувати до нього санкцій чи звільнити з посади [1, ст.68]. Навіть якщо дії президента викликають незадоволення у парламенту, то не існує правил, відповідно до яких можна було б змусити Президента піти у відставку.

Насамперед варто мати на увазі, що президент може втратити свої повноваження, якщо його було визнано винним у вченні державної зради чи іншого тяжкого злочину, та звичайно ж у випадку звільнення за власним бажанням. У разі втрати президентом свого мандату, його повноваження переходять до голови верхньої палати парламенту — сенату. Обвинувачення президенту можуть пред'явити дві палатами парламенту абсолютною більшістю голосів. Далі розгляд справи переходить до спеціального Високого суду правосуддя. Якщо президент визнається винним, то він втрачає свої повноваження [1, ст.68].

Незважаючи на те, що термін «державна зрада» у більшості країн має чітко визначений зміст, який охоплюється окремим складом злочину та за який передбачено кримінальне покарання, відносно президентських дій нерідко застосовується дещо інша інтерпретація. Вона передбачає зміщення акцентів з кримінально-правової до політико-правової відповідальності.

Схожу думку висловлює й М. Дюверже. Він пише, що «державна зрада» знаходиться на межі політики та права. Мова йде про політичний злочин, що полягає у зловживанні своїми обов'язками шляхом дій, що суперечать 175 Конституції і вищим інтересам країни»[6].

На мою думку, особливої уваги заслуговує з'ясування місця президента та його повноважень у трикутнику законодавчої, виконавчої та судової влади. У Французькій Республіці президент є фактично керівником Уряду за наявності особливої посади прем'єр-міністра [5]. Переважна більшість актів президента Французької Республіки скріплюється міністрами або прем'єр-міністром. Це являє собою додатковий стабілізуючий елемент у системі розподілу влад.

Для державного розвитку Франції періоду новітнього часу характерне посилення виконавчо-президентської гілки влади, при збереженні деяких форм парламентського контролю. Сильна президентська влада і налагоджений механізм парламентського контролю за його діяльністю дозволяє віднести Францію до держав зі змішаною формою правління — напівпрезидентської республіки. Ця форма правління, за визначенням М. Дюверже, тяжіє або ж до президентської, або ж до парламентської моделі [6].

У липні 2008 року у Франції була проведена конституційна реформа. Ініціатором вважається президент Франції Н. Саркозі. Липнева реформа 2008 року мала на меті вирішення 3 питань: посилення ролі парламенту, посилення контролю над виконавчою владою та розширення переліку прав громадян. Ця реформа торкнулася також й повноважень глави держави.

Хоча Президент в V Республіці грав велику роль та мав неабиякі права, конституційна реформа 2008 року дещо обмежила повноваження глави держави. До цих обмежень можна віднести те, що тепер реалізація права помилування може відбуватися тільки в індивідуальному порядку (ст.17). Також було обмежено право президента призначати ряд посадових осіб, як наприклад, членів Конституційної Ради (ст. 13, 56). Крім того, було закріплено, що президент не має права займати посаду більше, ніж два рази по-

спіль (ст.6). Та, незважаючи на всі обмеження, реформа 2008 року надала президенту республіки право звертатися до парламенту з посланнями (ст. 18). Отже, незважаючи на те, що конституційна реформа дещо змінила повноваження глави держави, можна точно сказати, що президент Франції, як і раніше, грає провідну роль в державі та не залишає пост центральної фігури в країні.

На мою думку, президент Франції грає велику роль в управлінні державою. Нормами французької конституції закріплено, що президент, як глава держави має право призначати прем'єр-міністра, за поданням прем'єр-міністра призначати інших членів уряду, головувати в Раді міністрів, видавати укази і декрети, підписувати ордонанси. Крім того, президент укладає міжнародні договори, є головою Збройних сил, здійснює право помилування та виконує низку не менш важливих функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція Французької Республіки. Сайт Національних Зборів Франції. URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/english/> (дата звернення: 10.03.2020 р.).

2. Белов Д. М. Порівняльно-правовий аналіз інституту президентства в Україні та Франції: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. КНУТШ. К., 2005. С. 197.

3. Административное право зарубежных стран: Учебное пособие / Под ред. А. Н. Козырина. М.: Спарк, 1996. 229 с.

4. Конституция Французской Республики. *Конституции государств Европейского Союза / Под общей редакцией Л. А. Окунькова*. М.: Издательская группа Инфра. М., Норма, 1997. С. 665-682.

5. Пухтецька А. А., Ославський М. І. Організація державно-го управління в європейських країнах. *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / За заг. ред. Авер'янова В. Б. К.*: Юстініан, 2007. 287 с.

6. Duverger M. A. New Political System Model: Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*. 1980. № 2 (8). P. 167.

П. С. Гаджієва
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри конституційного
права та правосуддя А. В. Левенець

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ САМОБОРОНИ В МЕЖАХ ООН

Сьогодні основним напрямком у міжнародному праві є забезпечення миру й недопущення війни, наслідком якої є неконтрольовані, систематичні порушення прав людини. Але така тенденція була не завжди, тому що на протязі усього еволюційного розвитку людства виникали збройні конфлікти, які переходили у численні війни. Ситуація змінилась у середині ХХ ст., коли була заснована Організація Об'єднаних Націй (далі — ООН) й прийнятий її Статут, що стало початком запуску чинного правового механізму регулювання конфліктів між державами. Такі конфлікти виникають й нині та призводять до необхідності постійного контролю з боку Ради Безпеки ООН, яка несе головну відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки, для запобігання прояву агресії та забезпечення принципу незастосування сили (ст. 2 Статуту ООН). Але існує виключення з цього правила — право на самооборону кожної держави, яке виникає у випадку, якщо відбудеться збройний напад на члена організації, доти, поки Рада Безпеки не вдасться до заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки, що передбачене у ст. 51 Статуту ООН (далі — Статут) [1].

На сьогодні, інститут самооборони держав модернізувався й через це виникає багато питань щодо можливості й правомірності його застосування, оскільки не всі його прояви відповідають повністю формулюванню у Статуті. Зокрема, це стосується превентивної самооборони, що має невизначений, але надзвичайно актуальний характер.

У сучасному міжнародному праві склались декілька концепцій щодо правомірності використання самооборони держав від агресії, до яких відносяться: самооборона на підставі озброєного нападу (ст. 51 Статуту ООН), та превентивна самооборона (або «дії на упередження»). Різниця між ними полягає у різному змістовому тлумаченні ст. 51 Статуту.

По-перше, класичне (традиційне) або «вузьке» тлумачення цього права. Відповідно до нього, для застосування військового удару необхідна наявність реального збройного нападу, тобто нападу з боку держави-агресора. Статут ООН, заборонивши застосування сили в міжнародних відносинах, дозволив державам одностороннє застосування збройної сили тільки з метою самооборони проти вже скоєного збройного нападу [2]. Тобто ст. 51 Статуту ООН прямо виключає застосування збройної сили у відповідь державі, яка приймає проти іншої протиправні заходи, наприклад, економічного або політичного характеру. У схожих ситуаціях або навіть у випадку існування безпосередньої загрози нападу, держава може вдатися до відповідних заходів лише при дотриманні норм щодо пропорційності. Прихильники цього тлумачення самооборони звертають увагу на те, що таке чітко визначене формулювання ст. 51 було направлене якраз на обмеження можливості зловживання нею й запобігання помилковому розумінню цієї норми. Зазначену позицію підтримав й Міжнародний Суд ООН у справі «Нікарагуа проти США» у 1986 р [3].

По-друге, так зване розширене тлумачення права на самооборону, визнає правомірність превентивної самооборони. Тобто держави мають право діяти в порядку самооборони з метою запобігання загрозі від нападу, що насувається, часто згадується як «дії на упередження» або «превентивна самооборона».

Треба зазначити, що поняття превентивної самооборони не міститься у міжнародних договорах. На думку Н. В. Вавілова, дії на упередження і превентивна самооборона у міжнародному праві поняття схожі, але не тотожні. Основною рисою, що відрізняє превентивні дії від упередження, є те, що перші проводяться проти держав, а другі являють собою специфічні воєнні засоби для

проведення вирішальних ударів проти формувань сил супротивника. Якщо упередження характеризує як би оперативний рівень відповіді на неминучу загрозу, то запобігання — стратегічний. Це реакція на розвиток загрози в перспективі [4, с.15]. Прихильниками цієї теорії є, як правило, вчені англо-саксонської школи права, тому що особливо велику увагу такий вид самооборони отримав у Стратегії національної безпеки США 2002 р., де проголошується можливість односторонніх військових дій США по всьому світу [5], обумовлюючи це тим, що існують держави, які поводяться агресивно, тому для захисту власних інтересів необхідним є військовий напад.

У 2003 р. США вперше в історії використали превентивну самооборону, коли під сумнівними причинами вони вторглися до Іраку у березні цього року і вчинили подальшу його окупацію, що фактично призвело до розвалу цієї держави та іншим глобальним проблемам [4, с. 14]. Такі дії є прямо превентивними, тому що збройного нападу у бік США не було, але вони заявляли, що такими діями вони запобігли катастрофі, яка тільки «могла бути».

Окрім американської, ізраїльська військова доктрина також допускає можливість нанесення превентивних ударів по найважливіших об'єктах противника у разі неминучості виникнення збройної конфронтації або їхньої діяльності, що створює реальну загрозу безпеці Ізраїлю [6]. У зазначених випадках підкреслюється позиція окремих держав щодо їх рішучості у використанні превентивної самооборони, незважаючи на вимоги Статуту ООН. Треба зазначити, що такими діями вони привертають увагу до необхідності прийняття відповідних заходів для визначення правомірності можливості використання превентивної самооборони з огляду на розвиток інформаційно-військових технологій, вдосконалення хімічної зброї тощо як засобів ведення війни.

У доктрині міжнародного права вчені також не дійшли до єдиної думки. Як зазначає А. С. Орбелян, за умови високої ймовірності нападу в майбутньому, з можливістю нанесення більшої шкоди та при відсутності інших засобів вирішення ситуації, держава має

право вдатися до превентивної самооборони [7, с. 19]. А Л. Хенкин передбачає використання превентивної самооборони як виключення для випадків, пов'язаних із застосуванням ядерної зброї [8, р. 235].

Але попри вищевказане, треба зазначити, що спроби застосувати превентивну самооборону є об'єктивно неправомірними. Як зазначає О. М. Сіваш: «Коли держава вважає, що може стати об'єктом збройного нападу, все правомірне, що вона може зробити з огляду на чинне міжнародне право — провести мобілізацію й інші внутрішні приготування на випадок нападу, а також звернутися до Ради Безпеки ООН, яка за Статутом ООН уповноважена вжити заходів у випадку погрози миру, порушення миру й акту агресії (ст. 39 Статуту ООН)» [9, с. 110].

Основною причиною визнання превентивної самооборони неправомірною є відсутність її зовнішнього нормативного вираження, а саме відповідного міжнародного договору, який би визначав сутність та основні випадки, умови, засоби застосування превентивної самооборони.

Іншою причиною протиправності використання превентивної самооборони є неможливість застосування щодо неї принципу пропорційності. Підтвердження цього є вищевказані наслідки дій США у 2003 році відносно Іраку. У випадку застосування превентивної самооборони не можна визначити характер потенційного військового нападу, а також вирахувати збитки, які могли настати, тому виникає ризик використання необгрунтованої агресії на підставі фіктивних доказів, що неминуче призведе до зловживання нею й порушенню миру.

Таким чином, можна дійти висновку, що на сьогодні, у міжнародному праві жодна держава не може використовувати превентивні удари на підставі стратегій політики окремої держави або поглядів вчених. У ст. 103 підкреслюється переважна сила Статуту ООН стосовно інших зобов'язань членів ООН по будь-якому іншому міжнародному договору, тому положення ст. 51, що дозволяє використання права на самооборону тільки на підставі озброєного нападу, є імперативним [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Статут ООН і Статут Міжнародного Суду: міжнародний документ від 26.06.1945 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 07.03.2020).

2. Фархутдинов И. З. Международное право о самообороне государств. Евразийский юридический журнал. 2016. № 1 (92). URL: <https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/yuridicheskie-stati/mezhdunarodnoe-pravo-o-samooborone-gosudarstv> (дата звернення: 07.03.2020).

3. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/70/judgments> (дата звернення: 07.03.2020).

4. Вавілова Н. В, Сівоха І. М., Леонов В. В. Превентивне застосування сили в системі міжнародних відносин. URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/viewFile/126650/121584> (дата звернення: 09.03.2020).

5. The National Security Strategy of the United States of America. The White House, 2002. URL: <http://georgewbushwhitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/> (дата звернення: 07.03.2020).

6. Фархутдинов И.З. Израильская доктрина о превентивной самообороне и международное право. Евразийский юридический журнал. 2016. № 8 (99) URL: <https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/yuridicheskie-stati/izraillskaya-doktrina-o-preventivnoj-samooborone-i-mezhdunarodnoe-pravo> (дата звернення: 10.03.2020).

7. Орбелян А. С. Правогосударствна применение вооружённой силы в условиях современных международных отношений: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 30 с.

8. Henkin L. How Nations Behave: Law and Foreign Policy / Louis Henkin. New York: Columbia University Press, 1979. 400 p.

9. Сіваш О. М. Самооборона як обставина, що виключає протиправність діяння. Харків, 2017. Ч. 1. С. 108–115. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14066/1/Sivash_108-115.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

Т. В. Довганюк
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: д.ю.н., професор кафедри конституційного права та правосуддя, Заслужений юрист України О. В. Прієшкіна

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ НАРОДОВЛАДДЯ

На сучасному етапі нашого життя зі стрімким розвитком демократичних держав науковці та фахівці права почали звертати свою увагу на все більшу потребу в розвитку саме місцевого самоврядування. Чому саме на це питання звернулася увага? Крім основного регулювання країни через конституційні основи та економіко-політичні реформи, які направлені на захист та регулювання найважливіших відносин між суб'єктами країни, постала проблема в удосконаленні саме децентралізації. Треба зазначити те, що процес децентралізації України почався з 2014 року з прийняттям цілої низки концепції та законів.

Місцеве самоврядування на сьогодні є важливим чинником демократизації суспільного життя, децентралізації управління та необхідною передумовою становлення громадянського суспільства, наближення влади до її джерела — народу. І, навпаки, місцеве самоврядування може ефективно функціонувати лише за умови наявності розвинутого суспільства [1, с. 122].

З прийняттям Конституції України (основного закону держави України), 28 червня 1996 року на 5-й сесії Верховної Ради України 2-го скликання, створилися найважливіші аспекти та перспективи для значного розвитку та становлення місцевого самоврядування України. Слід зазначити й те, що профільне регулювання місцевого самоврядування визначається Законом України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 року. Виходячи з норм обох нормативно-правових документів, треба зазначити, що

вони визнають за громадянами України широкий комплекс прав щодо участі в управлінні державними справами на місцях.

Відповідно до ст. 7 Конституції України в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. З цієї норми виходить те, що однією з головних умов повного та ефективного здійснення задач, функцій та повноважень місцевого самоврядування є його гарантованість [2, ст. 7].

Згідно ст. 5 Конституції України народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [2, ст. 5]. З даного конституційного положення випливає, що органи місцевого самоврядування не входять до єдиного державного механізму. В силу цього, місцеве самоврядування можна розглядати як окрему форму реалізації народом належної йому влади.

Конституція України закріплює основні організаційно-правові форми для участі громадян в житті місцевого самоврядування, а саме це: участь в місцевому референдумі, місцевих виборах, здійснення волевиявлення при бажанні вступу на службу в органи місцевого самоврядування, при оскарженні рішення суду щодо дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування чи посадових осіб, можливість відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок бюджету місцевого самоврядування.

Аналізуючи зміст конституційно-правових норм, а саме ч.1 ст. 38 Конституції України, громадяни мають право брати участь в місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування; ст. 71 та 141 Конституції України визначають, що вибори до органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на засадах рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування [2, ч.1 ст. 38; ст. 71; ст. 141]. Саме через потребу більш чіткого регулювання цих процесів Верховна Рада України 14 січня 1998 р. прийняла перший в контексті місцевих виборів Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».

Основний закон України у ст. 40 виділяє особливе місце серед форм реалізації громадянами права те, що усі громадяни мають

право направляти індивідуальні чи колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [2, ст. 40].

Однією з організаційно-правових форм безпосередньої демократії є місцеві референдуми. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про місцеве самоврядування України», місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення [4, ст. 7]. Але на протязі останніх років виступає проблема щодо порядку організації та проведення місцевих референдумів. Питання регулювання саме місцевих референдумів були відображенні у Законі України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який діяв до 6 листопада 2012 року. На зміну цього закону був прийнятий Закон України «Про всеукраїнський референдум» (26.04.2018 р. він був визнаний неконституційним), який вже не регулював відносини у сфері місцевих референдумів. Отже станом на сьогодні це є одна з істотних прогалин в системі місцевої демократії в Україні, яку парламентарі й досі не можуть вирішити.

Загальні збори громадян є однією з форм реалізації безпосередньої демократії, так як скликаються за місцем проживання громадян (села, селища, мікрорайону, житлового комплексу, вулиці, кварталу, будинку та іншого територіального утворення) для обговорення найважливіших питань місцевого життя. Основною особливістю загальних зборів є те, що вони скликаються в міру необхідності, але не менш як один раз на рік і є правомочними за наявності на них більше половини громадян, які проживають на відповідній території і мають право брати участь у зборах, а у разі скликання зборів (конференції) представників громадян – не менш як двох третин представників відповідних територіальних утворень [5].

Громадяни певної територіальної громади мають право на участь у громадських слуханнях, які включають в себе право на зустріч з депутатом відповідної ради та посадових осіб місцевого

самоврядування, під час яких територіальна громада, яка застосувала це право, заслуховує та вносить відповідні пропозиції щодо питань місцевого значення.

Не менш важливою формою волевиявлення територіальною громадою свого права є добровільне об'єднання органів місцевого самоврядування. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлює правовий статус добровільних об'єднань органів місцевого самоврядування як юридичних осіб, які не наділені власними повноваженнями щодо захисту і реалізації місцевих інтересів [6]. Слід зазначити те, що добровільні об'єднання повинні бути зареєстровані відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 року [7].

Аналізуючи усе вищевикладене, можна зробити висновок, що саме вільне волевиявлення громадян України в різноманітних організаційно-правових формах безпосередньої демократії є невід'ємним підґрунтям для забезпечення основних прав та свобод громадян. Завдяки конституційно-правовому закріпленню можна стверджувати, що в нашій країні гарантується і захищається місцеве самоврядування. Але треба зазначити й те, що наше законодавство не є досконалим, деякі питання, які зачіпають наші основні права на вільне волевиявлення на місцевому рівні, є доволі актуальними та назрілими, проте й досі лишаються невирішеними.

СПИСОК ВИКОРИСТОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Прієшкіна О. В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії: навч. посібник. К.: Кондор. 2004. 336 с.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. ст. 5, 7, ч.1, ст. 38; ст. 71 та 141, ст. 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.03.2020).

3. Парламентські процедури. Посібник для депутатів місцевих рад та активістів громад URL: <http://ipo.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/web2.pdf> (дата звернення: 03.03.2020).

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст.170. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/ laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/) (дата звернення: 03.03.2020).

5. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року № 3748-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12/> (дата звернення: 03.03.2020).

6. Бодрова І. І. Добровільні об'єднання органів місцевого самоврядування як специфічний суб'єкт відносин місцевого самоврядування в Україні. URL: [http://dspace.nlu.edu.ua/ bitstream/123456789/2737/1/Vodrova_35.pdf](http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2737/1/Vodrova_35.pdf). (дата звернення: 03.03.2020).

7. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 03.03.2020).

Д. В. Тисячний
аспірант кафедри теорії держави і права
та конституційного права,
Міжрегіональна академія управління персоналом

ЕВОЛЮЦІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА

Однією із провідних тенденцій розвитку сучасного конституційного права є посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів, що спонукає до порівняльно-правових досліджень взаємовідносин між державою і особою. Сюди належать і питання громадянства. Це зумовлено тим, що сфера взаємовідносин «особа — держава» завжди займає центральне місце серед всіх інших правових питань, урегулювання яких значною мірою впливає на інші сфери державно-суспільного життя [1, с. 93].

Інститут громадянства, як відомо, є однією з основних ознак державного суверенітету та тісно пов'язаний з обов'язком держави забезпечувати захист прав і законних інтересів громадян даної держави. Основу правового статусу індивіда утворюють правовідносини громадянства, а сутність громадянства полягає у взаємовідносинах людини і держави, тобто громадянство-правова належність особи до певної держави. Слід зазначити, що у давнину громадянство розуміли як здатність людини керувати державою та підкорятися їй. Як особливий політичний інститут громадянство виникло в Давній Греції водночас із народженням там демократії і ґрунтувалося на принципах загальної рівності громадян перед законом та активної участі громадян у політичній діяльності.

Так, у Стародавньому Римі громадянство визначалося належністю особи до урядової служби, тому поширення статусу громадянства спочатку на плебеїв (494 до н.е.), а потім на представників завойованих народів (212 н.е.) створювало дедалі більшу неоднорідність прошарку громадян. Зв'язок статусу громадянина із обов'язком особи брати активну участь у політичному житті ослаб.

Протягом XIX ст. під впливом розвитку капіталістичних відносин і поширення ліберальної політики (невтручання держави у приватну сферу) традиційна республіканська концепція активного громадянства була замінена ліберальною моделлю громадянства. Остання визначала поняття громадянства як сукупність прав, яких людина набуває одночасно із народженням. Таким чином громадянство було зведено до суто юридичного статусу [2, с. 212].

Разом з тим, обсяг прав і свобод, якими людина може користуватися в конкретній державі, а також ті обов'язки, які може покласти держава на людину, залежить від наявності в останньої громадянства цієї держави.

У сучасній науці конституційного права розрізняють три значення терміну «громадянство»:

1) як одне з суверенних прав держави, що передбачає її можливість в односторонньому порядку регулювати відносини громадянства. Однак при реалізації цього права держава обмежена нормами міжнародного права та правами людини, перш за все правом людини на громадянство;

2) як конституційно-правовий інститут, тобто сукупність конституційно-правових норм, що регулюють відносини між державою, з одного боку, і громадянами, іноземцями, особами без громадянства - з іншого;

3) як публічно-правовий стан індивіда¹, що являє собою стійкий (постійний) правовий зв'язок людини з конкретною державою, що обумовлює взаємні права та обов'язки громадян та держави у випадках, зазначених у законі. Громадянство у цьому розумінні виникло у Франції після Великої Французької революції [3, с. 225].

На думку багатьох науковців, зокрема, В. М. Отроша, під громадянством розуміється стійкий правовий зв'язок фізичної особи з державою, що проявляється у чітко визначеній законодавством кожної країни сукупності їх взаємних прав і обов'язків. Громадяни мають певні права та обов'язки по відношенню до своєї держави, а держава забезпечує захист їх прав та інтересів як на своїй території, так і за її межами. Стійкий правовий зв'язок фізичної особи з

державою означає, що навіть у випадку виїзду громадянина за кордон на постійне проживання, його громадянство автоматично, як правило, не припиняється. Інколи громадянство називають приналежністю особи до держави [4, с. 321-325].

Разом з тим, громадянство як правова категорія є інститутом конституційного права. Відповідні норми містяться в конституціях та спеціальних законах про громадянство. Загалом населення зазвичай визначається як сукупність індивідів, що проживають у певний час на території конкретної держави і підлягають її юрисдикції.

Зрозуміло, що громадянство являє собою певні юридичні та фактичні зв'язки між особою і державою. Класичним проявом такого зв'язку є постійне проживання особи на території держави. Крім того, варто зауважити постійний характер такого зв'язку в просторі та часі, адже він продовжується навіть у випадку тривалого перебування громадянина за межами території держави. Громадянин, що знаходиться за межами території держави, продовжує володіти всіма правами, якими він наділений у ній, також зобов'язаний виконувати всі покладені на нього обов'язки. Зі своєї сторони держава зобов'язана надати громадянину весь необхідний йому (в тому числі дипломатичний) захист [5].

Громадянство, як відомо, є одним з атрибутів держави, а тому питання громадянства традиційно є особливо актуальним і вагомим. Проаналізувавши основні дефініції поняття громадянства, можна виокремити ряд його основних ознак та принципів. Так, найбільш оптимальним формулюванням громадянства є визначення його як політико-правового зв'язку особи і держави, у результаті якого між ними виникають взаємні права й обов'язки.

Першою важливою ознакою громадянства є те, що останнє виступає як правовий зв'язок між особою та державою. Суб'єкти цього відношення тісно пов'язані між собою, адже мають юридичні права та зобов'язані виконувати покладені на них обов'язки.

Другою особливістю громадянства є те, що юридичні права й обов'язки між суб'єктами правовідносин громадянства носять взаємний характер: держава вправі вимагати від особи поваги і

дотримання своїх законів, але в той же час зобов'язана здійснювати захист цієї особи як на своїй території, так і за її межами; особа ж, зі свого боку, має право вимагати від держави забезпечення такого захисту, але в той же час вона зобов'язана дотримуватися її законів.

Наступну ознаку громадянства визначено через політичний зв'язок особи та держави, адже наявний той або інший ступінь участі особи в управлінні справами держави і суспільства: участь у виборах, референдумах, сплата податків тощо.

Останньою ознакою громадянства є сталість політичного зв'язку між державою та особою, що припускає наявність потенційної можливості його розірвання (особа вправі вийти з громадянства на підставі свого волевиявлення і на підставах, передбачених законодавством) [6, с. 179-203].

Так, визначивши ознаки громадянства можна прийти до деяких висновків, зокрема визначити, що сутність політико-юридичного статусу особи як громадянина конкретної держави полягає в участі індивіда в справах по управлінню суспільством і державою, активному користуванню своїми правами і сумлінному виконанню обов'язків, покладених на нього законом.

Що стосується питання принципів громадянства, то на думку відомих вчених, це складне та багатогранне явище. Саме принципи є тією основою, яка зв'язує воедино різноманітні складові громадянства, найбільш повно відображає його сутність як цілісного правового інституту.

Першочергове значення принципів громадянства виявляється в тому, що вони: 1) відбивають сутність та зміст інституту громадянства; 2) є вихідними засадами; 3) діють безпосередньо; 4) є основою для практики державного будівництва у сфері громадянства; 5) в них відтворюється поведінка особи, обсяг її свободи; 6) є показником демократичності держави. Виходячи з цього, принципи громадянства можна визначити як такі його нормативні засади, за допомогою яких з'ясовуються сутність та зміст громадянства, діють безпосередньо та становлять керівні положення правового регулювання всіх відносин громадянства

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Суржинський М. І. Поняття громадянства та конституційне регулювання його основних засад у пострадянських державах (порівняльний аналіз)// Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 93-97
2. Кульчицький С. В. Громадянство // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г-Д.
3. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
4. Отрош В. М. Поняття громадянства в міжнародному праві та особливості його набуття і втрати у державах і Мальтійському Ордені / В. М. Отрош // Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 321-325 / [Електронний ресурс] // Часопис Київського університету права. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2014_4_78.
5. Лазарев В.В. Загальна характеристика інституту громадянства, // [Електронний ресурс] // назва сайту: osvita.ua. — Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/law/9277/>.
6. Журавка О.В. Міжнародно-правова характеристика інституту громадянства [Текст] : дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Журавка О.В.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 1999. 203 с.

Є. О. Каташинський
студ. I курсу магістратури, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Науковий керівник: д.ю.н, професор кафедри адміністративного,
підприємницького та господарського права А. В. Смітюх**

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ «МОНОПОЛІЇ АДВОКАТУРИ» В УКРАЇНІ

Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 30.09.2016 [1] в нашій країні було запроваджено новий етап реформи юстиції. В середньостроковій ретроспективі зазначений процес мав своїм наслідком імплементацією низки процесуально-правових новел в українське законодавство: «нові» ГПК України, ЦПК України, КАС України, а також закріплення в Основному Законі так званої монополії адвокатури, питання про доцільність ведення якої становить значний суспільний інтерес, оскільки конституційні норми, якими введено монополію адвокатури перебувають у процесі скасування, а практичний ефект яких значною мірою нівельовано з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» від 18 грудня 2019 року № 390-IX [2].

У цій роботі під терміном «монополія адвокатури» розуміється законодавчо закріплене положення, відповідно до якого представництво інтересів фізичних та юридичних осіб приватного та публічного права в судах можуть здійснювати виключно адвокати.

На користь запровадження монополії адвокатури можна зазначити, що вона:

- забезпечить високий стандарт якості правничих послуг;

- унеможливить уникнення особою відповідальності за неналежне надання правової допомоги шляхом притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності;
- залишить можливість звернутися за безоплатною правовою допомогою у випадку незадовільного фінансового становища клієнта;
- не обмежуватиме можливість здійснення самопредставництва або представництва «за довіреністю» у малозначних справах.

Водночас введення монополії адвокатури:

- ускладнить отримання професійної правничої допомоги, особливо незахищеним категоріям населення;
- сприятиме запровадженню «монополії» не всієї адвокатури, а виключно «монопольного становища» великих юридичних компаній, які виграватимуть більшість тендерів щодо надання юридичних послуг;
- призведе до скорочення, а в перспективні і до повної відсутності конкуренції на ринку юридичних послуг, що в свою чергу, зумовить динамічну деградацію якості надаваної правової допомоги;
- ускладнить доступ до професії адвоката через значну зацікавленість осіб без свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю щодо набуття цього статусу.

Погоджуючись частково з позицією прибічників запровадження вищеописаних конституційно-правових змін, треба зазначити наступне. Передусім, здійснення представництва інтересів осіб в суді саме адвокатом є чинником, що обумовлює наявність правової можливості притягнення такого представника до відповідальності.

Це пояснюється тим, що в регіонах функціонують кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури, які, зокрема, уповноважені на здійснення контролю за додержанням адвокатами зобов'язань, що випливають з діючого законодавства України, Присяги адвоката України, Правил адвокатської етики та інших актів На-

ціональної Асоціації Адвокатів України, а також здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвокатів [3, п. п. 4.2.4, 4.2.5].

Отже, у довірителя завжди є можливість звернутися до компетентного органу адвокатського самоврядування у випадку, якщо, на його думку, адвокатом були порушені його законні права, свободи та інтереси.

По-друге, імплементація подібної моделі надання правової допомоги з питань представництва інтересів в судах, на нашу думку, забезпечить високу якість надаваних послуг з огляду на обов'язкову вимогу щодо наявності двоохрічного стажу в галузі права та проходження кваліфікаційного іспиту задля отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю.

Закріпивши в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» процедуру проходження кваліфікаційного іспиту задля набуття статусу адвоката [4, ст.ст. 8, 9], держава, таким чином, встановила мінімальні гарантії якості правової допомоги, надаваної адвокатом. А конституційне закріплення виключного права адвокатів на здійснення представництва інтересів осіб в судах є логічним продовженням системної державної політики перманентного підвищення ефективності та покращення результативності правових послуг.

По-третє, наведене «монополльне» право не може розглядатися як всеохоплююча монополія з огляду на її непоширення на значну частину ринку юридичних послуг: отримання адвокатського свідоцтва все ще не вимагається від корпоративних юристів, юристів, що займаються договірною роботою, забезпечують юридичне супроводження щоденної роботи бізнесу тощо.

До того ж, «новими» процесуальними кодексами закріплено категорію справ, представляти інтереси в яких можуть не тільки адвокати, — малозначні справи (до них відносяться справи із ціною позову не вище 210 200 грн.).

Окрім цього саме використання терміну «монополія адвокатури» хоча і є цілком доцільним з точки зору змістовності категорії, однак певним чином вводить в оману щодо її правової природи. Найменування «монополією» часткового запровадження виключ-

ного права надавати юридичні послуги в одній, окремій сфері, за наявності широкого спектру інших галузей правничої допомоги, надання якої не потребує статусу адвоката, на нашу думку, не є доцільним. В цьому випадку задля здійснення чіткого описання сутності такої моделі надання правової допомоги необхідно використовувати категорію «виключне право адвокатів на здійснення представництва інтересів в суді».

Звісно, поняття «монополія адвокатури» є більш усталеним і загальновідомим, зручним та трендовим, утім аж ніяк не може бути застосовано при проведенні предметної дискусії.

Враховуючи все вищевикладене, запровадження такого виключного права слід оцінювати як позитивну тенденцію у сфері реформуванні інституту адвокатури та адвокатської діяльності загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 30.09.2016 № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 03.03.2020).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення: Закон України від 18 грудня 2019 року № 390-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-20> (дата звернення: 03.03.2020).

3. Регламент кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону : рішення Ради адвокатів України від 16.02.2013 № 77. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/reglamenti/reglament-kdka.pdf> (дата звернення: 05.03.2020).

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n432> (дата звернення 11.03.2020).

В. С. Козоріз
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри конституційного права та правосуддя О. М. Садовська

ПАРЛАМЕНТ ПОЛЬЩІ: ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ПАЛАТ

Польща пройшла складний шлях у відновленні своєї державності після поділів Речі Посполитої. У 1918 році відбулося проголошення незалежної держави Польща.

Це дружня нам країна, з якою ми маємо спільні кордони. Парламенти Республіки Польща та України обмінюються досвідом, депутати обох парламентів часто зустрічаються. Досвід демократичних перетворень в Польщі розпочався раніше за Україну та вважається більш напрацьованим, тому актуальність даного дослідження має практичне значення для нас на сучасному етапі розвитку.

Чинна Конституція Республіки Польща була ухвалена 2 квітня 1997 році. Згідно з Конституцією, законодавчу владу здійснюють Національні збори.

Національні збори Польщі — двопалатний парламент.

Верхня палата — Сенат, нижня палата парламенту — Сейм. У Сеймі засідає 460 депутатів, у Сенаті 100 сенаторів.

Згідно Конституції Республіки Польща: «Сейм та Сенат обираються на 4-річний термін повноважень. Термін повноважень Сейму та Сенату починається з того дня, коли Сейм збирається на перше засідання, і продовжується до дня, що передує дню зібрання Сейму наступного скликання. Вибори до Сейму та Сенату призначає Президент Республіки не пізніше, ніж за 90 днів до закінчення 4 років від початку строку повноважень Сейму та Сенату, встановлюючи дату виборів на неробочий день, який припадає на 30-денний період до закінчення 4 років від початку строку повноважень Сейму та Сенату» [1, ст.98].

Кожен польський громадянин може стати депутатом, якщо на день виборів досяг двадцяти одного року і має право голосу. Для посади сенатора вік повинен бути не менше тридцяти років [1, ст.99].

Депутати є представниками виборчих округів, в яких вони одержали депутатські мандати. Польська виборча система опирається на принцип партійності (пропорційна система). Тому, як у парламентських виборах, так і у виборах місцевої адміністрації більше шансів мають ті кандидати, які користуються підтримкою політичних партій.

Не можна бути одночасно депутатом і сенатором. Мандат депутата / сенатора не можна поєднувати з функцією Голови Національного банку Польщі, Голови Верховної палати контролю, захисника громадянських Прав, захисника Прав дитини та їх заступників, члена Ради з грошової політики, та іншими посадами.

Основне право та обов'язок депутата та сенатора – активна участь у роботі Сейму та Сенату, а також Національних зборах та їх органів [2,ст.3].

Сейм і Сенат ведуть свою роботу на засіданнях. Перші засідання Сейму і Сенату Президент Республіки скликає на день, що припадає на тридцятиденний період з дня виборів.

Сейм обирає зі свого складу Маршалка Сейму і віце-маршалків. Маршалок Сейму головує на засіданнях Сейму, стоїть на сторожі прав Сейму, а також представляє Сейм ззовні. Сейм утворює постійні комісії, може утворювати надзвичайні комісії, а також слідчу комісію для розгляду певної справи. Засідання Сейму є відкритим.

У випадках, визначених Конституцією, Сейм і Сенат, засідаючи спільно під головуванням Маршалка Сейму або в порядку його заміщення – Маршалка Сенату, діють як Національні Збори [1, ст. 114].

Сейм вирішує питання про стан війни і укладення миру.

Депутатам Сейму і сенаторам належить право законодавчої ініціативи [1,ст.118]. Сейм розглядає законопроект у трьох читаннях. Депутати Сейму можуть вносити в нього поправки. Сейм

приймає закони простою більшістю голосів у присутності не менше половини передбаченого законом числа депутатів. Прийнятий Сеймом закон Маршалок Сейму передає в Сенат. [1,ст.119]

Таким чином, повноваження Сейму можна звести до виконання таких функцій:

1.Законодавча функція. Сейм розглядає всі законопроекти.

2.Контрольна функція. Сейм здійснює контроль за роботою уряду. Сейм може виразити вотум недовіри уряду чи міністру, слухає також звіт про виконання урядом бюджетного закону. Депутати можуть звертатися до членів Ради міністрів із запитамми, побажаннями, а також висловлювати свою думку про їх роботу.

3.Зі згоди Сенату призначає та звільняє з посад голів: Верховної контрольної палати, Інституту національної пам'яті, Управління електронних комунікацій, Уповноваженого з прав дитини, Генерального інспектора з охорони персональних даних і Уповноваженого з цивільних прав. Сейм призначає на посаду Голову Національного польського банку.

4.Сейм обирає голів, їх заступників і членів Державного трибуналу, Конституційного трибуналу, членів Ради зі справ грошової політики, членів Ради з радіомовлення та телебачення, депутатів-членів Національної ради зі справ правосуддя і Національної ради зі справ прокуратури [3,с.5].

Повноваження Сенату можна виокремити таким чином:

1. Участь в законодавчому процесі.

2. Вираження згоди про призначення і відсторонення від посади голів: Верховної контрольної палати, Інституту Національної пам'яті, Управління електронних комунікацій, Уповноваженого з прав дитини, Генерального інспектора з охорони персональних даних, а також призначення Уповноваженого з цивільних прав.

3. Призначення та звільнення з посади одного члена Національної ради з радіомовлення і телебачення, двох членів Ради Інституту Національної пам'яті, трьох членів Ради з грошової політики.

4. Сенат делегує двох сенаторів у склад Національної Ради зі справ правосуддя та двох сенаторів в Національну Раду зі справ прокуратури.

5. Маршалок Сенату і 30 senatorів можуть вимагати від Конституційного трибуналу перевірки міжнародних договорів, а саме, чи відповідають вони нормам Конституції та міжнародним договорам.

6. Сенат здійснює опіку над польською діаспорою (Полонією), а саме, підтримує програми, які направлені на її інтеграцію. Популяризує викладання польською мовою, розповсюджує знання про польську культуру і національну пам'ять [3,с.6]. На ці заходи Сенат виділяє кошти з власного бюджету.

Таким чином, Сенат є активною частиною Національних Зборів на рівні з Сеймом. Досвід функціонування двопалатного парламенту в Польщі може бути досить корисним і для України. Врахування позитивів і негативів допоможе з'ясувати питання необхідності запровадження в Україні другої палати парламенту, а в разі позитивної відповіді сприятиме пошуку більш ефективної моделі вітчизняного парламентаризму [4,с.4].

Вважаємо, що в Україні, на відміну від Польщі, друга палата традиційно не була елементом законодавчої влади, і тому Україна немає досвіду функціонування двопалатного парламенту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція Польської Республіки (з передмовою Шаповала В.М.) / В.М.Шаповал. К.: Москаленко О.М., 2018. 84 с.

2. Ustawa o wykonywaniu mandatu posła i senatora. URL: [http://www.sejm.gov.pl / prawo/ mandat/ kon6.htm](http://www.sejm.gov.pl/prawo/mandat/kon6.htm) (дата звернення: 01.03.2020 року).

3. Polski parlament w pytaniach i odpowiedziach. URL: http://www.msps.su/files/2011/08/Polski-parlament-w-pytaniach-i-odpowiedziach_JDamm_RU.pdf?fbclid=IwAR1hTrtPk2TVKIKy2dvX4R7CaBtR_YHp9RxxrmEGK9SjwXflz95zQNkw8Qdc (дата звернення: 01.03.2020 року).

4. Сорока О. Механізми взаємодії Сенату Республіки Польща з Сеймом у процесі реалізації законодавчих функцій / Фонд Образование для демократии Миколаїв, 2010. 6 с.

О. В. Прієшкіна
д.ю.н., професор, професор кафедри
конституційного права та правосуддя,
Заслужений юрист України,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ФРАНЦІЇ

Упродовж останніх 20-ти років країни Європи прагнуть до більшої децентралізації й автономії органів місцевого самоврядування. Цю тенденцію, що пов'язана із переданням повноважень місцевим органам влади, можна пояснити двома причинами: по-перше – зростала потреба в демократії на місцевому рівні; по-друге – розосередження фінансово-бюджетних функцій, що передаються від органів центральної влади до органів місцевої влади [4, с.23].

На сьогоднішній день Франція, якщо порівнювати з іншими країнами Європи, є найбільш централізованою державою. Для того, щоб традиції французького централізму стали більш зрозумілими, потрібно згадати, що протягом XVII-XVIII століть, коли Франція ще залишалася абсолютною монархією, вона виступала як дуже централізована держава.

Під час революції 1789 року була спроба провести широку децентралізацію влади і видати провінціям право на автономність. На жаль, це не мало позитивних наслідків та тільки послабило державу і привело до повної анархії через те, що революційна влада була занадто слабкою. Франція була поділена на адміністративні округи (департаменти). Крім того, створили корпус префектів, які залежали від держави і повинні були виконувати адміністративні функції в межах кожного департаменту. Ця система майже не змінювалася аж до другої половини XIX століття [6, с.118].

Проте з часом такий рід централізації почав зникати. Під час децентралізації влади важливу роль відіграли два фактори. По-перше, протягом другої половини XX століття почав набувати сво-

го розвитку процес децентралізації економічної діяльності, який встав на переднє місце в порівнянні із децентралізацією політичної влади, а по-друге, з'явилися сумніви щодо ефективності державних служб та дорікали їм за те, що вони ніяк не взаємодіють із людьми, які становлять об'єкт управління. Було здійснено спроби кількох реформ в 1946, 1969 і 1979 роках [5, с.78].

І, нарешті, у 1982-1983 роках була проведена адміністративна реформа, а також були сформульовані закони, що містили відомості про новий перерозподіл компетенції між державою і територіальними колективами із позитивним наслідком для останніх. Всі ці закони було об'єднано в Адміністративний кодекс, що фактично являє собою «конституцію» місцевого самоврядування у Франції [5, с.81].

У Конституції Франції міститься не дуже багато відомостей про місцеве самоврядування. Ст. 72 передбачає, що місцевими колективами Республіки є комуни, департаменти, заморські території, які мають статус департаментів. Всі інші місцеві колективи утворюються за законом. Ці колективи вільно управляються виборними радами на умовах, визначених законом. Представники Уряду в департаментах і територіях відповідають за національні інтереси, адміністративний контроль і дотримання законів [1, с.60-61].

У Франції можна виділити три рівні територіального самоврядування: рівень комун, рівень департаменту, рівень округу. Спочатку варто розглянути основну ланку місцевого самоврядування — комуни.

Комуна у Франції — це єдина адміністративно-територіальна одиниця, яка не має окремого державного владного органу, тому в теорії саме мер виконує функції, пов'язані із державною владою.

Багато повноважень державної виконавчої влади, якими був наділений мер, з 1983 р. було передано до функцій місцевого самоврядування. В Основному Законі 1984 року містяться положення щодо повноважень комун [5, с.72], що наділяє їх конституційним статусом, який був зафіксований в Кодексі законів про муніципальну адміністрацію від 1957 року із внесенням відповідних по-

правок у 1979 та 1982 роках з метою розмежування компетенції між центральними і місцевими органами влади.

Численність населення у різних комунах може значно відрізнятись. Наприклад, комуною вважають і багатомільйонний Париж, і село, у якому проживає кілька десятків мешканців. Якщо говорити про кількість комун, то на початку 2004 р. у Франції існувало 36782 комуни, а в середньому чисельність населення комуни може складати 380 осіб [5, с.159].

Мер у ролі представника комуни виконує досить багато важливих функцій. Він виступає представником інтересів комуни у відносинах з іншими органами та організаціями, а також із державою, він наділений повноваженнями укладати угоди і договори, керувати муніципальними службами, накладати дисциплінарні стягнення на комунальних службовців, підписувати папери, що дають дозвіл на будівництво. На території комуни мер займається оприлюдненням законів, а також інших нормативно-правових актів і слідкує за тим, щоб їх виконували.

Проте закон, з боку держави, має контроль над діяльністю мера та має вплив на нього. Якщо мер порушив свої повноваження, міністр внутрішніх справ, на подання префекта має право зупинити його діяльність на строк до одного місяця [3, с.89].

Департамент — це другий після комуни рівень у Франції, що входить до адміністративно-територіального устрою та на якому працюють дві форми влади: Генеральна рада — як орган самоврядування та префект — як орган державної влади.

У континентальній Франції площа департаментів, як правило, становить від 4 до 8 тис. км², а чисельність населення — від 100 тис. до 1 млн. осіб. У департаменті є адміністративний центр, що має назву префектура.

Роль органу представництва у місцевому самоврядуванні відіграє Генеральна рада. Зі свого складу вона обирає Голову, який одночасно являє собою керівника виконавчого органу департаменту. Як правило, Генеральна рада займається всіма питаннями, які відносяться до компетенції департаменту, але не входять до компетенції інших органів департаменту [6, с.46].

Департамент — це ключова ланка в структурі державної виконавчої влади. Саме на цьому рівні виконує свої повноваження місцева державна адміністрація. Головним в цій адміністрації вважається префект — він представляє державу на регіональному рівні, а сама адміністрація володіє великими владними повноваженнями і має в собі цілу систему важливих служб, що забезпечують здійснення державної політики на регіональному рівні.

Третій рівень — рівень округу — зовсім нещодавно отримав статус адміністративно-територіального утворення, що володіє власними урядовими структурами. Як і на рівні департаментів, на цьому рівні працюють і органи самоврядування, і державні органи. Окружна рада займає місце органу самоврядування округу. Окружний префект контролює законність рішень, що приймає окружна рада та її голова. Префект володіє повноваженнями не тільки в контрольній чи представницькій сферах, але має й компетенцію, щоб вирішувати питання соціально-економічного розвитку.

Найбільші міста Франції: Париж, Марсель та Ліон наділені особливим статусом, який врегульований спеціальним законом від 21 грудня 1982 року [2, с.96]. У цих містах існують два рівня самоврядування: рівень комуни та рівень міського району. Керуванням кожного з цих рівнів займаються мер та рада відповідного рівня.

Функції керування Парижем, Марселем та Ліоном було покладено на муніципальні ради та міських мерів. Статус і повноваження цих органів, а також контроль за їхньою діяльністю здебільшого схожий на інші комуни, але є деякі відмінності. Ради в цих містах є більш чисельними, ніж ради в інших містах. Збори відбуваються за секторами, а до кожного сектора входить один або декілька районів міста.

Таким чином, на прикладі організації місцевого самоврядування такої країни, як Франція, Україна може зробити певні висновки. Франція була дуже централізованою країною, проте у 80-х роках був зроблений великий крок, направлений на реформування адміністративної системи і на проведення широкої децентра-

лізації влади. Органи влади, яких обрало населення не тільки не привели до розладу системи влади, а й змогли зробити населення більш активним та дали можливість державі приділяти менше уваги місцевим проблемам. Досвід Франції доводить, що впровадження децентралізації влади у державі є необхідним та можливим, але тільки в тому випадку, коли до цього готова і державна влада, і сам народ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративний кодекс Франції. Закони про місцеве самоврядування. Переклад ПСП. К., 1995.
2. «Адміністративно-територіальний устрій країн Європейського Союзу» URL: <https://pidruchniki.com/91592/pravo/frantsiya> (дата звернення: 03.03.2020 р.).
3. Андре Жан Шарль. Огляд місцевого самоврядування у Франції. Переклад ПСП. К., 1994.
4. Барвіцький В. У пошуках шляхів формування дієздатних територіальних громад: міжнародний досвід. *Проблеми децентралізації: національний та міжнародний досвід. Збірник матеріалів та документів* / Науковий редактор: М. Пухтинський. К.: Атіка-Н, 2006. 744 с.
5. Государственное (конституционное право) зарубежных стран. М.: БЕК, 1996.
6. Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади. / За заг. ред. П. В. Ворони. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. 280с.
7. «Населення Франції». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_Франції (дата звернення: 03.03.2020 р.).

А. П. Прокопчук
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри
конституційного права та правосуддя О. М. Садовська**

КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ФРН: ПЛЮСИ ТА МІНУСИ ФЕДЕРАЛІЗМУ

Дослідження особливостей та основних рис державного устрою однієї з найбільш розвинутих європейських держав, якою є Федеративна Республіка Німеччина, має особливу актуальність для розвитку нашої держави на сучасному етапі. Це пояснюється тією роллю на міжнародній арені, яку впевнено виконує Німеччина ось вже декілька десятиліть, оскільки вона є однією з головних рушійних сил європейської демократії та євроспільноти в цілому. Розуміння досвіду побудови її конституційної моделі, в тому числі – конституційних засад територіального устрою, може бути корисним для України в умовах активного реформування адміністративно-територіального устрою, яке триває фактично з 2014 року.

Федералізм є достатньо давнім правовим явищем. Ця назва походить від латинського слова «feodus», що означає союз або договір. Федералізм – це принцип, основною метою якого є підтримка федеральної організації держави, розподіл її на автономні адміністративно-територіальні одиниці з метою поліпшення управління в них.

Історія федералізму в Німеччині бере свій відлік з кінця 40-х років ХХ ст., коли на політичній карті з'явилася Федеративна Республіка Німеччина.

Однак підвалини федералізації були закладені ще у ранньому середньовіччі, коли в рамках Священної Римської імперії існувала сила-силенна удільних князівств, графств, герцогств, королівств та інших державних утворень.

23 березня 1949 року була прийнята Конституція Німеччини — Основний закон, в якому і закріплювались положення щодо федералізації та децентралізації влади.

У 1990 відбулося об'єднання ФРН та НДР під прапором першої. Столицею уніфікованої держави став Берлін.

На сьогоднішній день Німеччина є федеративною республікою. Вона складається з 16 основних адміністративно-територіальних одиниць: 13 федеральних земель та 3 вільних міст.

Німецькі вчені називають модель федералізму в Німеччині кооперативною. Сенс кооперативної федерації полягає в тому, що вона базується на принципах взаємодії та співпраці федеральної влади з владою суб'єктів федерації. Основними напрямками такої співпраці є: правова допомога, розподіл бюджету, координація діяльності органів державної влади, підтримка правопорядку та інші [1].

Варто розуміти, що у будь-якому випадку, не зважаючи на автономність федеральних земель — вони не можуть ставити власні інтереси та законодавство вище за федеральні.

Німеччині притаманна бікамеральна система, тобто двопалатний парламент: Бундесрат та Бундестаг, які займаються представництвом федеральних земель та законодавчою функцією відповідно. Основним органом виконавчої влади є уряд на чолі з канцлером. Головою ж держави є Президент.

Голова держави обирається на Федеральних зборах. Він в свою чергу, подає парламенту пропозицію щодо кандидата на посаду канцлера, а потім вже останній подає пропозицію щодо членів майбутнього федерального уряду, яких призначає Президент [2, ст.54, 63, 64].

Бундестаг призначає комісара з питань оборони. Крім того, він формує склад таких важливих спеціальних комітетів: з питань Європейського союзу, закордонних справ, оборони, моніторингу розвідувальної діяльності федерального уряду та з питань подання петицій для розгляду запитів та скарг, звернених до Бундестагу [2, ст.45, 4а, 45b, 45с, 45d].

Завдяки цим повноваженням встановлено форми контролю Бундестагу над урядом та над іншими федеральними органами.

Принцип федералізму є одним із найважливіших у німецькому законодавстві. П. 3 ст. 79 Основного закону закріплює те, що він та інші найважливіші НПА можуть бути зміненими лише за підтримки двох третин федеральних адміністративно-територіальних одиниць. Тобто, лобювання інтересів сторонніми особами унеможливується, оскільки кожна із земель є рівною іншій, та кожен її представник має таке ж за своєю юридичною силою право голосу. Різниця лише у розмірі земель та кількості делегатів від них [2].

Це породжує наявність у німецькому державному апараті системи стримувань і противаг, тобто права та свободи одних союзних утворень закінчуються там, де починаються у інших суб'єктів федерації.

Федералізм є оплотом демократії та рівноправності на німецьких землях, що унеможливує повну уніфікацію та централізацію влади.

Великою перевагою федералізму, яка є і недоліком є висока ступінь децентралізації.

Органи державної влади розташовані у різних частинах Німеччини, що говорить про рівність земель. Приміром цього можуть бути: Федеральний конституційний суд, який знаходиться в Швабії та Бундесрат, який засідає в Берліні. Це також зменшує можливий тиск одних органів державної влади на інші [3, ст. 213].

Разом з тим, кожна федеральна земля має своє законодавство, що не могло не вплинути на її розвиток. Чітко прослідковується тенденція до виокремлення кожної територіальної одиниці та збереження самоідентичності. Даний факт обумовлений історією Німеччини та її роздробленістю. Тому, не зважаючи на все-союзні цілі, кожна територія має ще й низку власних цілей, які хоч і не мають суперечити загальнофедеральним, однак часто є причиною поширення ідей національного відродження в тих чи інших землях, що в свою чергу, значно призупиняє розвиток німецької держави.

Дане явище говорить про певний ступінь своєрідного «егоїзму» певних територій. Зазвичай ми можемо це бачити на прикладах південних земель Німеччини, зокрема Швабії та Баварії.

Завдяки федеративному устрою велика перспектива відкривається на фінансово-матеріальному поприщі. Є змога ефективно використовувати союзний та місцеві бюджети, що в свою чергу стає рушійною силою для розвитку економіки всієї Німеччини.

Однак така система має і свої недоліки. Певні суб'єкти федерації більш розвинені за інші через кращу сировинно-ресурсну базу та більші можливості. Однак, дану проблему все ж таки намагаються вирішити, що закріплено в ст. 109 а Основного закону.

Перевірку фінансового звіту усіх витрат та надходжень до німецької казни здійснює Федеральне аудиторське бюро.

У ст. 21 закріплена багатопартійна система, що дає змогу вибору народом політики подальшого розвитку держави [2].

Адміністративно-територіальні одиниці ФРН мають також і свої власні органи влади.

Насамперед — це законодавчі органи (ландстаги), які обираються на термін від 4 до 5 років у різних землях, та мають однопалатну структуру, за виключенням Баварії. Положення прем'єр-міністра землі за статусом є близьким до положення федерального канцлера. Всі федеральні землі мають «земельні представництва в столиці Федерації», які очолюють «уповноважені» відповідної землі. Перед земельними представництвами стоїть завдання дотримуватися і захищати інтереси землі в Бундесраті, Бундестазі, Федеральному уряді, а також здійснювати загальне представництво в столиці Федерації [4].

Через складність будови державного апарату Німеччина не один раз реформувала його.

У жовтні 2003 року Бундестаг і Бундесрат створили спеціальну комісію, що мала б займатися питаннями реформування та модернізації устрою федерації.

18 листопада 2005 року між такими політичними силами, як Християнсько-Соціальний союз та Соціал-Демократична партія

Німеччини було обумовлено питання щодо прав, обов'язків та повноважень між центром та землями.

У 2006 році розпочався новий виток у реформуванні. Цього разу обговорювалася податкова та фінансова політика федерації, можливість її поліпшення.

Висновок: німецька конституційна система є унікальною, оскільки поєднує у собі велику кількість складних аспектів, які об'єднуються в одну правову модель, що довела свою дієвість на практиці, хоча і не є цілком ідеальною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Козлова С. Н. Федеративное устройство Германии и его реформирование. Новый индекс. 20.03.2014. URL: <https://www.sovremennoepravo.ru/m/articles/view/Федеративное-устройство-Германии-и-его-реформирование> (дата звернення: 05.03.2020 року).

2. Grundgesetz fr die Bundes Republik Deutschland: vom15 November 2019. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/VJNR000010949.html> (дата звернення: 05.03.2020 року).

3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: в 4 т./ под. ред. Страшуна Б. А. Москва: БЕК, 1997. Т 3. С. 407

4. Саломатин А. Ю., Савченко Ж. А. Характерные черты германського федералізму. 2015. Наука. Общество. Государство. Т 3. № 2 (10). С.1-9. URL: https://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/salomatina_ayu_savchenko_za_15_2_07.pdf (дата звернення: 05.03.2020 року).

Л. Т. Рябовол
д.пед.н., професор, професор кафедри
державно-правових дисциплін та адміністративного права,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Правова система України: проблеми та напрями удосконалення

Правова система як категорія юриспруденції відображає всю сукупність правових явищ, охоплює не лише право як нормативну систему та його джерела, а й праворозуміння, правоутворення, правозастосування, юридичну науку і практику, процеси формування, систематизації, реалізації та ідеологічного обґрунтування права, дає змогу охопити всі правові явища в їх сукупності, взаємозв'язку та взаємодії [1, с. 35]. Як внутрішньо погоджена сукупність права, юридичної практики й панівної правосвідомості, правова система здійснює нормативний вплив на суспільні відносини, при цьому, всі її елементи взаємопов'язані та взаємозалежні, так, внаслідок ослаблення одного з них знижується ефективність правової системи загалом, вказує Т. Подорожна [2, с. 20].

Вітчизняна правова система перебуває на перехідному етапі свого розвитку, отже, національна правова система України як така лише формується. Специфіка відповідного процесу зумовлюється поступовим відходом від «соціалістичної» й «пострадянської» правових сімей, що, як вказує В. Сухонос, позначилися наступним: соціалістичне право тривалий час вважалося класовим, таким, що виражає інтереси робітників та селян, трудящих; право розглядалося як знаряддя державної влади; у праві забезпечувалися домінуючі інтереси держави, звідси — пріоритетний захист державної власності; право людини не визнавалося як пріоритетне; закон не відігравав головну роль, оскільки у цій правовій системі домінували партійно-адміністративні рішення; до-

статньою мірою не забезпечувався судовий захист прав юридичних та фізичних осіб [3, с. 538].

Демократизація, що уможливила не лише політичний, але й ідеологічний та економічний плюралізм, не лише дозволила, але й вимагала, аби наша країна визначилася з тим, які цінності вона обирає як орієнтир подальшого правового розвитку. У сучасній правовій реальності вітчизняна правова система тяжіє до романо-германської правової сім'ї, що змістовно знайшло своє відображення як у сфері приватного права, зокрема визнання багатоманітності форм власності та важливого значення приватної власності, так і в галузі публічного права, а саме: поділ державної влади на три гілки, наявність судового конституційного контролю, визнання права місцевого самоврядування і децентралізація тощо.

Аналіз наукових результатів фахівців з проблеми, окресленої темою тез (С. Бобровник, М. Кельман, М. Козюбра, О. Мурашин, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, П. Рабінович, О. Тихомиров, М. Хастовата ін.), та сучасного стану вітчизняної правової системи дав можливість визначити мету, завдання й напрямки її удосконалення. Так, метою вдосконалення вітчизняної правової системи і, водночас умовою ефективності відповідної діяльності, є подальший розвиток і становлення України як демократичної, соціальної, правової держави. До основних завдань можна віднести такі: забезпечення дієвих механізмів реалізації прав та свобод людини і громадянина та захисту цих прав і свобод у разі їх порушення; зміцнення засад громадянського суспільства; вдосконалення вітчизняного права та законодавства з урахуванням специфіки сучасного етапу його розвитку, вимог глобалізації та інтеграції тощо.

Відповідними напрямками наразі є:

— розширення методологічного підґрунтя вітчизняної загально-теоретичної юриспруденції, остаточний відхід від юридичного позитивізму (що тлумачить право виключно як продукт вольових дій та рішень суб'єктів вищих органів державної влади) як пріоритетного / єдино правильного підходу, поглиблення методологічного плюралізму в юридичній науці, що сприятиме в усвідомленні права як міри свободи й рівності суб'єктів;

— глибше впровадження в право, законодавство, правову свідомість, правову культуру гуманістичних, демократичних норм і принципів, передусім принципу верховенства права, визнання людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості й безпеки найвищою соціальною цінністю;

— продовження імплементації принципів і норм міжнародного права та права ЄС у вітчизняний правовий простір з метою відповідної адаптації та гармонізації, що є необхідним в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, активним учасником яких є Україна;

— забезпечення верховенства Конституції України, приведення чинного законодавства у відповідність до Основного Закону; більш повне втілення конституційних положень в життя;

— посилення конституційно-правової системи гарантування й захисту прав та свобод людини і громадянина, підвищення ефективності судового захисту як гарантії конституційних прав і свобод, адже декларативність і недостатня дієвість механізмів їх реалізації не лише дискредитує саму Конституцію України, але й суттєво зменшує довіру громадян до держави, породжує правовий нігілізм;

— збалансування системи права як сукупності галузей права та правових інститутів з урахуванням сучасних тенденцій та потреб суспільства, зокрема, у зв'язку з появою нових видів суспільних відносин;

— врахування у процесі нормотворчої / законотворчої діяльності таких чинників, як: об'єктивні умови і потреби суспільного життя, досягнення правової думки, результати юридичної практики, позитивний досвід вітчизняної та зарубіжної правотворчості; підвищення якості й ефективності законодавства;

— поглиблення соціальної спрямованості правової системи України; підвищення ефективності системи соціального захисту громадян; теоретичне обґрунтування й законодавче визначення меж втручання держави в економіку і соціальну сферу, що сприятиме у створенні реальних умов для зміцнення соціальної безпеки громадян, реалізації конституційного принципу людського виміру політики і права;

— вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування вітчизняної економіки як соціально орієнтованої ринкової, зокрема, щодо: захисту права власності та встановлення соціально-правової відповідальності за її використання; ефективної інвестиційної, кредитної та фіскальної політики, створення сприятливих юридичних та організаційних умов для розвитку виробництва; перегляд методів правового регулювання, зокрема, ширше використання, поряд з імперативним методом / владних приписів, диспозитивного методу; досягнення балансу між нормативно-правовим регулюванням та ринковою саморегуляцією;

— узгодження нормативно-правових актів у системі законодавства, усунення існуючих суперечностей та запобігання створенню нових; удосконалення законодавчої техніки;

— забезпечення виконання законів, проведення відповідного контролю; підвищення ефективності правореалізаційної та правозастосовної практики; доведення до логічного завершення судову та адміністративну реформи;

— сприяння у підвищенні рівня правової свідомості та правової культури населення України, у тому числі індивідуальної, суспільної, професійної юридичної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рябовол Л. Т., Сиромятніков І. Д. «Правова система» як категорія загальнотеоретичної юриспруденції. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави* : Збірник матеріалів II-ї Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Черкаси, 23 трав. 2019 р.). Черкаси, 2019. С. 30-36. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/1959/1/zbirnik_2019.pdf

2. Подорожна Т. Правова реформа як форма проведення модернізації правової системи України. *Віче*. 2014. № 14. С. 17-20.

3. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2014. 544 с.

А. К. Таукач
студ. III курсу, спеціальність 081 «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент
кафедри загально правових
дисциплін та міжнародного права О. О. Нігрєєва

НОРМИ «М'ЯКОГО ПРАВА» У РЕГУЛЮВАННІ **МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

На даному етапі розвитку міжнародного права відбувається підвищення значення актів, що не наділені формальною юридичною обов'язковою силою, проте мають велике значення як у сфері формування міжнародно-правових норм, так і у практиці міжнародно-правових відносин. Для визначення таких актів апелюють багатьма термінами: «недоговірні угоди», «неформальні документи», «квазіправо», проте, найбільш поширеним є словосполучення «м'яке право» (soft law). Серед вчених досі не склалося єдиної точки зору стосовно визначення поняття «м'якого права», його правової природи, юридичної сили, місця в системі джерел міжнародного права. Усі ці питання є дискусійними, а це свідчить про актуальність проблеми і необхідність її подальшого вивчення.

Метою доповіді є дослідження ролі та ефективності «soft law» як регулятора міжнародно-правових відносин.

Варто почати з того, що поняття «м'якого права» в його сучасному розумінні сформувалось в середині 70-х років ХХ ст. у західноєвропейській доктрині і отримало широке поширення у сфері міжнародного права та міжнародних відносин. Ефективність засобів «м'якого права» пояснюється тим, що вони тісно пов'язані з подіями та процесами, що відбуваються у світі.

Здебільшого вчені розглядають поняття «м'якого права» (soft law) в сукупності з «твердим правом» (hard law). «На це звертає увагу російська вчена Т. М. Нешатаєва, вказуючи, що в західній правовій літературі «сформувалась концепція поділу між-

народного публічного права на «м'яке право» (soft law) — рекомендаційні норми та «тверде право» (hard law) — обов'язкові норми» [1, с.108].

У теорії сучасного міжнародного публічного права, як вже було вказано, до сьогоднішнього дня не спостерігається єдності у поглядах щодо того, чим є «м'яке право» і які саме норми охоплюються цим поняттям.

Варто зазначити позицію І. І. Лукашука, у якій вказано, що згідно з сучасним розумінням в межах «м'якого права» виділяють невизначені за своїм змістом норми міжнародних договорів, які не породжують для держав конкретних прав та обов'язків і положення резолюцій міжнародних організацій та органів, які не мають обов'язкової юридичної сили» [2, с.124].

«М'якому праву» притаманна гнучкість, відкритість до змін та високий ступінь адаптивності до змін, пов'язаних з розвитком та ускладненням об'єкту регулювання. Варто зазначити, що актами «м'якого права» можуть бути декларації та резолюції, кодекси поведінки та кращих практик, рекомендації та керівні принципи тощо. Домінування юридично обов'язкових міжнародно-правових документів протягом тривалого часу залишало поза увагою велику кількість актів «м'якого права». Проте, поява і розповсюдження концепції глобального інформаційного суспільства та спроби її нормативно-правового врегулювання вкрай гостро поставили питання про ефективність саме «м'якого» міжнародно-правового регулювання цих правовідносин.

Вартим уваги є приклад Європейського Союзу, в рамках якого норми «м'якого права» стали особливо поширюватися після ухвалення Лісабонського плану дій 2000 року, яким запроваджувався відкритий метод координації. «Даний метод передбачав розробку актів «м'якого права» та добровільну кооперацію у визначених сфері, що повинні були стати альтернативою примусовим правовим приписам. ЄС робив неодноразові спроби створити максимально ефективну систему управління, засновану на поєднанні «м'якого» та «твердого» правового регулювання. У контексті ЄС дієвість засобів «м'якого права» може бути виміряна через оцінку

того, наскільки вдалося досягти уніфікації регулювання у відповідних сферах на наднаціональному рівні. Традиційно обов'язковими актами ЄС вважалися директиви, які держави-члени імплементували у національне законодавство. Втім, труднощі виникали уже тоді, коли держави вважали, що їхні суверенні права занадто обмежуються на користь наднаціональних органів. Враховуючи технічну орієнтованість значної частини правових актів, пов'язаних з окремим аспектами функціонування інформаційного суспільства, необхідно передбачити максимально гнучкий механізм їх перегляду та внесення до них відповідних змін та поправок. Саме такий механізм і здатне забезпечити «м'яке право» [3].

Прийняття актів «м'якого права» зазвичай полегшує процес прийняття компромісного рішення. Більш того, незобов'язуючі міжнародно-правові документи дають змогу державам адаптувати взяті на себе зобов'язання до конкретних обставин, що є більш практичним у порівнянні зі спробами узагальнити в єдиному документі різні та часто протилежні національні практики. Таким чином, держави мають широкий простір для імплементації угод з одночасним їх пристосуванням до політичного та економічного середовища всередині країни, що у свою чергу збільшує показники ефективності правозастосування. Ця практика є особливо актуальною, коли йде мова про багатосторонні переговори.

З історії міжнародного права можна дізнатися про те, що часто довготривалі переговори щодо важливих міжнародних договорів завершуються прийняттям тексту, до якого держави роблять велику кількість застережень та правок або взагалі відмовляються від його підписання чи ратифікації. У результаті держави отримують повноцінний міжнародний договір, якому бракує ефективного правозастосування. Як відомо, без реалізації міжнародний договір є мертвим, адже його основною метою є врегулювання конкретного виду правовідносин за участі якомога ширшого кола суб'єктів. Крім того, в умовах глобального інформаційного суспільства, окрема увага приділяється державам, які розвиваються та, на жаль, не мають достатніх важелів впливу на розробку та прийняття юридично обов'язкових міжнародних документів.

Їм також не вистачає інституційних механізмів для імплементації відповідних міжнародних договорів. Режим багатосторонньої участі дозволяє країнам, що розвиваються бути почутими та відстоювати свої інтереси, що будуть закріплені у міжнародно-правових документах у вигляді норм «м'якого права». Через певний час такі положення буде значно легше перевести в статус юридично обов'язкових, ніж намагатися досягти згоди щодо них в ході первинних переговорів з більш сильними та розвиненими державами. [4, с. 335]

Також не слід забувати і про зростаючу роль недержавних акторів у процесі міжнародного правотворення. Більшість документів, що у даний момент регулюють цілий спектр питань, пов'язаних з інформаційним суспільством, були розроблені та прийняті у ході багатосторонніх переговорів із залученням усіх зацікавлених сторін. Крім того, приватний сектор має важливу роль при розробці нормативних стандартів щодо інвестицій, прав людини та захисту навколишнього середовища. Таким чином, відбувається творення транснаціонального права, відповідно до якого повністю нівелюється значення державних кордонів як територіальної основи для поширення відповідної юрисдикції. Також значна кількість міжнародних органів з вирішення спорів приймають скарги як від держав, так і від приватних заявників.

Ще одним аргументом на користь міжнародно-правового регулювання нормами «м'якого права» є той факт, що на практиці дуже частими є казуси, коли діяння держави значно розходяться з узятими на себе юридичними обов'язками відповідно до приписів міжнародного права. Є очевидним, що рамковий документ «м'якого права» буде більш дієвим, ніж міжнародний договір, якщо його правозастосування стане продовженням волі суб'єктів. Ці неформальні угоди не вимагають подальшої ратифікації та будь-якого додаткового погодження, а тому відразу стають об'єктом прямого правозастосування.

Варто мати на увазі, що «м'яке право» не є джерелом міжнародного права у його класичному розумінні, так як його норми не є загальнообов'язковими для суб'єктів міжнародно-правових від-

носин, а лише дають установку, якої слід дотримуватися суб'єктам міжнародно-правових відносин. В нормах «soft law» фігурують такі формулювання, як «намагатися досягти», «докласти зусилля» тощо.

«Soft law» має значну роль як регулятор міжнародних відносин, так як дозволяє державам приймати участь у створенні нових правил поведінки без необхідності їх імплементації у національне право. Норми «м'якого права» вирішують завдання, з якими не може впоратися «тверде право» в таких сферах, як, наприклад, охорона навколишнього середовища, коли держави, з одного боку, ще не готові приймати на себе зобов'язання, а, з іншого, згодні дотримуватися певних міжнародних стандартів в цій галузі.

Отже, ефективність «soft law» як регулятора міжнародних відносин проявляється у гнучкості, відкритості до змін та полегшенням процесу вироблення компромісного рішення. Більш того, «м'яке право» надає країнам, що розвиваються «важелі впливу» на інших, більш значущих суб'єктів міжнародних відносин. Останньою, однак не менш значущою, перевагою «м'якого права» є залучення приватного сектора до процесів міжнародного правотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нешатаєва Т. Н. Міжнародні організації і право. Нові тенденції в міжнародно-правовому регулюванні : монографія. Москва: Дело, 1998. 108 с.

2. Лукашук І. І. Міжнародне «м'яке» право. Загальна частина: підручник. 3-є вид., перероб. Москва: Волтерс Клувер, 1994. С. 159 167.

3. Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради («Директива про електронну комерцію») від 8 червня 2000 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення 27.10.2019).

4. Буроменський М. В. Міжнародне право: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 335 с.

Д. М. Ясинок
асп. юридичного факультету, спеціальність «Право»,
Сумський національний аграрний університет

Науковий керівник: д.ю.н., професор, перший проректор
Сумського національного аграрного університету М. П. Курило

ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ЗАКОННОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Розглядаючи поняття «справедливості» та «законності» як принципів права здається, що змістовно вони є схожими, оскільки законним є лише таке рішення суду, яке є справедливим, а справедливим є лише законне рішення. Разом з тим при більш детальному аналізі їх юридичної природи, їх змістовно-процесуальної суті дані принципи все ж є різними, хоча і мають спільне процесуально-правове спрямування.

Так поняття справедливості є суспільно філософським поняттям. Воно не є сталим, оскільки те, що було справедливим зовсім недавно, може бути несправедливим сьогодні. Такий суспільний парадокс в понятті справедливості часто пов'язаний із зміною сприйняття суспільних цінностей як в окремій соціальній групі, так і країні в цілому. В свою чергу юридична природа принципу законності є похідною від закону, в якому даний принцип закріплений. Так, в Цивільному процесуальному кодексі України принцип законності закріплено в ст. 263 ЦПК України. І хоча за своєю природою дані принципи є різними вони мають значний вплив на цивільне правосуддя. При цьому справедливість є одним із основних завдань цивільного судочинства, що закріплено у ч. 1 ст.2 ЦПК України, де зазначається, що «завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ».

В той же час принцип законності є по суті вимогою до судового рішення як кінцевого результату судового процесу. Таким чи-

ном, ці два принципи здійснюють вплив не лише на судовий процес у сфері національного але і європейського правосуддя, яке здійснюється Європейським судом з прав людини. Виходячи з цього, можна прийти до висновку, що по суті поняття справедливості та законності, хоча і не внесені до переліку основних засад цивільного судочинства (ч. 3 ст. 2 ЦПК України), але саме вони акумулюються, формуючи собою зміст мегапринципу верховенства права, який отримав своє закріплення у ст. 10 ЦПК України лише з жовтня 2017 року.

Транзит принципу верховенства права з міжнародного правосуддя в національну сферу судових процесів і його закріплення в процесуальному законодавстві свідчить про поступове зближення континентального і прецедентного права. Підтвердженням цього є зміни внесені в ЦПК України від 15.01.2020 р. де правові позиції Верховного Суду у подібних правовідносинах, закріплені в рішеннях Верховного Суду є обов'язковими для касаторів у всіх подібних правовідносинах. Це означає, що суд відмовляє у відкритті касаційного провадження якщо у подібній справі уже є правова позиція Верховного Суду і яку вже брав до уваги апеляційний суд при перевірці законності судового рішення (п.5 ч.2 ст. 394 ЦПК України). Такої позиції суд повинен дотримуватися і під час безпосереднього касаційного розгляду скарги в процесі якого було виявлено, що у питаннях, які поставлені касатором перед Верховним Судом є правова позиція останнього. В такому разі касаційне провадження підлягає закриттю (ч. 1. ст. 396 ЦПК України).

Таким чином, правова позиція Верховного Суду є непереборним судовим прецедентом, який не може бути скасований на вимогу касатора, оскільки він носить для останнього обов'язковий характер. Саме з цих підстав законодавець звертає увагу і нижчестоящих судів на те, що обираючи норму права для кваліфікації спірних правовідносин, суди повинні враховувати висновки (правові позиції) Верховного Суду (ч. 4 ст. 263 ЦПК України).

Не дивлячись на те, що законодавець намагається таким чином створити єдину судову практику в державі, надаючи їй законності, а відтак і справедливості, але при цьому надаючи поняттю

«судова практика» зовсім іншого процесуального статусу. Судова практика у вигляді оглядів, узагальнюючих висновків тепер залишилась на одному боці, а поняття «правова позиція» Верховного Суду, як обов'язковий процесуально-правовий інструмент, виділилася із поняття «судова практика» набуваючи при цьому ознак джерела права.

Такий розвиток процесуального права в цілому і цивільного процесу зокрема є об'єктивною необхідністю, оскільки законодавець з його доволі ускладненою процедурою прийняття чи зміною законодавства відстає від суспільного розвитку. На передовій такого розвитку у сфері виникнення спірних правовідносин завжди стоїть суд. Саме від суду суспільство вимагає справедливості і законності при розгляді судових справ. Тому суди повинні мати такий правовий інструментарій, який би оперативно міг би давати відповідь на всі спірні правовідносини в державі в який би відрізок часу вони не виникли. Такий по суті тиск спірних суспільних правовідносин на суди буде лише посилюватись, тому судова система повинна працювати як єдиний добре відпрацьований механізм, а це означає, що держава вимушена буде визнавати «правові позиції» Верховного Суду джерелом права, запроваджуючи по суті в Україні прецедентне право.

М. М. Ячменська
студ. I курсу маг., Спеціальність 081 «Право»
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри
конституційного права та правосуддя М. А. Саракуца

УКЛАДЕННЯ УГОДИ АСАА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗРОСТАННЯ ІМІДЖУ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ «MADE IN UKRAINE»

1 вересня 2017 року в повному обсязі набула чинності Угода про асоціацію між Україною та ЄС (далі – УА), невід’ємною частиною якої є так звана Угода про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (далі – ПВЗВТ). Положення про ПВЗВТ розроблена з метою наближення національного законодавства в сфері торгівлі до стандартів, директив та регламентів ЄС, в тому числі це стосується сфери технічних бар’єрів в торгівлі.

Одним із інструментів усунення технічних бар’єрів у торгівлі є Угода про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів між Україною та ЄС (далі – АСАА). В ст. 57 УА між Україною та ЄС поставлена амбітна ціль – додати Угоду АСАА як Протокол до Угоди, однак, лише «після повного узгодження галузевого та горизонтального законодавства України, інституцій та стандартів з галузевим і горизонтальним законодавством, інституціями та стандартами ЄС», що надасть можливість досягти так званого «промислового безвізу» [1, ст. 57].

В Додатку III до УА між Україною та ЄС зазначено, що Угода АСАА поширюватиметься на 27 видів промислової продукції, а саме: машини, електромагнітна сумісність, прості посудини високого тиску, обладнання, що працює під тиском, пересувне обладнання, що працює під тиском, ліфти, безпека іграшок та інші. Також в зазначеному Додатку зазначено перелік сфер (горизонтальне законодавство), в яких необхідна гармонізація та терміни їх

виконання, зокрема, це загальна безпека продукції, встановлення вимог для акредитації та ринкового нагляду, що стосується торгівлі продукцією, загальна структура (система) маркетингу продукції, одиниці виміру та відповідальність за дефектну продукцію [2].

Наразі експортний потенціал країни в більшій мірі становить продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості. Як для виробників, так і для продавців промислової продукції, укладення Угоди АСАА, безумовно, сприятиме зростанню експорту промислових товарів за рахунок усунення зайвого регуляторного тягаря. Наразі національні суб'єкти господарювання проходять подвійні процедури сертифікації та випробувань як в українських, так і в європейських органах з оцінки відповідності. Усунення зазначених технічних бар'єрів в торгівлі промисловими товарами між Україною та ЄС значною мірою спростить доступ промислової продукції українських експортерів на європейські ринки, оскільки українські результати сертифікації продукції будуть визнаватись на європейському рівні, що надасть змогу вітчизняним експортерам маркувати свою продукцію знаком СЕ («Європейська відповідність») та вільно продавати її на ринку ЄС без додаткової сертифікації.

Слід зазначити, що національне законодавство дійсно стрімко реформується в зазначеній сфері. 19 серпня 2015 року Кабінетом Міністрів України було схвалено «Стратегію розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 року» № 844-р, в якій окреслюється основне завдання – «модернізація економіки України та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції шляхом поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, подолання технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС та зміцнення її позицій на світовому ринку в результаті визнання системи технічного регулювання України на європейському та міжнародному рівні» [3].

Вже в Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (за 2018 рік) зазначено наступне: «З 1 січня 2019 року скасовано застосування майже 11 тисяч старих стандартів, розроблених до 1992 року, що становить 90% від

загальної кількості. Триває робота з приведення у відповідність українського законодавства до права ЄС та Угоди про технічні бар'єри у торгівлі СОТ» [4].

Крім того, в Звіті «Інтеграція у рамках асоціації: динаміка виконання Угоди між Україною і ЄС» станом на грудень 2019 року зазначено, що «стан розвитку державної політики, інституцій, інфраструктури якості та ринкового нагляду, відповідності горизонтального (рамкового) та вертикального (галузевого) законодавства у низці секторів дозволяє починати процес укладання угоди АСАА» [5].

Можна стверджувати, що український законодавець виконав необхідні умови для впровадження «промислового безвізу». Зокрема, важливе значення мав законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації актів законодавства Європейського Союзу у сфері технічного регулювання», який набрав чинності 6 червня 2019 року. Також з метою впорядкування системи ринкового нагляду та вирішення існуючих проблем правозастосування в зазначеній сфері Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення тиску на бізнес з боку органів ринкового нагляду», який набуде чинності 26 березня 2020 року.

Керуючись ст. 57 УА між Україною та ЄС можна дійти висновку, що вже наявна реальна можливість для підготовки підписання Угоди АСАА в деяких секторах, так як наразі українська система технічного регулювання зазнала докорінних змін та відповідає європейським зразкам.

Безумовно, наявна і певна стурбованість, а саме у зв'язку зі стрімким впровадженням вимог директив і регламентів ЄС. Існує точка зору, що деякі процедури оцінки відповідності є надто обтяжливими для імпортерів, що як наслідок може призвести до зростання цін для споживачів, виникнення монопольного становища певних імпортерів. Однак, насправді з аналізу законодавчих процесів можна стверджувати, що Україна поступово впроваджує нові технічні правила і стандарти, окрім того, Додаток III встанов-

лює терміни гармонізації законодавства. Наприклад, у сфері високошвидкісних залізних доріг термін виконання становить 5 років з дати набрання чинності УА між Україною та ЄС.

Інше побоювання пов'язане із взаємним зобов'язанням України полегшити доступ продукції європейських імпортерів на свій внутрішній ринок без здійснення процедури оцінки відповідності.

Тим самим, збільшиться негативне торгівельне сальдо. Однак, зазначену проблему влучно розвіює Д. Луценко, який стверджує наступне «Правдою є те, що ця навала європейських товарів на український ринок вже давно є фактом. Євросоюз є другим за розміром торговельним партнером України, понад третину імпорту до України надходить з ЄС. Отже, не слід боятися того, що вже і так має місце [6].

Таким чином, можна стверджувати, що наступним кроком у подоланні технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС має стати початок переговорів щодо укладення Угоди АСАА. Впровадження «промислового безвізу» в перспективі сприятиме зростанню експорту української нехарчової продукції до ЄС та підвищенню якості української промислової продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014 р. № 75. Ст.2125.

2. Додаток III до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-associaciyu/03_Appexes.pdf (дата звернення: 15.03.2020 року).

3. Про схвалення Стратегії розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 844-р. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 195.

4. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році. URL: <https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/association-agreement-implementation-report-2018.pdf> (дата звернення: 15.03.2020 року).

5. Інтеграція у рамках асоціації: динаміка виконання угоди між Україною та ЄС станом на грудень 2019 р. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Integratsiya-u-ramkah-asotsiatsiyi-dynamika-vykonannya-Ugody-mizh-Ukrayinoyu-i-YES-3-e-vydannya-1.pdf> (дата звернення: 15.03.2020 року).

6. Луценко Д. Перехід до технічних правил і стандартів ЄС: Міфи та реальність. URL: <http://www.euointegration.com.ua/articles/2014/07/18/7024271> (дата звернення: 15.03.2020 року).

Секція II. ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ, МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ

Я. В. Барвенко
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри конституційного
права та правосуддя А. В. Левенець

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ

У XXI столітті важко уявити життя людей без Інтернету, як інструменту для спілкування, розваг, обміну даними, роботи. Проте така ситуація має дві сторони однієї медалі: з одного боку використання інтернет-технологій є вкрай зручним й дуже полегшує життя сучасних людей, однак «платою» за такий комфорт є те, що «цифрові сліди», які залишає користувач зберігаються та оброблюються відповідними операторами Web мережі. Не завжди ця інформація про суб'єкта є доречною та необхідною, саме через це стрімкого розвитку набуло право на забуття (англ. “right to be forgotten”).

Право на забуття — право людини, яке дозволяє їй вимагати за певних умов видалення своїх особових даних із загального доступу через пошукові системи. Насамперед це право стосується застарілої, недоречної, неповної, неточної або «незручної» інформації стосовно певного суб'єкта [1].

Поширення ідеї існування та необхідність захисту права на забуття пов'язують із гучною справою «**Google Spain SL, Google Inc. V Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González**» (також відома як справа Костехи Гонсалеса). Як вбачається з остаточного рішення Суду Європейського Союзу по цій

справі, в 2010 році пан Гонсалес звернувся зі скаргою на іспанське видання La Vanguardia Ediciones SL, Google Spain та Google Inc в Іспанське агентство захисту персональних даних (AEPD). Заявник скаржився на те, що коли користувачі пошуковика «Google» робили запит на пошук його імені, то їм видавалися посилання на он-лайн ресурси іспанського видання La Vanguardia, які містили інформацію про події, які відбувалися в 1998 році і були пов'язані з арештом будинку заявника через борги. В цій скарзі заявник вимагав видалення або приховання персональних даних, що його стосуються аби вони більше не з'являлися при пошуку його імені. Як результат, місцевим іспанським судом було об'єднано 180 схожих проваджень і передано до Суду Європейського союзу [2]. В резолютивній частині рішення Суд зазначив, що корпорації, які збирають особисту інформацію для отримання прибутку, повинні прибрати посилання за запитом особи, тому що фундаментальні права переважають над комерційними інтересами, а в окремих випадках — над публічними інтересами щодо доступу до інформації. При цьому Суд залишив незмінним рішення національних іспанських установ про відмову видалити первісну статтю щодо особистого банкрутства заявника з сайту медіа-ресурсу [3]. Суд також наголосив, що ця справа не є універсальною, а право на забуття не є абсолютним, тому рішення в аналогічних справах виноситимуться на основі фактичних обставин (принцип case-by-caseassessment) [4].

Наведене вище рішення дало поштовх до того, що компанія Google опублікувала он-лайн форму, метою якої є допомога у формуванні запиту на видалення із результатів пошуку посилань, які містять «недоречно, неактуальну чи невідповідну меті обробки» інформацію [5]. Окрім цього, на виконання вищезазначеного рішення 14 квітня 2016 р. Європейським парламентом та Радою Європейського Союзу було прийнято Загальний регламент про захист даних 2016/679 (англ. General Data Protection Regulation), який встановлює норми, пов'язані із захистом фізичних осіб щодо обробки персональних даних і норми, що стосуються вільного пе-

реміщення персональних даних. Відповідно до цього Регламенту перелік прав суб'єктів персональних даних складають: 1) право на інформацію про обробку; 2) право на доступ до даних; 3) право на виправлення даних; 4) право на видалення даних; 5) право на обмеження обробки; 6) право переносу даних; 7) право на заперечення; 8) права щодо автоматизованого прийняття рішень, включаючи складання профілю; 9) право знати про витоки даних [6].

Варто зазначити, що наразі немає єдиного розуміння того, чи є право на забуття новим кроком у розвитку групи цифрових прав чи це є наступом на свободу слова. Так, правозахисники з Британського союзу громадських організацій притримуються позиції, згідно з якою наявність можливості подання заяви про видалення певної інформації про особу з пошуковика може бути використано авторитарними режимами з метою встановлення контролю публічно доступної інформації. В свою чергу, Верховний суд Канади зауважив, що канадські суди мають право вимагати від Google видалення посилань у всьому світі [4]. Французький регулятор даних (Національна комісія з питань інформатизації та свобод) стверджує, що потрібно змусити Google розширити територію розповсюдження цього права, щоб воно стало універсальним у всьому світі. Проте, у своєму рішенні від 24.09.2019 р. Суд Європейського Союзу у справі Google проти Франції встав на сторону компанії та зазначив, що право на забуття поширюється тільки на версію пошукової системи на території держав-членів Європейського Союзу [7].

Підсумовуючи вищевикладене можна зазначити, що поява права на забуття є цілком логічним результатом розвитку Інтернет-мережі та взаємодії людини з нею. Однак механізм застосування та захисту цього права не є досконалим і потребує подальшого доопрацювання. З приводу застосування цього принципу на теренах України, то на разі невідомо жодного випадку звернення до суду з метою захисту цього права, що може свідчити або про досить низький рівень правової культури населення, або про відсутність порушень цього права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Право на забуття: Стаття з Інтернет-ресурсу Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F (дата звернення: 01.03.2020 р.).
2. Judgment of the CJEU (Grand Chamber) in case C-131/12 from 13.05.2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62012CJ0131&from=EN> (дата звернення: 01.03.2020 р.).
3. Разметаєва Ю. С. Формування новітніх прав людини під впливом ІТ: матеріали Третьої міжнародної щорічної конференції. URL: <http://aphd.ua/publication-567/> (дата звернення: 02.03.2020 р.).
4. Юридична Газета. Право на забуття загрожує свободі слова: матеріали з юридичного інтернет-ресурсу «Юридична газета online». URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/pravo-na-zabuttya-zagrozhue-svobodi-slova--pravozahisniki.html> (дата звернення: 02.03.2020 р.).
5. Гук І-М. Право на забуття: що варто знати: матеріали з юридичного Інтернет-ресурсу «Протокол». URL: https://protocol.ua/ua/pravo_na_zabuttya_shcho_varto_znati/ (дата звернення: 02.03.2020 р.).
6. Радейко Р. GDPR. Офіційний український переклад. URL: <http://aphd.ua/gdpr-ofitsiyni-ukranskyi-pereklad/> (дата звернення: 04.03.2020 р.).
7. Андрощук Г. Суд ЄС: Google виграв спір щодо права на забуття: матеріали з юридичного Інтернет-ресурсу «Юридична газета online». URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/sud-es-google-vigrav-spir-shchodo-prava-na-zabuttya.html> (дата звернення: 04.03.2020 р.).

А. В. Капустін

**аспірант кафедри міжнародного та європейського права,
Національний університет «Одеська юридична академія»**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ ЕМБЛЕМ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА, ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ, ЧЕРВОНОГО КРИСТАЛА

Відмітні Емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (далі — Емблем) використовуються з захисною та розпізнавальною метою. Це різне за способом, завданнями та наслідками використання Емблем. Захист і повага до Емблем — важливі складові міжнародного гуманітарного права [1, с. 53-54]. Будь-яке зловживання Емблемами послаблює їхній захисний ефект і підриває ефективність допомоги, що надається жертвам конфлікту. Як знак приналежності до компонентів Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, Емблеми використовуються з розпізнавальною метою, яка має важливе значення для забезпечення гуманітарної діяльності вказаних організацій. Також Емблеми мають на наш погляд символічне значення — рівень поваги до Емблем пропорційний стану дотримання міжнародного гуманітарного права.

Перш за все, Емблема призначена для використання як захисний засіб. Використання Емблем в цілях захисту обмежена медичними формуваннями і санітарно-транспортними засобами, а також медичним і духовним персоналом, обладнанням і запасами за змістом міжнародного гуманітарного права. Таке використання з метою захисту повинно завжди отримати дозвіл зацікавленої воюючої сторони і контролюватися нею [2, с. 184-185]. Правове регулювання такого використання ґрунтується на положеннях Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколах до них від 8 червня 1977 р. та 8 грудня 2005 р.

МКЧХ і Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця можуть використовувати емблему Червоного Хреста повсякчас і для позначення усіх видів діяльності без

будь-яких обмежень, як частину логотипу, тобто з розпізнавальною метою, та як з захисною метою.

Емблеми можуть також використовуватися виключно для позначення приналежності, т. е. для того щоб вказати, що особи, обладнання належать до Національних товариств і діяльність здійснюється відповідно до Основоположних принципів Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, у порядку, передбаченому національним законодавством.

У деяких випадках, у мирний час, допускається використання Емблеми іншими організаціями, згідно національному законодавству, та при наявності відповідного дозволу.

Таким чином, регулювання використання Емблем включає міжнародний рівень (Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколах до них від 8 червня 1977 р. та 8 грудня 2005 р., звичаєве міжнародне гуманітарне право; стандарти МКЧХ; Міжнародної Федерації товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця) та внутрішньо державний рівень (законодавство держави, стандарти Національного товариства).

Розглянемо другий рівень. Згідно з Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколах до них від 8 червня 1977 р. та 8 грудня 2005 р., держава зобов'язана імплементувати відповідні норми міжнародного гуманітарного права щодо застосування Емблем та забезпечити достатній рівень їх нормативного регулювання, включаючи застосування ефективних механізмів запобігання неправомірному використанню Емблем, та покарання за таке використання. МКЧХ підготовлено типовий закон щодо Емблем, для уніфікації та створення державами ефективного законодавства [3].

В Україні в 1999 р. прийнято Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні». Нова редакція Закону прийнята 22 жовтня 2009 р. [4] Закон визначає порядок та умови використання і захисту символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала на території України відповідно до вимог Женевських Конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 року та 8 грудня 2005 року, а також Правил по використанню емблем Червоного Хреста або Червоного Півмісяця національними Товариствами, ухвалених XX Віден-

ською Міжнародною конференцією Червоного Хреста 1965 року та переглянутих Радою делегатів у Будапешті у 1991 році, і Резолюції 1, прийнятої на ХХІХ Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у 2006 році.

Серед інших нормативних документів у сфері використання та захисту Емблем — відповідні статті Кримінального Кодексу України (ст.ст. 435, 438, 445), Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [5].

Відповідно ст. 5 Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», під час збройного конфлікту емблемою Червоного Хреста, що використовується із захисною метою за спеціальним дозволом Міністерства охорони здоров'я України та під його контролем, позначаються цивільний медичний персонал, цивільні лікарні та інші цивільні медичні формування, будівлі, обладнання, медичні матеріали, а також цивільні санітарно-транспортні засоби, заклади охорони здоров'я, призначені, зокрема, для перевезення та розміщення поранених, хворих і потерпілих від аварій судна та догляду за ними. Відповідно до статті 19 Закону, порядок використання емблем контролюють Міністерство оборони України та Міністерство охорони здоров'я України. Але, на даний час порядок видачі дозволів щодо використання Емблем у період збройного конфлікту відсутній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. МКЧХ. 2018

2. Мельцер Н. Международное гуманитарное право. Общий курс. МККК. 418 с.

3. Document No. 35, ICRC, Model Law Concerning the Emblem. URL: www.icrc.org/casebook/doc/case-study/icrc-law-emblem-case-study.

4. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні. Закон України від 8 липня 1999 р. № 862-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14>

5. Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : затверджено Наказом Міністра оборони України від 23 березня 2017 р. № 164 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

Д. І. Карп
старший викладач кафедри теорії держави
і права та конституційного права МАУП

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Визначення етнонаціональної ідентичності як новітнього феномену глобального політико-правового розвитку є доцільним та актуальним саме з точки зору формування належного доктринального розуміння особливостей функціонування конституційного механізму забезпечення колективних національних прав у сучасних умовах правової глобалізації, міждержавної інтеграції та інтенсивної конституціоналізації міжнародно-правових стандартів, включаючи основні принципи міжнародного публічного права та імперативні норми, що уточнюють і доповнюють їх формально-догматичний зміст.

Водночас, не зважаючи на прийняті конституційно-правові акти, з одного боку, в Україні досі немає фундаментальної концепції розбудови Української держави з акцентом на якісні характеристики Українського народу, його ментальності, включаючи такий суттєвий чинник, як менталітет та інтереси національних меншин. Крім того, на науково-доктринальному рівні, за великим рахунком, не зважаючи на достатню кількість розрізнених правових та політологічних досліджень окремих елементів конституційно-правового статусу національних меншин, ще не створено концепції етнонаціонального фактору, ефективної парадигми концептуальної розробки етнонаціональних проблем, побудованої на цілісному (системному) підході до їх вирішення.

Саме тому глибокі та радикальні зміни, які відбуваються в усіх сферах політико-правового життя сучасного українського суспільства, поки що не вкладаються у традиційне поняття полі-

тико-правової системи. Існує гостра потреба у пошуку нової глобалізаційної парадигми розвитку таких систем.

Така парадигма, на наш погляд, повинна ґрунтуватися, насамперед, на фундаментальних принципах самоорганізації, які є досить ефективними для пояснення різних систем, враховуючи й те, що самоорганізація у системах різного рівня має свої специфічні особливості.

Отже, йдеться про базисну теорію, яка може бути покладена в основу програми реформування конституційно-правових засад регулювання етнонаціональної сфери, розроблення методологічних принципів для її побудови [1, с. 600-614].

У зв'язку з цим, системний та синергетичний методи розуміння етнонаціональної сфери дають нам можливість опиратися на загальні висновки у підходах щодо формування самоорганізуючих систем. Це допомагає, з методологічної точки зору, екстраполювати їх положення на такий суттєвий елемент етнонаціонального буття, як національні меншини, котрі виступають суб'єктами самоорганізованої системи, як з позиції її виникнення, так і з позиції функціонування. При цьому, як зазначається в літературі, національні меншини є дійовими структурними елементами або підсистемами великих суспільств — країн свого проживання та їх націй, а також природними частинами свого рідного, але віддаленого етносу [2, с. 288].

Дійсно, національні меншини, які проживають на терені країни, при наявності культурних, побутових відмінностей, різних форм ментальності, у процесі свого взаємозв'язку набувають системної єдності, трансформуючись у певну організаційну цілісність. Остання, на наш погляд, проявляє себе зовні спільними інтересами і вступає, таким чином, у взаємозв'язок з державою. Слід наголосити на тому, що будь-яка організація володіє визначеною структурою, навіть у тому випадку, коли ця структура ніким не затверджена чи нікому не відома. Але життєздатною структура буде лише у тому випадку, коли вона функціонує на основі використання природного потенціалу самоорганізованої системи з урахуванням її власних законів [3, с. 9]. Таким чином, можна констатувати,

що процес самоорганізації має достатньо високий ступень стійкості та надійності саме тому, що національні меншини формують організаційні структури, які забезпечують самозбереження та розвиток відповідного середовища існування даного етносу.

Якщо розуміти самоорганізацію суб'єктів прав національних меншин як вільний вибір форм свого існування, то виникає слушне питання щодо змісту та меж здійснення самоорганізації меншин у загальному процесі самовизначення Українського народу. По-перше, як слід розуміти право народів та націй на самовизначення, — розглядати його у контексті індивідуальних чи колективних прав національних меншин? Чи варто взагалі ранжувати їх права саме у такій спосіб? По-друге, виникає питання про рівень суверенізації таких суб'єктів права на самовизначення у поліетнічній державі і чи мають національні меншини вищезазначене право?

Зміст права народів на самовизначення у загальних рисах було зафіксовано ще у ст.1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ст. 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права 1966 року: «Всі народи мають право на самовизначення. В силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус та вільно забезпечують свій економічний, соціальний та культурний розвиток» [4, с. 713].

На думку Р. Х. Абдулатіпова, принцип «права народів та націй на самовизначення ніколи та ніде не реалізувався як виключно правовий принцип, а завжди був орієнтиром на політичну доцільність» [5, с. 16]. Застосування цього принципу, зокрема, у конституційному законодавстві, завжди пов'язане з труднощами: юридичне значення цього поняття недостатньо визначене та не досить зрозуміле [6, с. 445], до того ж відсутній чітко визначений суб'єкт права на самовизначення [7, с. 14].

У цьому контексті слід зазначити, що в історико-правовій ретроспективі вперше принцип національного самовизначення та відповідне право народів і націй було сформульоване під час мирних переговорів за результатами завершення Першої світової війни у 1918 р. [8, с. 16]. Зокрема, в січні 1918 р. Президент США В. Вільсон виступив з програмою післявоєнного врегулю-

вання в Європі, відомою в історіографії як «14 пунктів Вільсона», в якій, серед інших положень, містився пункт про те, що основним суб'єктом влади є народ, який має право на самовизначення [9, с. 124]. Так, у п. 5 зазначеного документу зазначалося, що «Вільне, щиросердне, абсолютне вирішення всіх колоніальних суперечок ..., що стосуються суверенітету, інтереси населення повинні бути рівноцінними поряд із справедливими вимогами того уряду, права якого повинні бути визначені». Виходячи з даного постулату, п. 10 надавав «найширшу можливість автономного розвитку» народам Австро-Угорщини, а пп. 11 і 13 передбачали створення Сербської і Польської держав, які матимуть вихід до моря, що фактично означало отримання новими державами територій зі змішаним етнічним складом населення [8, с. 16-17].

Наступним етапом стало закріплення на імперативному рівні в якості основного принципу міжнародного права права народів та націй на самовизначення після Другої світової війни в Статуті ООН 1945 р. [10].

При цьому необхідно відзначити, що важливим елементом комплексного профільного дослідження сучасної глобалізаційної парадигми етнонаціональної ідентичності є доктринальне визначення понять і категорій, що використовуються, юридичний аналіз тих складових, що входять до означеної сфери та загальна характеристика конкретних форм та умов, за яких право на самовизначення виступає основним принципом як міжнародного, так і конституційного права на сучасному етапі становлення глобального (транснаціонального) конституціоналізму.

У цьому контексті слід зазначити, що на міжнародно-правовому рівні принцип самовизначення народів та націй встановлюється на рівні суб'єктів міжнародного права (держав та міжнародних міждержавних організацій), адже всі суб'єкти міжнародного права — це такі особи, які здобули якості суб'єкту внаслідок того, що їх поведінка підпадає під дію норм міжнародного права або прямо встановлена такими нормами, тобто норми міжнародного права формують обов'язкову правову основу їх діяльності як суб'єктів міжнародного права [11].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волошин Ю.О. Теоретико-методологічні засади самоорганізації національних меншин в Україні (конституційно-правовий аспект) // Правова держава. – Випуск 12. – 2001. – К., 2001. – С. 600-614.
2. Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література / За ред. Ю. Римаренка. – К., 1999. – 559 с.
3. Баймуратов М. А. Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины: концептуальные основы, инновационная деятельность / М. А. Баймуратов, В. С. Коссей : Лекции. – Одесса, 1998. – 230 с.
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права // Закони України. Міжнародні договори України. – Т. 14. – К., 1998. – С. 713.
5. Абдулатипов Р. Россия: национальное возрождение и международное сотрудничество / Р. Абдулатипов. – М., 1994. – 300 с.
6. Баглай М. В. Малая энциклопедия конституционного права М. В. Баглай, В. А. Туманов. – М., 1998. – 516 с.
7. Старовойтова Г. Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев / Г. Старовойтова. – СПб., 1999. – 70 с.
8. Курдюков Г. И. Государства в системе международно-правового регулирования / Г. И. Курдюков. – Казань : Изд-во Казанского унив-та, 1979. – 173 с.
9. Баймуратов М. А. Международное публичное право / М. А. Баймуратов. – Х. : Одиссей, 2007. – 704 с.
10. Устав ООН от 26. 06. 1945 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/document/basicdoc/charter.htm>
11. Резолюция ГА ООН 56 / 589 от 12 декабря 2001 г. // Официальные отчеты ГА ООН. – Нью-Йорк, 2001.

Т.Р. Короткий
к.ю.н., завідувач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства,
Національний авіаційний університет

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВУ ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Міжнародному праву притаманні загальні тенденції розвитку цивілізації, до яких на нашу думку, належать гуманізація, демократизація, екологізація і закріплення принципу панування (верховенства) права [1]. Вони були сформовані під впливом цивілізаційних процесів протягом ХХ ст. Найбільшим каталізуючим фактором стала друга світова війна, та декілька пізніше загальна екологічна криза.

Пандемію COVID-19 по впливу на світову економіку, за охоптом держав та населення планети у короткостроковому контексті порівнюють саме з мировою війною. Безсумнівно, на даному етапі гуманітарні масштаби пандемії не порівняні зі другою світовою війною, але в силу більш високого рівня гуманізації людства, глобалізації економіки та інформаційного впливу, таке порівняння цілком доречно.

Міжнародне право кардинально змінюється під впливом світових криз, та така кардинальна зміна мале місце після другої світової війни. Її безпосередньою причиною була зміна у міжнародній свідомості. На наш погляд, пандемія COVID-19 достатньо серйозно вплинула на міжнародну свідомість, але наслідки масштабів змін у міжнародних відносинах залежать від деяких факторів, серед яких тривалість пандемії, кількість жертв, глибина економічної кризи й т.і. Пандемія COVID-19 одночасно розкрила недоліки існуючої системи міжнародних відносин, від РБ ООН до взаємодії окремих держав, включаючи питання міжнародно-правового регулювання, перш за все у сфері міжнародного співробітництва у охороні здоров'я. Вже зараз можливо прогнозувати зміни у міжнародному праві охороні здоров'я. Серед інших глобальних викликів — виклик правам людини, правам, обмеження яких стало

безальтернативною умовою боротьби з пандемією, але обмеження яких вже використовується у інших цілях.

Інша глобальна криза — безпосередньо пов'язана зі пандемічною, бо як перша, так й друга мають природне походження, але виникли саме внаслідок антропогенного фактору. Зміни у міжнародній екологічній свідомості, на нашу думку, неминучі, й саме пандемія, можливо, стане каталізуючим фактором у розвитку й підвищення ефективності норм міжнародного права навколишнього середовища.

Перш за все, ми очікуємо змін у домінуванні антропоцентричного підходу у сучасному міжнародному праві. На нашу думку, антропоцентрична ідеологія, на якій базується як сучасна концепція міжнародного права навколишнього середовища, та міжнародне право в цілому, не є прогресивною і веде до загибелі цивілізації в перспективі, хоча і відповідає сучасним соціально-економічним реаліям. Головним напрямом пошуків філософсько-правових підвалин міжнародно-правового захисту навколишнього середовища має бути формування несуперечливої системи біоцентричних принципів системи міжнародного екологічного правопорядку. Зміна у міжнародній свідомості під впливом пандемії COVID-19 можливо змінить цей хибний наратив міжнародного права.

По-друге, на нашу думку, відбудуться зміни у імперативності принципу перестороги. Його наявність у міжнародного права навколишнього середовища безперечна, як у деяких інститутах та галузях міжнародного права. Але його універсальність, імперативність та нормативна конкретизація залишають бажати кращого.

По-третє, це зміни у екологічних правах людини. З одного боку, ми маємо посилення саме колективних прав, до яких відноситься право на колективне здоров'я, й ця група прав буде мати значний розвиток. Адаже, є інші виклики — і ці виклики ставлять під загрозу вплив громадськості на відносини. Це обмеження прав та свобод, для нас — це право на свободу совісті та думки, право на свободу вираження думки, право на свободу зібрань та об'єднань, право на інформацію — права та свободи, які мають велике значення для захисту інших прав й свобод.

По-четверте, те збереження біорізноманітності, середовищ існування. Порушення цих важливих принципів, ймовірно стали причиною пандемії COVID-19.

По-п'яте, це підвищення ефективності та імперативності норм міжнародного права навколишнього середовища, удосконалення та конкретизація існуючих міжнародно-правових інструментів.

Шосте — це посилення тенденцій створення системи глобального управління, альтернативи якому в умовах глобального світу немає.

На глобальну загрозу потрібна глобальна відповідь, й ця відповідь можлива тільки в рамках міжнародного права. Міжнародне співтовариство, без сумніву, врахує досвід пандемії COVID-19 й змінить, доповнить механізми спільних та глобальних відповідей не тільки на епідемії та пандемії, но інші глобальні загрози, перш на все екологічну. Безперечно, її правовою основою буде міжнародне право.

Саме суспільні кризи дають поштовх розвитку міжнародного права, та системна та глобальна криза, що викликана пандемією COVID-19, призведе до прискорення процесів, що були викликані розвитком технологій та масштабних ментальних змін людства. Іншої альтернативи немає. Пандемія — глобальний виклик, й відповідь на нього може бути тільки глобальна, заснована на спільних діях. Саме про це йде мова у резолюції Генеральної Асамблеї ООН Глобальна солідарність у боротьбі з коронавірусним захворюванням 2019 р. (COVID-19).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Короткий Т. Р. Гуманізація міжнародного права: попытка системного аналізу / Т. Р. Короткий // Рос. ежегод. междунар. права. 2008. — СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2009. — Спец. вып. — С. 111-123; Короткий Т. Р. Демократизація міжнародного права: попытка системного аналізу / Т. Р. Короткий // Рос. ежегод. междунар. права. — 2010. — СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2011. — С. 67-88; Див.: Короткий Т. Р. Принцип панування права серед принципів сучасного міжнародного правопорядку / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О. : Фенікс, 2008. — Вип. 35. — С. 336-345.

2. Глобальна солідарність у боротьбі з коронавірусним захворюванням 2019 р. (COVID-19) Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 74/270 від 3.04.2020 URL: <https://undocs.org/en/A/RES/74/270> (дата звернення: 9.04.2020 року).

Л. О. Корчевна
д.ю.н., професор, зав. кафедрою
конституційного права та правосуддя,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Одним з основних прав людини в сучасній демократичній державі є доступ до правосуддя та право на справедливий розгляд його справи незалежним та безстороннім судом. Складовим елементом цього права є гарантії щодо виконання судових рішень як вирішальної стадії судового процесу, яка забезпечує безпосереднє поновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб. Можна погодитись з позицією фахівців, що «право на справедливий суд, гарантоване ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є також необхідною умовою дотримання принципу верховенства права, закріпленого у ст. 8 Конституції України. Невиконання судових рішень, які постановляються іменем України, призводить до втрати сенсу правосуддя, підривають довіру до судової влади зокрема і до влади в цілому» [1, с.3].

Проблема систематичного невиконання судових рішень не втрачає своєї актуальності з самого початку розбудови незалежної правової держави в Україні, проте останніми роками досягла настільки істотних масштабів, що її можна визначити без перебільшень як одну з найголовніших в судовій галузі. Окрім того, вона стала окремим випробовуванням держави в галузі виконання міжнародних зобов'язань через те, що «за офіційною статистикою, близько 80% звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стосується саме проблематики невиконання рішень українських судів, а за статистичними даними ДСА, у 2017 році виконано лише 8% судових рішень» [2]. В цьому контексті слід також додати, що проти України ще у 2009 році було постановлено пілотне рішення ЄСПЛ у справі «Іванов проти України», в якому Європейський суд визнав, що «невиконан-

ня рішень національних судових органів є структурною проблемою в Україні» і своїм рішенням зобов'язав Україну запровадити ефективний засіб юридичного захисту або комплекс таких засобів юридичного захисту, які зможуть забезпечити достатнє відшкодування за невиконання або затримки у виконанні рішень національних судів [3].

Внаслідок постановленого рішення в Україні були зроблені певні спроби вирішення вказаної проблеми, зокрема 5 червня 2012 року був прийнятий Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», який передбачив окремі державні гарантії у цій сфері, а саме компенсацію за несвоєчасне виконання рішення суду у вигляді стягнення коштів та зобов'язання вчинити певні дії щодо майна, боржником якого є державний орган, державне підприємство, установа, організація і т.д. Проте основною проблемою залишалось те, що всі ці гарантії обмежувались коштами, передбаченими в бюджеті на відповідний календарний рік. Брак державних коштів, в свою чергу, із року в рік призводив до того, що сума боргу лише збільшувалась. Всі інші спроби вирішити проблему, в тому числі — вироблені спільно з Комітетом Міністрів РЄ, також ні до чого не призвели, і Європейський суд відновив розгляд подібних справ.

Таке зволікання та нескінченна кількість аналогічних скарг, поданих уже після пілотного рішення, змусили ЄСПЛ вжити кардинальних заходів, наслідком чого стало ухвалення рішення у справі «Бурмич та інші проти України» від 12 жовтня 2017р., де ЄСПЛ по-новому поглянув на проблему невиконання пілотних рішень державами, проти яких вони були ухвалені, переглянувши свою роль у тих випадках, коли держава-відповідач не вживає рекомендованих ЄСПЛ заходів з усунення системної проблеми.

У цій справі ЄСПЛ до п'яти скарг заявників приєднав ще 12 143 заяв «типу Іванова», в яких заявники скаржилися на порушення п.1 ст.6 ЄКПЛ щодо несвоєчасного виконання судових рішень, за якими боржником виступає держава, об'єднавши їх в одне провадження. За підрахунками, зробленими самим ЄСПЛ, після подання першої заяви у 1999р. до 2016 р. до ЄСПЛ було подано

близько 29 тис. «заяв типу Іванова». З початку 2016 р. ЄСПЛ продовжував отримувати велику кількість таких заяв — понад 200 на місяць [4, п.44]. Цей крок Європейського суду можна назвати безпрецедентним за своїм змістом та обсягом, в якому Суд «висловив побоювання щодо того, що «він ризикує стати частиною української системи та замінити собою органи влади України при вирішенні питання щодо «адекватного й достатнього відшкодування за невиконання або тривале виконання рішень національних судів», зазначивши, що «таке завдання несумісне з допоміжною роллю, яку ЄСПЛ має відігравати щодо Високих Договірних Сторін відповідно до статей 1 та 19 ЄКПЛ, а також прямо суперечитиме логіці процедури пілотних рішень, виробленої ЄСПЛ» [4, п.155]. Отже, Україна в чергове отримала найжорсткіші відгуки європейських партнерів щодо стану захисту прав людини в галузі правосуддя, а також зобов'язання протягом року визначити ефективний механізм вирішення окресленої проблеми.

Слід зазначити, що в національній доктрині та практиці судового права є кілька шляхів підвищення рівня виконання судових рішень, найбільш змістовними з яких вважаємо введення судового контролю за їх виконанням та створення потужної системи приватних виконавців, наділених достатніми повноваженнями задля такого виконання.

Так, на думку голови Вінницького апеляційного адміністративного суду В. Кузьмишина, «доцільним та логічним було б створити службу судових виконавців, які б організаційно не залежали від Міністерства юстиції та радше були наближені до судової гілки влади. Адже пріоритетом у їх діяльності є відновлення порушеного права на підставі судового рішення. Таким чином, і суд, і виконавці будуть пов'язані єдиною метою. Тобто запровадження при судах служби судових виконавців в першу чергу покращило б судовий контроль за виконанням рішень судів, а також пришвидшило б саму процедуру виконання рішень судів, що стало б запорукою зміцнення довіри до судової влади» [2].

Тут слід зазначити, що в межах адміністративного судочинства відповідний судовий контроль за виконанням рішення суду в

адміністративній справі передбачений ст.382 та 383 КАС України та виражається в наступних формах: «зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення; накладення штрафу за невиконання судового рішення; визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання такої постанови суду або на порушення прав позивача, підтверджених такою постановою суду». Недоліком інституту судового контролю в адміністративному судочинстві можна вважати те, що ці форми є добровільними та залишаються «на розсуд судді». Досить часто судді не застосовують своє право на судовий контроль з різних об'єктивних та суб'єктивних причин, тому оцінити в повній мірі його дієвість та ефективність на сьогодні складно.

Ще однією позитивною тенденцією вирішення проблеми невиконання судових рішень в Україні можна вважати внесення змін у 2016 році у Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» та Закон України «Про виконавче провадження», якими створено й запроваджено інститут приватного виконавця. Попри відзначення певних недоліків в роботі цього інституту, загалом він вважається перспективним в подоланні проблеми, про що свідчать наступні цифри: «за перший рік роботи приватних виконавців (у 2017 р.) показник виконання судових рішень зріс з 5% до 18%. У травні 2018 р. на офіційному сайті Міністерства юстиції України була опублікована стаття заступника Міністра юстиції з питань виконавчої служби Сергія Шкляра, який вказав, що з усіх виконавчих документів, завершених приватними виконавцями у 2017 р., повністю виконано 83%» [5].

Виходячи з вищесказаного, можна дійти висновку, що важливою складовою права на справедливий суд, яке закріплено багатьма міжнародними та національними нормативно-правовими актами в галузі прав людини, є право на виконання судового рішення як єдиної можливості відновлення порушених прав. Проте на сучасному етапі розвитку правової системи в Україні ця складова й досі викликає найбільше проблем та потребує системного

підходу не лише законодавця, а й всього суспільства та політичних еліт, оскільки не може в європейській країні відбуватись ситуація, коли найголовнішим суб'єктом невиконання судових рішень залишається держава.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Виконання судових рішень в Україні: стан, проблеми, міжнародні аспекти. *Національна безпека і оборона*. 2019. №3-4 (179-180).С.3-6. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD179-180_2019_ukr.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

2. Проблеми виконання рішень судів досі актуальні. *Судово-юридична газета*. 24 листопада 2017 року. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/111380-problemi-vikonannya-rishen-sudiv-dosi-aktualni> (дата звернення: 10.03.2020).

3. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Заява N40450/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text (дата звернення: 20.03.2020).

4. Справа «Бурмич та інші проти України» (Заява № 46852/13 та інші). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082> (дата звернення: 12.03.2020).

5. Багнюк І. Нова кров: результати діяльності приватних виконавців. *Юридична газета*. 28 січня 2019. № 4-5 (658-659). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nova-krov-rezultati-diyalnosti-privatnih-vikonavciv.html> (дата звернення: 12.03.2020).

З. В. Кузнєцова
к.ю.н., доцент, доцент кафедри
конституційного права та правосуддя,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ЗІБРАНЬ

Питання правового регулювання права на мирні зібрання ніколи не втрачало актуальності у вітчизняній науці конституційного права. Нова хвиля інтересу до цієї проблеми викликана сучасними подіями в політичному житті держави і суспільства: військові дії на Сході країни, зміна владно-політичних еліт, безвідповідальність високопосадовців та ін.

Торкаючись питання міжнародно-правового закріплення прав і свобод, ми мусимо констатувати, що свобода зібрань, гарантована ст. 20 Загальної декларації прав людини, ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 5 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ст. 11 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основних свобод, ст. 7 Рамкової конвенції про захист національних меншин, ст. 12 Конвенції СНД про захист прав людини і основних свобод, яка згадує свободу зібрань.

На відміну від міжнародних договорів з прав людини, які гарантують «свободу зібрань», стаття 39 Конституції України закріплює «право на мирні зібрання» з метою проводити збори, мітинги і демонстрації. Зауважимо, що саме закріплення мирного характеру проведення зборів забезпечує орієнтацію на ненасильницький характер суспільних змін, що має сприяти поступовому демократичному розвитку державності. В даному контексті слід зазначити, що наразі в Україні немає спеціального закону, який би конкретизував конституційні положення про право та гарантії громадян на мирні зібрання.

Нові держави, що утворилися після розпаду Радянського Союзу прийняли власні конституції, в яких була проголошена свобода зібрань. Великий інтерес викликає досвід регулювання свободи зібрань на конституційному рівні в цих країнах, оскільки кожна з

країн вклала в це право власне поняття і значення, передбачила різні форми реалізації, системи організації публічних заходів та багато іншого.

Відмінності в конституційному регулюванні свободи зібрань вже проявляються при порівнянні понятійного апарату. Так, здебільшого конституції країн пострадянського простору для позначення права на організацію і участь в публічних заходах використовує термін «свобода зібрань». Наприклад, в ст. 44 Конституції Вірменії [1], ст. 40 Конституції Молдови [2] закріплена «свобода зібрань», а конституції таких країн, як Білорусь (ст. 35) [3], Латвія (ст. 103) [4] в своїх текстах проголошують гарантії свободи зібрань.

Разом з тим конституції України, Естонії не містять термін «свобода зібрань», а прописують правомочності її реалізації. Наприклад, ст. 39 Конституції України передбачає, що «громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування» [5]; ст. 47 Конституції Естонії свідчить, що «всі мають право без попереднього дозволу мирно збиратися і проводити збори» [6].

Зовсім по-особливому свобода зібрань регулюється в Литві. У жодній з країн пострадянського простору не зустрінеш такого формулювання проголошення свободи зібрань: «Не можна забороняти або перешкоджати громадянам збиратися без зброї на мирні зібрання» (ст. 36 Конституції Литви) [7]. Її особливість в тому, що свобода зборів, не проголошується на конституційному рівні, а захищається державою, не будучи декларованою, що відповідає природно-правовій концепції, яка передбачає, що права і свободи не надаються державою, а існують в природі.

Дане припущення підтверджується тим, що Литва — єдина з країн колишнього СРСР, яка на конституційному рівні проголошує основні права і свободи природними. Так, ст. 18 Конституції Литви говорить: «Права і свободи людини є природними» [7]. Інші країни пострадянського простору в своїх Конституціях не проголошують права і свободи природними. Разом з тим це не означає, що в цих країнах не сприйнята концепція природних прав.

Однак терміни «свобода зібрань», «право збиратися мирно» і інші, схожі з ними за змістом, означають одне і те ж і закріплюють

право людей організовувати і брати участь у публічних заходах для обговорення суспільно важливих питань і висловлювання думок. Вважаємо, що різниця полягає лише в традиції позначення — наприклад, поняття «свобода зібрань» використовується на міжнародному рівні. Тому основні міжнародно-правові акти називають право на проведення публічних заходів «свободою зібрань».

З аналізу конституцій розглянутих країн ми приходимо до висновку, що свобода зібрань — це право на організацію і участь у вільних, добровільних, мирних, без зброї публічних заходах з метою обговорення суспільно важливих питань, формування думок і позицій, донесення їх до суспільства і держави.

В Україні система організації публічних зібрань встановлена на конституційному рівні і вказує на обов'язкову подачу повідомлення про проведення зборів. Про це свідчить і рішення Конституційного Суду України від 19.04.2001 року в якому визначено, що «організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь,... ці строки мають служити його гарантією і водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей»[8].

Таким чином, не допускається проведення публічних заходів в місцях, здатних поставити під загрозу безпеку людей, завдати значної шкоди навколишньому середовищу або привести до пошкодження власності, а також викликати невинуваті незручності для сторонніх осіб і руху транспорту.

Свобода мирних зібрань є одним з ключових елементів фундаменту демократичної та правової держави. Ця свобода уможливорює по-справжньому прямий діалог між державою і тими, у кого немає прямого доступу ні до процесу прийняття політичних рішень, ні до інших засобів впливу на сучасні виклики. І саме в таких випадках особливу роль набуває ця «незатишна» свобода зібрань, яка створює незручності всім: з одного боку, заважає владі, які часом піддаються гострій і неприємній публічній критиці; з іншого — свобода зібрань створює дискомфорт для громадян, які не беруть участі в публічних заходах. Однак, виходячи з особливої

демократичної функції цієї конституційної свободи, держава повинна сприяти мирним зібранням та їх захисту.

Підсумовуючи зауважимо: завжди слід враховувати, що свобода мирних зібрань є основою прямої демократії і дозволяє реалізовувати свободу слова і думки без участі зайвих посередників. Важливо, щоб в суспільній свідомості публічні заходи не сприймали як проблеми або виклики. Навпаки, необхідно, щоб відбувалася поступова трансформація юридичного мислення і будь-які мирні зібрання сприймалися виключно в якості природного атрибута повсякденного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція Республіки Вірменія від 5 червня 1995 р. *Законодавство країн СНД*. URL: <http://base.spinform.ru/index.fwx> . (дата звернення: 01.03.2020 р.).
2. Конституція Республіки Молдова від 29 липня 1994 р. *Законодавство країн СНД*. URL: <http://base.spinform.ru/index.fwx>. (дата звернення: 01.03.2020 р.).
3. Конституція Республіки Білорусь від 15 березня 1994 р. *Законодавство країн СНД*. URL: <http://base.spinform.ru/index.fwx>. (дата звернення: 01.03.2020 р.).
4. Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р. URL: <https://www.cvk.lv/pub/public/29171.html>. (дата звернення: 01.03.2020 р.).
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 01.03.2020 р.).
6. Конституція Естонської Республіки від 28 червня 1992 р. URL: <https://www.presi-dent.ee/ru/republic-of-estonia/constitution-of-the-repub-lic-of-estonia/>(дата звернення: 01.03.2020 р.).
7. Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. URL: http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm. (дата звернення: 01.03.2020 р.).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 № 4-рп/2001 від 19.04.2001р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення: 01.03.2020 р.).

А. В. Левенець
к.ю.н., доцент кафедри
конституційного права та правосуддя,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ МІЖАМЕРИКАНСЬКОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Активний розвиток міжнародного права прав людини в останні десятиліття свідчить про зміщення акцентів в цій галузі з внутрішньодержавного на міжнародний рівень та перетворення прав людини в одну з глобальних світових проблем людства. Істотні зміни у філософсько-правовому розумінні цінності прав людини відбулись після Другої світової війни, коли внаслідок масових їх порушень та мільйонів людських жертв стало зрозумілим необхідність вироблення дієвих механізмів захисту прав людини, що мали б універсальний характер. З цього часу закладаються основи функціонування двох паралельних систем міжнародного захисту прав людини: універсального (здійснюється в межах ООН) та регіональних.

Погоджуючись з позицією окремих авторів, що «на регіональному рівні, де в конвенціях беруть участь держави з близькими історичними, релігійними і культурними традиціями, приблизно однаковим рівнем політичного й економічного розвитку, міжнародний захист прав людини може відбуватися далі, чим це можливо на всесвітньому плані» [1], зупинимось більш детально саме на міжамериканській системі захисту прав людини, а також проаналізуємо її особливості та найбільш позитивні характеристики, що можуть бути запозичені іншими регіональними системами, зокрема європейською.

Міжамериканська система захисту прав людини діє в межах Організації Американських Держав та поєднує держави з обох американських континентів. В порівнянні з європейською системою (частиною якої є і Україна), міжамериканська система захисту

прав людини має низку особливостей як в нормативному, так і в інституціональному плані.

Нормативною основою функціонування міжамериканської системи захисту прав людини виступають одразу три міжнародних документа: Статут Організації Американських Держав 1948 р., Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 р. і Міжамериканська конвенція з прав людини 1969 р.

Інституційно міжамериканська система захисту прав людини вельми нагадує європейську, таку що діяла до реформи Європейського суду з прав людини 1998 року — вона має двоступеневий характер: Міжамериканська комісія з прав людини (надалі — Комісія) та Міжамериканський суд з прав людини (надалі — Суд), при відсутності прямого доступу індивідуальних заявників до Суду [2, с.169].

Важливо відзначити також, що історично першою в межах ОАД в 1959 році була створена саме Міжамериканська комісія з прав людини і досить довгий час її діяльність базувалась на положеннях Американської декларації прав та обов'язків людини 1948 року (необов'язкового за юридичною силою документу), а після прийняття та набрання чинності Міжамериканської конвенції з прав людини у 1978 році Комісія стала керуватись її положеннями відносно тих держав, які ратифікували Конвенцію, в той час як щодо держав-членів ОАД, які не ратифікували Конвенцію, вона продовжує застосовувати Декларацію. Отже, можемо говорити про певні підсистеми, які склались в межах міжамериканської системи захисту прав людини.

Ще однією важливою відмінністю цієї регіональної системи є той факт, що більшість заяв, які надходять до Міжамериканської комісії з прав людини, вона намагається вирішити на засадах примирення, виконуючі роль посередника між заявником та державою. Ця процедура відповідно до ст. 48 Міжамериканської конвенції з прав людини носить назву «дружнього врегулювання». Лише в окремих найбільш гострих випадках (у випадку насильницьких зникнень, тортур чи масових страт) Комісія на визнає процедури дружнього врегулювання.

Процедура дружнього врегулювання передбачає наявність довірчих відносин між заявником та державою, а також здатність заявника чітко окреслити заходи відшкодування порушених прав, які вони вважають достатніми, а держава має бути готовою до здійснення цих заходів, а також реалістично оцінювати можливість виконання заходів загального характеру, які б унеможливили відповідні порушення в майбутньому. Істотною відмінністю процедури дружнього врегулювання в міжамериканській системі від подібної процедури в європейській системі захисту прав людини є те, що вона не має конфіденційного характеру і відповідно всі умови угоди (як індивідуального, так і загального характеру) завжди в повному обсязі публікується Комісією разом зі звітом по справі як його невід'ємна частина.

Важливо відзначити, що в угоді про дружнє врегулювання «заявники і держава не в змозі лише домовитись про відшкодування збитків, порушення прав людини має бути усунуто. Реституція призначена припинити порушення і повернути постраждалого в стан, в якому він або вона перебували до вчинення порушення. Приклади індивідуальних заходів реституції можуть включати відновлення свободи індивіда, скасування нормативних актів, відновлення зайнятості тощо» [3].

Цікава особливість дружнього врегулювання в міжамериканській системі захисту прав людини полягає і в, так званих, «заходах задоволення» (satisfaction measures) які обумовлені наслідками гласності та доступності угод про дружнє врегулювання [2, с. 173]. Мова йде про те, що в міжамериканській системі захисту прав людини при обранні сторонами шляху дружнього врегулювання основним завданням держави є не «збереження власного обличчя» (що характеризує відповідну процедуру в європейській системі), а навпаки, визнання порушень та публічний характер поновлення прав людини.

Також слід відзначити, що у випадку, коли дружнє врегулювання не вдалося, а порушення з боку держави Комісією встановлено, вона видає окрему доповідь, яку направляє державі та визначає в ній свої зауваження щодо проблемної ситуації. Держа-

ва-відповідач у свою чергу може оскаржити таку доповідь у Між-американському суді з прав людини або ж протягом трьох місяців виправити ситуацію з порушеннями прав людини. Після сплину трьох місяців ініціатором розгляду справи в Міжамериканському суді може виступити і сама Комісія, якщо держава не реагує на її приписи. Проте в будь-якому випадку, юрисдикція Міжамериканського суду з прав людини є факультативною, тобто справа може розглядатись в ньому лише у випадку, якщо держава зробила спеціальну заяву про визнання цієї юрисдикції відповідно до ст.62 Конвенції.

Таким чином, можна зробити висновок, що на відміну від європейської системи захисту прав людини, в якій основну роль відіграє Європейський суд з прав людини, який розглядає щорічно близько тридцяти тисяч скарг, більша частина з яких індивідуальні, міжамериканська система захисту прав людини побудована на принципово інших підходах. В інституційному механізмі важливішою структурою є не суд, а Міжамериканська комісія з прав людини, діяльність якої ґрунтується не на вирішенні справи по суті та визнанні держави винною в порушенні прав людини, а сприянні дружньому врегулюванню конфлікту та налагодженню порозуміння між заявниками та державами-відповідачами, яке має базуватись в тому числі на відшкодуванні завданих збитків та максимальному поновленні порушених прав. Як було зазначено у звіті «Вплив процедури дружнього врегулювання», підготовленому та опублікованому у 2014 році Комісією, «процедура дружнього врегулювання розвивалася впродовж трьох десятиріч поступової реалізації, щоб в кінцевому рахунку створити гнучкий дієвий механізм захисту прав людини» [3]. Ця особливість міжамериканської системи захисту прав людини відзначається багатьма фахівцями як найбільш прийнятна та ефективна в умовах правових режимів багатьох держав Південної та Латинської Америки, досвід яких свідчить, що угоди про дружнє врегулювання іноді є оптимальним шансом для реальної зміни проблемної ситуації в масштабах тієї чи іншої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мінімальні знання про права людини для школярів та населення. URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=ukr&id=4680&id_book=4671&id_parent=4671&id_vid_res= (дата звернення: 05.03.2020).
2. Бурма С.К. Дружнє врегулювання в практиці органів між-американської системи захисту прав людини. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. №3. С.168-175.
3. Impacto del procedimiento de solution amistosa. IACHR. URL: http://www.oas.org/es/cidh/soluciones_amistosas/docs/Informe-Soluciones-Amistosas.pdf (дата звернення: 05.03.2020).

О. М. Садовська
к.ю.н., доцент, доцент кафедри
конституційного права та правосуддя,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПРИНЦИПИ НЕВІДЧУЖУВАНOSTІ ТА НЕПОРУШНОСТІ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

В нашій країні вже другий раз можуть ввести надзвичайний стан. Не зважаючи на те, що людина вже з початку народження має фундаментальні, *непорушні та невідчужувані* права та свободи, такі як право на життя, право на громадянство, право на недоторканість тілесну та психологічну, коли забороняються тортури, недобровільні досліди на людях, право на переміщення в та поза межами країни та інші, що зафіксовані в Конституції України [1], їх можуть обмежити у форс-мажорних умовах, наприклад, в умовах пандемії COVID-19.

Статті 21 та 22 Конституції України закріплюють *принципи невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини*, Тобто *невідчужуваність і непорушність основних прав і свобод людини* означає, що: жодне із зафіксованих у Конституції України прав людини не може бути скасоване державою (ч.2 ст.22); відмова людини від своїх основних прав і свобод є юридично недійсною; у разі будь-яких порушень прав і свобод людини вони повинні бути поновлені відповідними органами державної влади або законними діями особи, права якої було порушено; основні (конституційні) права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені.

Але при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного чи військового, природного чи соціального генезу (воєнний стан, війна, масові заворушення та порушення конституційного ладу, землетруси, повені, епідемії та ін.) Конституція України дозволяє державі на усій території України чи в окремих її частинах вводити надзвичайний стан, який передбачає окремі обмеження, крім випадків, передбачених Конституцією України, а саме ч.2 ст.64, якою

забороняється навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану обмежувати принцип рівності конституційних прав і свобод громадян, а ще такі права і свободи: право на громадянство та право змінити громадянство; право на життя; право на повагу до його гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право направляти індивідуальні чи колективні петиції; право на житло; право на шлюб; рівність усіх дітей у своїх правах; право на судовий захист та інших, закріплених ст.ст.24, 25, 27-29, 40, 47, 51, 52, 55-63 Конституції. Йдеться про право на: рівність громадян перед законом; громадянство і його зміну; життя; повагу до гідності людини; свободу та недоторканність; звернення до органів державної влади; житло; шлюб; рівність дітей у їх правах; захист прав і свобод; відшкодування за рахунок держави матеріальної і моральної шкоди; знання своїх прав і обов'язків; незворотність дії законів та інших нормативних актів; правову допомогу; необов'язковість виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів; неможливість подвійного притягнення до юридичної відповідальності; те, щоб вважатися невинуватим у вчиненні злочину, доки вину не буде доведено в законному порядку; відмову давати свідчення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів.

Конституція України, виходячи з міжнародно-правових документів, встановила обмеження щодо реалізації деяких прав і свобод людини і громадянина. Так, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію обмежується законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, яка одержана конфіденційно, або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34 Конституції України). Здійснення права на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежено законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, захисту прав і свобод інших людей (ст. 35). На таких самих підставах може бути обмежено право громадян на свободу об'єднання в політичні партії та громадські

організації (ст. 36). Конституційно встановлюються обмеження щодо права на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39) тощо. Всі ці обмеження обґрунтовані необхідністю забезпечення охорони конституційного ладу, національної безпеки, прав і свобод людини і громадянина.

Перелік цих прав корелюється з положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [2], відображає прагнення захистити ті права і свободи, які мають забезпечуватися за будь-яких обставин, у тому числі при введенні надзвичайного або воєнного стану.

Обмеження прав людини і громадянина можливі в умовах введення на всій території України або в окремих її частинах надзвичайного стану.

Згідно із Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року [3] **надзвичайний стан** — це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування, відповідно до Закону, повноважень, які необхідні для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади і місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Згідно цього Закону, Указом Президента України, який затверджує Верховна Рада, про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою

запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи: а) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування на території, де вводиться надзвичайний стан; б) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; в) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства; г) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; г) заборона страйків.

Крім того, додатково можуть здійснюватися такі заходи, як: 1) запровадження комендантської години, тобто заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у визначені години; 2) перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках і проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу й вантажів, службових приміщень та житла громадян; 3) обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв; 4) тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів; 5) заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку; 6) особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі тощо.

У статті 17 Закону також встановлюються додаткові заходи режиму надзвичайного стану у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру [3].

Водночас в умовах як воєнного, так і надзвичайного стану органи державної влади повинні діяти в межах Конституції і законів України. Перевищення посадовими особами своїх повноважень, у тому числі щодо гарантій прав людини і громадянина, які встановлені законом, тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством.

У цей період законом забороняється зміна Конституції України, зміна Конституції Автономної Республіки Крим, зміна вибор-

чих законів; проведення виборів Президента України; проведення виборів до Верховної Ради України; проведення виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, до органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; обмеження повноважень народних депутатів України.

На період дії надзвичайного стану продовжується, у разі закінчення, строк повноважень парламенту України, представницьких органів місцевого самоврядування. Введення надзвичайного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод Міжнародним пактом про громадянські і політичні права і законами України.

Згідно ч. 1 ст. 40 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [4], у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях надзвичайного стану, Кабінет Міністрів України приймає рішення про встановлення карантину, в якому зазначаються: період і межі території його встановлення; перелік проведення необхідних профілактичних, протиепідемічних та інших заходів, які можуть бути проведені у зв'язку з введенням режиму надзвичайного стану і встановленням карантину, їх виконавці; вичерпно визначені тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб, додаткові обов'язки, що покладаються на них.

Україна, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [2], при введенні надзвичайного стану негайно після його введення повідомляє через Генерального секретаря ООН держави, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про мету цих відхилень і причин прийняття такого рішення. У повідомленні зазначається також термін, на який уводяться відхилення від зобов'язань, передбачених цим Пактом.

Таким чином, принципи непорушності та невід'ємності прав людини та громадянина в умовах надзвичайного стану діють з ознаками конституційних обмежень, які є правомірні засобами, та

які пов'язані зі зменшенням обсягу можливостей, свободи, а значить і прав особистості, зводять різноманітність у поведінці індивіда до певного «гранично допустимого» рівня, але задля суспільної користі та інтересів кожного окремого громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНІ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.03.2020 року).

2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 12.12.1966 року. *Права людини і професійні стандарти для юристів. В документах міжнародних організацій. Українсько-американське бюро захисту прав людини*. Амстердам-Київ, 1996. С. 9-18.

3. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. ст.176

4. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №27. ст. 218.

О. С. Саєнко
старший викладач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
факультету міжнародних відносин,
Національний авіаційний університет

ДИСКРИМІНАЦІЯ ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТРАНСГЕНДЕРІВ ЗА ОЗНАКОЮ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Трансгендерність у широкому розумінні — це узагальнений, зонтичний термін для опису людей, гендерна ідентичність або гендерна роль котрих не співпадає з тією, що зазвичай асоціюється з їх біологічною статтю чи тією, яка була зареєстрована у документах про народження. Трансгендерна особистість, або, коротко, трансгендер, може зовні проявляти себе відповідно до своєї біологічної статі, або бажаної статі, або по черзі (наприклад, в зовнішньому світі відповідно паспорту, у вузькому колі — бажаного гендеру).

Часто трансгендерність плутають і змішують з сексуальною орієнтацією, чи вважають ці поняття взаємозалежними, тоді як це різні категорії. Як зазначає Т. Марценюк, сексуальна орієнтація пояснює, кого людина вважає привабливими, і ділиться на бі-, гомо-, гетеро-, пан- та асексуальність, залежно від вподобань індивіда. У той час як гендерна ідентичність визначає, як індивід сприймає себе [1, с. 95]. На це звертає увагу і Комісар ООН з прав людини, котрий у доповіді «Права людини і гендерна ідентичність» зазначає наступне: «На жаль, в деяких правових системах держав-членів Ради Європи гендерна ідентичність відноситься до категорії «сексуальної орієнтації», що невірно, оскільки гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація є дві різні концепції. Сексуальна орієнтація повинна розумітися як здатність тієї чи іншої людини до глибокої емоційної, чуттєвої та сексуальної прив'язаності, а також до близьких і сексуальних відносин з особами протилежної статі або тієї ж статі, або більш, ніж однієї статі (гетеросексуальність, гомосексуальність і бісексуальність)» [2].

Недостатність точної та об'єктивної інформації і обізнаності суспільства про відмінність понять «гендерної ідентичності» та «сексуальної ідентичності (орієнтації)», про особливості трансгендерних людей призводить до більш високого рівня упереджень та проявів ворожості.

За словами Комісара з прав людини Ради Європи, «група трансгендерів є досить різноманітною. Вона включає осіб до і після операційного втручання, а також осіб, котрі не хочуть робити операцію чи не мають доступу до операції. Вони можуть визначати себе як транс-чоловіки чи транс-жінки, можуть піддаватися як хірургічному втручанню так і гормональній терапії або не проходити цього. Ця група включає також кросдрессерів, трансвеститів й інших людей, котрі не підпадають під вузькі категорії «чоловіки» чи «жінки». Багато з юридичних положень стосуються лише транссексуалів, при цьому не охоплюючи знану частину цієї групи» [3].

Поняття як гендерної ідентичності, так і форми гендерного самовираження, що використовуються у повсякденному житті, є важливими аспектами для розуміння тих проблем в галузі прав людини, з якими стикаються трансгендери.

В Джекьякартських принципах зазначається, що порушення прав осіб за ознакою їх дійсної чи уявної гендерної ідентичності є світовою й укоріненою практикою, що викликає серйозне занепокоєння. Такі порушення включають позасудові розправи, катування й недозволене поведіння, сексуальні домагання й зґвалтування, вторгнення у приватне життя, свавільне затримання, позбавлення можливості отримання роботи й освіти, а також серйозну дискримінацію у користуванні іншими правами і свободами. Ці порушення часто ускладнюються іншими формами насилля, ненависті, дискримінації й відторгнення, в тому числі за ознакою раси, віку, релігії, інвалідності, економічного й соціального стану тощо. Це негативно відбивається на гідності осіб, котрі зазнали таких порушень, що може викликати в них почуття неповноцінності й відчуження, можуть примушувати багатьох приховувати свою ідентичність й жити у постійному страху [4].

Проявами недозволеного (дискримінаційного) поводження є, наприклад, утиск за статевою чи гендерною ознакою — дії, які пов'язані зі статтю потерпілого (як біологічною так і гендерною), і мета чи фактична дія котрих полягає у приниженні людської гідності особи й створенні нервової, загрозливої, ворожої, зневажливої, принизливої чи образливої атмосфери. Утиск за цією ознакою має місце у випадках, коли суб'єкт єдине по тій причині, що він є жінкою, або чоловіком, або трансгендером, піддається мовному, візуальному чи іншому приниженню, погрозам, зневазі, ворожості чи образам, і коли така поведінка створює відповідну атмосферу. Утиск за статевою та гендерною ознакою пов'язані з узагальненнями, заснованими на упередженні щодо тієї чи іншої статі та гендеру, що мають зневажливий підтекст.

З юридичної токи зору найбільш серйозною дискримінаційною проблемою трансгендерних осіб є юридичне визнання їхньої гендерної ідентичності. Доступ до процедур зі зміни статі і імені в документах, що засвідчують особу, має життєво важливе значення для трансгендерів, щоб вони могли жити у відповідності із власною гендерною ідентичністю, якій вони надають перевагу. Без дійсних документів на практиці вони стикаються, наприклад, з проблемами працевлаштування та повноцінної участі на ринку праці. Проведеним відділом Комісара з прав людини Ради Європи дослідженням було встановлено, що, щонайменше, в 10 державах-членах Ради Європи немає законодавства, яке регулює юридичне визнання пріоритетної статі. У 13 інших державах-членах виявлено відсутність законодавства або часткове законодавче регулювання, проте трансгендери мають можливість юридичного визнання нової статі або в судовому порядку, або за допомогою певних адміністративних процедур. У двадцяти дев'яти державах-членах попередньою умовою для юридичного визнання пріоритетної статі є хірургічна операція, яка веде до безпліддя, а в 15 державах-членах потрібно, щоб трансгендер не перебував у шлюбі або був розлучений, що може призвести до відмови в юридичному визнанні відносин партнерів після розлучення [5].

Проблемною для трансгендерів залишається реалізація права на працю. Через упереджене ставлення, трансгендери більш, ніж інші залишаються безробітними. Так проведене Агенцією по фундаментальним правам ЄС дослідження показало, що серед трансгендерних жінок відсоток зайнятих на повний робочий день складає 40%, а серед трансгендерних чоловіків 36%, тоді як серед не-трансгендерів зайнятість серед жінок складає біля 60%, а чоловіків – 72%. Коли ж робота є, багато хто з трансгендерів стикаються з проблемами на робочому місці, зокрема, у зв'язку з постійним переслідуванням з боку колег и в результаті відмови в користуванні туалетом, що відповідає обраному гендеру. Деяких людей примушують звільнитися, насміхаючись над ними, піддаючи їх тиску, образам. Дехто вимушений приховувати свій гендер і вести подвійне життя. Лише біля 30% опитаних при дослідженні трансгендерів заявили, що їх колеги ставляться до них з гідністю [6]. Ще один важливий аспект полягає у неможливості або складності трансгендерів влаштуватися на роботу за своєю професійною спеціальністю, тому що вони не можуть при прийомі на роботу надати документи про наявність відповідної освіти і кваліфікації, оскільки освітні установи не можуть заднім числом змінювати ім'я та стать трансгендерної особи у виданих дипломах.

Окремої уваги вимагає розгляд одного з найбільш тяжких проявів дискримінаційної поведінки, як гендерне насильство, якого можуть зазнавати всі категорії гендерної ідентичності. Гендерне насильство має форми фізичного, сексуального, економічного, а також психологічного приниження, яке здійснюється шляхом експлуатації, дискримінації, погроз і репресій [7, с.22].

До видів фізичного гендерного насильства, за словами Верховного комісара з прав людини ООН, можна віднести, не обмежуючись ними, вбивства, зґвалтування та фізичні напади, катування, до психологічного – погрози, залякування, свавільні затримання тощо. Напади такого роду утворюють одну з форм гендерного насильства, мотивом якого є прагнення покарати тих осіб, котрі розглядаються як порушників гендерних норм. Окрім «вулично-го» насильства й інших видів мимовільних нападів в громадських

місцях, особи, котрих сприймають в якості «іншої» гендерної ідентичності, можуть стати мішенню для більш організованих зловживань, в тому числі з боку релігійних екстремістів, воєнізованих груп, неонацистів й крайніх націоналістів [8, с.39].

Крім того, особи, котрих розглядають як порушників суспільних норм, піддаються ризику насильства з боку сім'ї і суспільства. Іноді такі особи стають жертвами так званих вбивств з міркувань «честі», що здійснюються членами родини або громади, жертвами яких стають особи, що накликали ганьбу або безчестя на сім'ю, при цьому нерідко такі вбивства пов'язані з порушенням гендерних норм або з відхиленнями в сексуальній поведінці, в тому числі у випадках фактичних або передбачуваних статевих зв'язків з особами тієї ж статі.

Трансгендери стикаються з високим рівнем дискримінації, нетерпимості й прямого насильства. Незважаючи на поступову декриміналізацію та депатологізацію трансгендерності, трансгендерні люди все ще зазнають дискримінації у багатьох країнах світу. Права трансгендерів довгий час ігнорувалися и не враховувалися, не зважаючи на те, що вони стикаються з серйозними проблемами, часто характерними тільки для цієї групи. Порушуються їх фундаментальні права, в тому числі право на життя, право на фізичну цілісність і право на охорону здоров'я. Вони зазнають як офіційну дискримінацію у формі державних законів та заходів політики, котрі можуть ускладнювати їм можливість займатися окремими видами трудової діяльності чи відмовляють у доступі до певних послуг, так і неофіційну у формі соціальної стигматизації, упередженості тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Марценюк Т. О. Дискримінація за гендерною ідентичністю в Україні на прикладі трансгендерних людей // *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Випуск 2 (22). С. 95-104
2. Права человека и гендерная идентичность. Доклад Комиссара по правам человека. Страсбург, 29 июля 2009 // *CommDH/IssuePaper(2009)2*

3. Права человека и гендерная идентичность. Тематический доклад Комиссара по правам человека СЕ //CommDH/IssuePaper(2009)2

4. Принципы Джокьякарты. Применение международного права человека в отношении сексуальной ориентации и гендерной идентичности. URL : <http://www.yogyakartaprinciples.org/>

5. Дискриминация по признаку сексуальной ориентации и гендерной идентичности в Европе. Издательство Совета Европы. Отдел создания документов и изданий (ОСДИ) Совета Европы. Страсбург : Cedex. 2012. 171 с.

6. Whittle, S, Turner, L, Al-Alami M (2007) Engendered Penalties: Transgender and Transsexual People's Experiences of Inequality and Discrimination, Wetherby: The Equalities Review.

7. Петренко Л.А. Зависимость и насилие в гендерных отношениях : диалектика зла и добра // *Соціальні технології*. 2011. № 50. С.20-28

8. Дискриминационные законы и практика и акты насилия в отношении лиц по причине их сексуальной ориентации и гендерной идентичности. Доклад Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека / Совет по правам человека ГА ООН. Девятнадцатая сессия. 17 November 2011 //A/HRC/19/41 С.39-41

І. В. Сервецький

**д.ю.н., доцент, професор кафедри національної безпеки,
Міжрегіональна академія управління персоналом**

ТЕОРІЯ ЕКСТРЕМОЛОГІЇ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Держава через правоохоронні органи зобов'язана забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань на їх життя, здоров'я, честь, гідність та майнові інтереси. Правоохоронні органи зобов'язані здійснювати ефективні заходи у протидії правопорушенням як у звичайних умовах, так і в екстремальних ситуаціях (далі – ЕС).

Перша згадка про екстремальність зустрічається в роботах класичної філософії і механіки Рібакова К.А. [1]. Філософська традиція вивчення екстремальності на новому рівні була продовжена Г. Гегелем, який показав, що екстремальність не тільки відображає моменти стрибка при переході від одного якісного стану до іншого, але й являє собою принципи буття організованої системи. Ці межі – суть принципу того, що вони відображають [2, с. 190].

Так, Ю.І. Римаренко під ЕС зазначає сукупність обставин, що раптово виникають та прямо витікають (впливають) із іншого закономірного причинно-наслідкового зв'язку, які спонукають працівника оперативного підрозділу (далі – ПОП) до активних дій з підготовки та проведення оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) [3, с. 60].

Екстремальні ситуації викликають посилення психічного напруження, яке в подальшому заважає правильно сприймати обстановку. Як зазначав В. М. Бехтерев, у цей період значно знижується самостійність мислення, знижується впевненість у своїх діях, виникає підвищена внушаємість, що у кінцевому підсумку призводить до зниження вольових зусиль [4, с.47].

У свій час Ф.М. Достоєвський писав про вплив ЕС на розвиток творчості: «у мене виробляється при напруженій ситуації якесь особливе напруження нервів, я ясніше відчуваю, живіше та

глибше відчуваю і все при такій напруженій роботі краще виходить» [5].

Такі ЕС можуть бути викликані як соціальними, так і несоціальними причинами. В останньому випадку мова йде про неочікувані (фатальні, смертельні) захворювання з великими людськими жертвами, великі виробничі аварії, стихійні лиха, епідемії та епізоотії. Екстремальні ситуації часто ототожнюють з катастрофами (від грецького слова переворот, кінець, загибель), що пов'язані із раптовою бідю (лихом), подією, тягнуть за собою тяжкі наслідки, насамперед великі людські жертви, матеріальні втрати, створюють підвищену небезпеку для громадян [6, с.225].

Особливістю подібних ситуацій є те, що під час них збільшується криміногенна активність злочинного елементу, в умовах паніки підвищується вірогідність мародерства, крадіжок та інших подібних злочинів. Все це в свою чергу викликає необхідність використання ефективних заходів боротьби з подібними проявами, а також часто потребує введення надзвичайного стану (далі – НС).

Метою введення НС є усунення загрози та «найшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства» [7, ст.2].

Таким чином, обставинами, при яких може вводитися НС, можуть бути:

1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожують безпеці громадян і порушують нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

6) масовий перехід державного кордону з території суміжних держав;

7) необхідність відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади [7, ст.4].

Однією з найголовніших особливостей режиму надзвичайного стану є правомірні обмеження прав та свобод людини, які допускаються з метою захисту національних та суспільних інтересів і направлені на подолання наслідків ЕС. Відповідно до Законів України «Про воєнний стан» [8] і «Про правовий режим надзвичайного стану» [7], такі обмеження прав та свобод людини можна розподілити на декілька груп.

Перша група заходів може запроваджуватися в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період НС. До неї належать:

1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться НС;

2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд;

3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства;

4) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом;

5) заборона страйків [7, ст.16].

Друга група — це додаткові заходи режиму НС у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру:

1) тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень;

2) встановлення для юридичних осіб квартирної повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій;

3) тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань;

4) встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів;

5) запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності;

6) мобілізація та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією завданих втрат;

7) зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної в умовах НС продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;

8) усунення від роботи на період НС, у разі неналежного виконання своїх обов'язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі НС, та покладення тимчасового виконання обов'язків зазначених керівників на інших осіб [7, ст.17].

У виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, допускається тимчасове переведення або залучення на добровільній основі працездатного населення і транспортних засобів громадян для виконання зазначених робіт за дозволом відповідного керівника аварійно-рятувальних робіт та за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. Законом забороняється залучення неповнолітніх, а також

вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я [7, ст.17].

Третя група передбачає додаткові заходи правового режиму НС у зв'язку з запобіганням масових порушень громадського порядку:

1) запровадження комендантської години (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у певний період доби);

2) перевірку документів громадян, а в необхідних випадках — проведення особистого огляду, речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян;

3) заборону призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома відповідного військового комісаріату;

4) обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі;

5) тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боеприпасів, а у підприємств, установ і організацій — також навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин;

6) заборону виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку;

7) регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборону роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого і колективного користування;

8) особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі;

9) порушення у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [7, ст.18].

Висновки. Науковий аналіз чинного законодавства та нормативних актів, що регламентують протидію правопорушенням в екстремальних ситуаціях свідчить про проблеми, які виникають на практиці у протидії «корона вірусу».

Водночас практика здійснення таких заходів висвітлює типові недоліки в діяльності органів влади та правоохоронних органів, які суттєво впливають на забезпечення життєдіяльності суспільства.

Отже, працівники правоохоронних органів, забезпечуючи життєдіяльність суспільства, діють в екстремальних ситуаціях, ризикуючи своїм життям та здоров'ям, діють у стані професійного ризику, необхідної оборони, крайньої необхідності, при виконанні спеціальних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рыбаков К.А. Первые этапы развития рационального исчисления. Историко-математические исследования. М., 1949. Вып.2. 156 с.
2. Гегель Г. Наука логика. М., 1970. Т.1. С.190.
3. Термины и определения. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. под ред. Римаренко. К. : КВШ МВД СССР, 1988.
4. Бехтерев В. М. Гипноз, внушение и психотерапия и их лечебное значение. СПб, 1911.
5. Достоевский Ф. М. Унижение и оскорбление. К., 1985. 366 с.
6. Словарь иностранных слов. М.: Русский язык, 1989.
7. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. ст.176, із змінами 2003. № 27. ст.209, № 29. ст.233

В. С. Тревогіна
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри
конституційного права та правосуддя А. В. Левенець

ДЕРОГАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ

Відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), підписаної у Римі 4 листопада 1950 року, країни-учасниці мають право на відступ від зобов'язань під час особливих ситуацій. Ця процедура отримала назву «дерогація». Так, в ст. 15 Конвенції зазначено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [1, ст.15]. Про такі обставини в повному обсязі має бути повідомлено Генерального секретаря Ради Європи, а також про заходи і причини їх вжиття.

Право на відступ від зобов'язань не застосовується щодо ст. 2 (право на життя), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, ст. 3 (заборона катувань), ст. 4 п.1 (заборона рабства і підневільного стану), ст. 7 (ніякого покарання без закону). Протокол №7 до Європейської конвенції доповнив цей перелік принципом *non bis in idem* (право не бути притягненим до суду або покараним двічі) [2].

Так само право відступу держави від зобов'язань передбачено ст.4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, згідно якої перелік так званих абсолютних прав (тобто тих, відступ від зобов'язань щодо яких не допускається за будь-якого становища), поряд із конвенційними розширюється також правом на

визнання правосуб'єктності, правом не піддаватися позбавленню волі за невиконання договірних зобов'язань і правом на свободу думки, совісті і релігії [3].

З двох подібних положень міжнародно-правових документів універсального та регіонального рівня вітчизняними дослідниками виводяться певні принципи, які обмежують право держави на дерогацію: «1) виключної загрози; 2) офіційного оголошення; 3) суворой необхідності; 4) неможливості відступу від деяких прав; 5) сумісності з іншими міжнародно-правовими зобов'язаннями; 6) недискримінації; 7) міжнародного повідомлення» [4].

Практика Європейського суду з прав людини щодо застосування ст.15 Конвенції свідчить про те, що він досить ґрунтовно підходить до аналізу кожної з умов дерогації.

Так, в одній з перших подібних справ *Lawless v. Ireland* (1961) Європейський суд проаналізував обґрунтованість підстав для відступу від зобов'язань, відзначивши, «що звичайний зміст слів «інша суспільна небезпека, що загрожує життю нації» достатньо зрозумілий та стосується виключної кризової ситуації або надзвичайного становища, яке зачіпає все населення і становить загрозу організованому життю співтовариства, яким є ця держава» [4]. Тут Суд бере до уваги гостроту становища в державі, а також безпосередню необхідність вжиття країною відступу від зобов'язань, а також гарантії проти зловживань. Суспільна небезпека має суттєво впливати на становище в державі, а також носити тривалий та територіальний характер вчинення протиправних дій.

Не менш значну увагу Суд приділяє дотриманню процедурних аспектів відступу від зобов'язань. Так, з тієї ж справи *Lawless v. Ireland* (1961) випливає, що повідомлення до Генерального Секретаря повинно надходити негайно та максимально повно [4]. У зазначеній справі між застосуванням заходів, ужитих на відступ від зобов'язань, і наданням повідомлення минуло дванадцять днів. При цьому в цій справі Суд дійшов висновку, що уряд надав Генеральному секретарю достатню інформацію про вжиті заходи і причини їх застосування, роз'яснивши у письмовій формі, що ці заходи були вжиті для того, щоб запобігти скоєнню злочинів проти сус-

пільного спокою і порядку й перешкодити збереженню озброєних сил, за винятком сил, які дозволені Конституцією.

Окреме місце в процесі застосування відступу від зобов'язань приділяється так званому територіальному принципу в контексті того, що вона має відповідати критерію *ratione loci* [1]. Можливо навести приклад у рішенні Суду по справі *Sakik and Others v. Turkey* (1997), де зазначалось, що в повідомленні Туреччини про відступ була зазначена лише територія, де було проголошено надзвичайний стан, однак арешт заявника, а також його подальше утримування знаходилось за межами вказаної території, тому Суд зазначив у висновку, що, якщо територіальна сфера дії відступу буде поширюватися на території, які прямо не вказані у повідомленні про відступ, це буде суперечити цілям і завданням ст. 15 Конвенції [5].

Отже, станом на сьогодні правом на дерогацію скористались дев'ять країн, в тому числі Україна. 21 травня 2015 року Верховна Рада України прийняла Заяву про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Зокрема, в заяві вказано, що «з огляду на збройну агресію Російської Федерації проти України за участю як регулярних Збройних Сил Російської Федерації, так і незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України з квітня 2014 року підрозділи Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та Збройних Сил України здійснюють антитерористичну операцію, яка є складовою реалізації невід'ємного права України на індивідуальну самооборону України від агресії» [7]. Також в заяві сказано, що дії Російської Федерації становить суспільну небезпеку, яка загрожує життю нації у розумінні п. 1 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також п. 1 ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7].

Аналіз п. 5, 6, 7 Заяви свідчить про те, що до переліку прав, які можуть бути обмеженими, належать: право на особисту недо-

торканність, можливість застосування превентивного затримання; певні обмеження процесуальних прав під час досудового розслідування (передача повноважень слідчих суддів прокурорам); обмеження щодо перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без визначених документів; тимчасові обмеження або заборона руху транспортних засобів і пішоходів на вулицях, дорогах та ділянках місцевості; перевірка документів, що посвідчують особу, у фізичних осіб, а в разі потреби – огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, крім обмежень, встановлених Конституцією України. Щодо терміну дії відповідних обмежень, в п.9 заяви вказується, що «Україна користується своїм правом на відступ від зобов'язань... на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України та повідомлення Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй та Генеральному секретарю Ради Європи про продовження застосування у повному обсязі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [7].

Підсумовуючи, слід відзначити, що дерогація як правове явище оцінюється в міжнародній доктрині досить неоднозначно: від повного заперечення її як процедури, яка ставить під сумнів саму суть міжнародного права прав людини до визнання цієї процедури як необхідної для захисту інтересів всієї держави та суспільства. Ми притримуємось другої позиції, оскільки тривала практика застосування процедури відступу від зобов'язань демонструє значну гнучкість у вирішенні проблеми співвідношення індивідуальних та колективних прав та надає державі більше можливостей задля захисту не лише своїх інтересів, а перш за все захисту життя та здоров'я інших людей. Однак не менш важливими є дотримання державами всіх умов дерогації, оскільки від цього залежатиме не лише забезпечення прав окремих громадян, але й можливість держави бути визнаною винною у порушенні відповідних зобов'язань незалежно від наявності такої заяви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 10.03.2020).
2. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804 (дата звернення 10.03.2020).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 10.03.2020).
4. Чевичалова Ж. В. Правові підстави відступу України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Теорія і практика правознавство*. 2017. Вип. 2 (12). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_21 (дата звернення 10.03.2020).
5. Справа *Lawless v. Ireland* (1957-1961): Практика Європейського Суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22dmdocnumber%22:%5B%22695395%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-57518%22%5D%7D> (дата звернення 10.03.2020).
6. Справа «Садак та інші проти Туреччини» № 980_169 від 11.06.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_169 (дата звернення 10.03.2020).
7. Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод: Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 29. ст.267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19> (дата звернення 10.03.2020).

Н. В. Хендель

**доцент кафедри міжнародного та європейського права,
Національний університет «Одеська юридична академія»**

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО БЮРО ГРОМАДСЬКОЇ ГІГІЄНИ

Одинадцята міжнародна санітарна конференція, що проходила в Парижі в 1903 р. вирішила заснувати Міжнародне бюро громадської гігієни (Office International d'Hygiene Publique), але зі застереженням, що воно не буде втручатися у внутрішні справи держав-членів. Крім того, конференція переглянула всі існуючі санітарні конвенції та кодифікувала санітарні норми, об'єднавши їх в єдиний документ — Міжнародну санітарну конвенцію 1903 р. Рішення Паризької конференції 1903 р. про створення Міжнародного бюро громадської гігієни було здійснено шляхом підписання в 1907 р. у Римі відповідної угоди, і наступні санітарні конференції проводилися вже під егідою Міжнародного бюро громадської гігієни. Але де-факто Міжнародне бюро громадської гігієни почало свою діяльність з 1909 р., коли був сформований перший його склад.

Саме за таких умов було створено Міжнародне бюро громадської гігієни — міжнародна організація з постійним секретаріатом і комітетом офіційних осіб з 12 держав-учасниць (9 з яких — європейські), яка проіснувала до 1947 р. [1, с. 470]. Штаб-квартира заходилася в Парижі. Ця організація представляла собою адміністративний союз, що об'єднував 55 держав. Міжнародне бюро громадської гігієни за своїми функціями було міжнародним інформаційним органом, що спостерігав за виконанням міжнародних санітарних конвенцій.

Керівним органом Міжнародного бюро громадської гігієни був Постійний комітет, який складався з делегатів, що призначалися державами-членами організації, по одному від кожної держави. Постійний комітет обирав президента і призначав посадових осіб Міжнародного бюро громадської гігієни — директора та ге-

нерального секретаря, в підпорядкуванні у якого був невеликий штат співробітників.

Відповідно до ст. 3 Конвенції 1938 р., Постійний комітет визнавався в ролі технічного консультативного органу, уповноваженого тлумачити і роз'яснювати положення міжнародних санітарних конвенцій. Так, на Постійний комітет були покладені арбітражні функції щодо вирішення спорів, які виникали між державами з питань тлумачення і застосування санітарних конвенцій.

Завданням Міжнародного бюро громадської гігієни було: «збір та доведення до відома держав-учасниць фактів і документів загального характеру, що відносяться до громадської охорони здоров'я, особливо до таких інфекційних захворювань, як холера, чума і жовта лихоманка, а також збір та розповсюдження інформації про заходи боротьби з цими захворюваннями» [2].

Як зазначає В. С. Михайлов, автори Статуту Міжнародного бюро громадської гігієни надавали великого значення правовій стороні боротьби проти розповсюдження «конвенційних» хвороб (особливо небезпечні хвороби, включені до міжнародних санітарних конвенцій) [3, с. 24]. Вчений проаналізував зміст санітарних конвенцій та виділив дві форми боротьби з розповсюдження «конвенційних» хвороб: адміністративно-правову та медико-санітарну, зазначивши, що жодна не повинна мати більшу перевагу, вони рівноцінні [3, с. 24].

Міжнародне бюро громадської гігієни займалося також розробкою міжнародних конвенцій та угод у сфері охорони здоров'я, контролем за їх виконанням, питаннями гігієни на судах, водопостачання, гігієни харчування, вирішенням міжнародних карантинних спорів і вивченням національного санітарно-епідеміологічного законодавства.

Міжнародне бюро громадської гігієни видавало щотижневий бюлетень французькою мовою, в якому публікувалися відомості про поширення у світі віспи, холери, жовтої лихоманки й інших найбільш поширених інфекційних хвороб.

За безпосередньої участі Міжнародного бюро громадської гігієни в 1922 р. був створений перший міжнародний стандарт —

стандарт дифтерійного анатоксину. У сфері охорони здоров'я моряків було розроблено Брюссельську угоду 1924 р. про попередження венеричних хвороб серед моряків. У 1930 р. при Державному інституті сироваток у Копенгагені організований міжнародний відділ на основі Конвенції 1930 р. про антидифтерійну сироватку, який став відповідальний за дотримання відповідного міжнародного стандарту. Також Міжнародне бюро громадської гігієни взяло участь у практичній роботі зі здійснення конвенцій 1925 і 1931 рр. щодо контролю над наркотиками.

Міжнародне бюро громадської гігієни намагалося займатися великою кількістю інших питань, пов'язаних з охороною здоров'я, таких як: проблеми боротьби проти туберкульозу, малярії, раку, багатьох тропічних хвороб; питаннями гігієни морських суден; організації лікарень; водопостачання і т. д. Але обговорення цих питань у Міжнародному бюро громадської гігієни не дало великих практичних результатів і не привело до прийняття міжнародних угод з цих напрямків.

Міжнародне бюро громадської гігієни було першою міжнародною міжурядовою організацією з питань охорони здоров'я універсального характеру. Міжнародне бюро громадської гігієни зіграло істотну роль у розробці та здійсненні міжнародних санітарних конвенцій, будучи контрольним органом, що спостерігав за їх виконанням у всіх регіонах світу. Досвід його роботи згодом був використаний при створенні Організації охорони здоров'я Ліги Націй і Всесвітньої організації охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Международное право : учебник / под ред. Н. Т. Блатовой, Л. А. Моджорян. — М. : Юрид. лит., 1979.
2. Сорокина Т. С. История медицины [Електронний ресурс] / Т. С. Сорокина. — Режим доступу: <http://bibliotekar.ru/423/39.htm>
3. Михайлов В. С. История международного здравоохранительного права / В. С. Михайлов. — Владивосток, 1984.

М. С. Шевченко
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри
конституційного права та правосуддя А. В. Левенець

ТРАНСПЛАНТАЦІЯ ОРГАНІВ ТА ТКАНИН ЯК ПРАВОВА ПРОБЛЕМА: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

З активним розвитком медицини трансплантація органів та тканин за останні десятиріччя стала одним з найефективніших способів лікування багатьох пацієнтів з кінцевою стадією захворювання органів. Найрозповсюдженішим різновидом трансплантації є пересадка органів і тканин пацієнту від померлого донора. Тоді як тільки один донор може врятувати 6-8 життів, пересадити можна: легені, обидві нирки, серце, печінку, підшлункову залозу, кишківник, кістковий мозок. Відповідно до показників, викладених в інформаційному листі Ради Європи про трансплантацію, опублікованому в 2015 році [1], у 2014 році в 28 країнах ЄС було проведено 31 890 операцій з пересадки органів від більш 10 тисяч померлих донорів. Загальна кількість трансплантацій відображує позитивну динаміку у розвитку даної сфери медицини. Разом з тим, даний лист також свідчить про величезний розрив між показниками донорства і трансплантації в різних країнах [2].

У багатьох випадках це зумовлено несхожістю і недосконалістю правового регулювання механізму отримання згоди на вилучення органу або тканини у померлої особи, що являє собою низку дуже серйозних та змістовних правових проблем, розгляд та вирішення яких є метою даної роботи.

У світовій практиці отримання такої згоди здійснюється на підставі одного з двох принципів: принципу презумпції згоди та принципу презумпції незгоди [2].

Принцип презумпції згоди побудований на визнанні початкової згоди на вилучення органів, тканин у людини після її біологічної смерті. Таким чином, трансплантація допускається у випадку,

якщо померла особа за життя не висловила свою незгоду. Цікавим є той факт, що незгоду можуть також висловити родичі померлого вже після його смерті.

Принцип презумпції незгоди ґрунтується на визнанні початкової незгоди на вилучення органів, тканин. Таким чином, трансплантація допускається у випадку, якщо померла особа за життя висловила свою незгоду бути донором.

В обох випадках вбачається, що згода та незгода особи має бути виражена у письмовій формі, тобто документально. Дані відомості вносяться до відповідного державного реєстру.

В Україні станом на сьогодні діє принцип презумпції згоди донора-трупа (відповідно до положень Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (далі – ЗУ «Про трансплантацію»)[3, ст. 17].

У підтримку діючого принципу презумпції згоди слід наголосити у зв'язку з тим, що він є одним із дієвих засобів механізму захисту одного з основоположних прав людини – права на життя (ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція)[4, ст.2] та ст. 27 Конституції України [5, ст.27]).

Разом з тим, недосконалість правового регулювання в країнах, де діє даний принцип спричинює певні проблеми, пов'язані з порушенням основоположних прав. Зокрема, дану тенденцію можливо простежити у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) по справах «Петров проти Латвійської Республіки» (Petrov v. Latvia, скарга № 4605/05) 2014 р. та «Елберт проти Латвійської Республіки» (Elberte v. Latvia, скарга № 61243/08) 2015 р. [6, с. 36-37].

У першій справі у померлого внаслідок ДТП О. Петрова були вилучені органи для подальшої трансплантації. Родичі Петрова, зокрема його дружина, не були поінформовані про право заперечити проти вилучення органів. Суд вирішив, що латвійське законодавство про вилучення органів не було сформульовано з достатньою точністю і, таким чином, не надавало адекватного захисту правам сім'ї донора. Судом було встановлено, що мало місце порушення статті 8 Конвенції, а саме порушення права на повагу до приватного життя [4, ст.8]. При цьому ЄСПЛ визнав непотрібним окремо оцінювати, чи була порушена також заборона нелюдського поводження (стаття 3 Конвенції) [7].

У справі «Елберт проти Латвійської республіки» Суд дійшов аналогічного висновку щодо порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з неможливістю висловити свою незгоду та неповідомлення про вилучення тканин з тіла чоловіка дружині. Разом з тим, обставини справи відрізняються у деяких аспектах, зокрема, у зв'язку з тим, що внаслідок проведених заходів жінка була змушена поховати чоловіка з пов'язаними ногами, і до того ж, не була до розгляду справи у Суді проінформована про те, які саме органи та тканини були вилучені. В даній справі Європейський Суд «не сумнівається, що завдані заявниці в цій справі страждання були спричинені поводженням, що принижує гідність», а отже, мало місце порушення статті 3 Конвенції [8].

Разом з тим, такі порушення та їх характер свідчать не про неефективність даного принципу, а про неефективність діючого механізму правового регулювання даних відносин в окремих державах.

В Україні на виконання захисту права на повагу до особистого життя закріплено принцип обов'язковості письмової згоди повноважного представника особи; другого з подружжя або одного з близьких родичів; особи, яка зобов'язалася поховати померлого; батьків особи віком до 18 років або інших її законних представників на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів (відповідно до ст.ст. 16-17 ЗУ «Про трансплантацію») [3, ст. ст. 16-17].

Таким чином, принцип презумпції згоди в сфері трансплантації, що діє сьогодні в Україні, покликаний захищати конвенціональне та конституційне право людини на життя. Проте, разом з тим, за наявності певних недоліків у правовому регулюванні даних відносин у державі, можуть мати місце порушення інших основоположних прав людини. Переймання досвіду інших країн, функціонування прогресивних судових інституцій (ЄСПЛ), а також швидке реагування держави на виявлені порушення допоможуть не тільки вдосконалити нормативну базу та вберегти державу від виплати сатисфакцій, а й, найголовніше, врятувати не одне людське життя, що є найвищою соціальною цінністю будь-якої правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. News letter Transplant. International Figures on donation and transplantation. URL:https://www.edqm.eu/sites/default/files/newsletter_transplant_2015.pdf (дата звернення: 11.03.2020 року).

2. Рамель А. Европейская система донорства и трансплантации органов: текущее положение и перспективы. *Права человека и биомедицина: этические и правовые аспекты донорства органов человека*. URL:https://rm.coe.int/16806b8199#_D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 11.03.2020 року).

3. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини: Закон України від 17.05.2018 р. №2427-VIII, зі зм. та доп., внес. зг. Законів України; станом на 02.01.2020 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#n339>. (дата звернення: 11.03.2020 року).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 04.11.1950 р., станом на 02.10.2013 р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.03.2020 року).

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. з наст. змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.03.2020 року).

6. Козлова А. А. Обзор практики Европейского суда по правам человека в области трансплантологии и донорства. *Вестник экономической безопасности*. 2017. №3. С.36-39.

7. Case of Petrov v. Latvia (Application no. 4605/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-144997%22%5D%7D> (дата звернення: 11.03.2020 року).

8. Элберте против Латвийской Республики (Elberte v. Latvia) (жалоба № 61243/08). URL: <http://sutyajnik.ru/documents/4803.pdf> (дата звернення: 11.03.2020 року).

В. А. Ясенко
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри
конституційного права та правосуддя А. В. Левенець

ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Щороку велика кількість заяв надходить до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а за офіційною статистикою Україна займає одне з перших місць серед держав, проти яких надсилаються та розглядаються такі заяви. Не додає оптимізму і той факт, що значна кількість таких заяв визнається неприйнятною через процедурні та інші порушення.

Щоб деталізувати цю інформацію, можна привести офіційні дані статистики ЄСПЛ щодо співвідношення кількості прийнятих до розгляду і відхилених заяв проти України, згідно з якою у 2019 році направлених до судової системи було 3991 заява, з них 2227 визнані неприйнятними [1].

У зв'язку з цим актуальними залишаються питання прийнятності заяв Європейським судом та критерії такої прийнятності. Згідно з положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту [2, ч. 1 ст. 35], тобто одним з перших визначається критерій використання національних засобів. Цей критерій відповідає і припису національного законодавства, а саме Конституції України, ст.55 якої гарантує право кожного «після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [3, ст. 55].

В контексті реалізації цього критерію постає проблема «ефективності національних засобів юридичного захисту». Вирішення вказаної проблеми можна вбачати в самій практиці ЄСПЛ, наприклад у справі «Сільвер та інші проти Сполученого Королівства», в якій Суд зазначив, що коли особа, наводячи аргументи, звертається із заявою про порушення гарантованих Конвенцією прав і свобод, вона повинна мати засоби правового захисту у відповідному національному органі як для того, щоб її питання було вирішене, так і з метою одержання, в разі необхідності, компенсації [4]. Тобто, ефективність засобу національного захисту визначається можливістю дійсно вирішити проблему, з якою звертається заявник. Саме тому в доктрині часто зустрічається поняття саме «ефективних засобів національного захисту», адже це нероздільні поняття в розумінні ЄСПЛ.

За загальним правилом, свідченням того, що заявник справді використав всі засоби національного захисту, є проходження ним всіх стадій судового процесу та отримання рішення суду касаційної інстанції.

Зважаючи на практику ЄСПЛ, не вважається ефективним засобом захисту звернення до Омбудсмана. Існує певна кількість справ, у яких ЄСПЛ відхилив попереднє заперечення Уряду на тій підставі, що заявник звернувся до Омбудсмана, а отже, вичерпав всі належні національні засоби правового захисту. Далі, питання щодо того, чи вважається індивідуальне звернення до Конституційного Суду необхідним, залежить від особливостей юридичної системи і сфери юрисдикції Конституційного Суду. Мається на увазі, що у державі, в якій ці компетенції обмежуються контролем за дотриманням конституційності і за ієрархічною сумісністю юридичних норм, звернення до Конституційного Суду є обов'язковим, якщо заявник піддає сумніву якийсь законодавче або нормативне положення як таке, що суперечить Конвенції. Між тим, це звернення не є ефективним, якщо позивач скаржить лише на неправильне тлумачення або застосування правових норм, які самі по собі не є неконституційними [5].

Що ж стосується Конституційного суду України, то враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що він не є ефек-

тивним засобом юридичного захисту, адже не наділений повноваженнями розгляду справи по суті, а також не передбачає відшкодування шкоди громадянам, хоча громадянам й надається право безпосередньо звертатися до цього органу із зверненням з питань тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод.

Одним зі складових елементів проблеми «ефективності національних засобів юридичного захисту» є проблема виконання судових рішень на національному рівні. У цьому ключі в практиці ЄСПЛ існує цікаве пілотне рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України». У ньому Європейський суд визнав, що невиконання рішень національних судових органів є структурною проблемою в Україні і своїм рішенням зобов'язав Україну запровадити ефективний засіб юридичного захисту або комплекс таких засобів юридичного захисту, які зможуть забезпечити достатнє відшкодування за невиконання або затримки у виконанні рішень національних судів [6].

Отже, можемо дійти висновку, що для звернення до ЄСПЛ важливою умовою є дотримання критерію прийнятності, один з яких полягає у вичерпанні ефективних засобів юридичного захисту, тобто таких засобів, які на національному рівні дають змогу вирішити питання по суті і, за необхідності, отримати компенсацію за порушені права. Отже, ефективність національних засобів юридичного захисту полягає не лише у можливості розгляду судової справи та отримання рішення суду, але й що найголовніше – виконанні судового рішення та відновленні справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. European Court of Human Rights. Analysis of statistics 2019. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2019_ENG.pdf (дата звернення: 20.03.2020 року).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n152 (дата звернення: 20.03.2020 року).

3. Конституція України від 28 червня 1996 року з наст. змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.03.2020 року).

4. CASE OF SILVER AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:\[%22001-57577%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22item id%22:[%22001-57577%22]}) (дата звернення: 20.03.2020 року).

5. Авдеева М. Проблема вичерпання національних засобів юридичного захисту у практиці Європейського суду з прав людини. URL: <https://precedent.in.ua/2016/06/09/problema-vycherpannya-natsionalnyh-zasobiv-yurydychnogo-zahystu-u-praktytsi-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny/> (дата звернення: 20.03.2020 року).

6. Справа Юрій Миколайович Іванов проти України (Заява N40450/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text (дата звернення: 20.03.2020 року).

**Секція III.
Кримінальне право, криминологія
та кримінально-виконавче право:
доктрина, законодавство
та правозастосування в процесі євроінтеграції**

Д. В. Анохіна
студ. II курсу, спеціальність «Право»
факультет міжнародної торгівлі та права,
Київський національний торговельно-економічний університет

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри
загальноправових дисциплін Г. Л. Шведова

**ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО
ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО ПОВТОРНО**

Обов'язком судів є призначення покарання необхідного і достатнього для виправлення правопорушників, що є практично неможливим за умови неправильної кваліфікації і неврахування всіх обставин справи. Однією із таких важливих обставин є вчинення особою кількох злочинів, що в залежності від характеру діянь, буде означати наявність повторності, сукупності або ж рецидиву злочинів. Вони визначаються як прояви множинності.

Як зазначає Устрицька Н. І., кримінально-правовий інститут множинності та, зокрема, повторності є досить суперечливою темою. З такою думкою неможливо не погодитись, оскільки й дотепер ведуться дискусії щодо співвідношення видів множинності між собою, адже наразі фактично не існує єдиного критерію для їх поділу [1, с. 7]. При цьому за статистикою Верховного Суду саме кримінальні справи про повторні злочини складають вагомую частку від усіх справ, що були розглянуті судами України за останні роки [2].

Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 32 КК, повторні злочини посягають на однакові або ж подібні об'єкти та характеризуються однією формою вини для кожного діяння. Аналіз ч. 2 тієї ж статті дає змогу дійти висновку, що умисли формуються кожного разу перед вчиненням нового злочину. Тобто, повторність означає, що було вчинено два і більше самостійних злочини у різний час [3].

Свого часу Пленум ВСУ у пункті 17 своєї Постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» встановив єдиний правовий орієнтир для визначення злочинів, які необхідно враховувати, коли мова йде про раніше вчинені умисні вбивства. Дане роз'яснення покликане мінімізувати неоднозначність і непослідовність у процесі визначення конкретних складів злочину, що передбачають інші випадки посягання на життя. Так при кваліфікації окрім 115 статті КК слід врахувати й злочини, передбачені статтями 112, 348, 348-1, 379, 400, ч. 5 ст. 404 та ст. 443 КК України [4].

Крім 13 пункту ст. 115 КК, яким враховується ознака повторності, у формулі кваліфікації обов'язково слід вказати на інші обставини, що обтяжують відповідальність. Наприклад, особі, що вчинила повторне вбивство двох людей, будуть інкримінувати п. 1, 13 ч. 2 ст. 115 КК України [5].

Певним проявом реалізації принципу гуманізму є така позиція законодавця: відповідно до ч. 4 ст. 32 КК умисне вбивство не може бути кваліфіковане за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК у тому разі, якщо судимість за попереднє умисне вбивство була знята або погашена у встановленому законом порядку. Таким чином, особа не повинна терпіти негативні наслідки попередньої судимості та вважається такою, що ніколи не вчиняла злочин, тому інкримінувати їй повторність неможливо [3].

За тим же 17 пунктом Постанови ВСУ, відповідальність за повторне умисне вбивство настає незалежно від того, чи було особу засуджено за попередні злочини [4]. У результаті це може призвести до таких випадків, коли складно визначити де закінчується повторність і починається рецидив. Так само і вчений Колос О. В. поміж інших спільних ознак зазначених обставин вказує на

те, що «...повторність і рецидив можуть бути відображені однаковим юридичним складом злочину...» і «...рецидив утворюється, а повторність може бути утворена і в тому числі, коли особа має непогашену і незняту судимість за попередній злочин...» [6, с. 81].

На практиці значна кількість спільних ознак, що перехресшують два види множинності, може ускладнити кваліфікацію, і Постанова ВСУ з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів, яка мала б спростити задачу, також містить неоднозначні положення та не відрізняється послідовністю.

Так, наприклад, особа має непогашену судимість за вчинення простого умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК) на момент вчинення злочину, що передбачений цією ж статтею. Чи означатиме це, що в такому випадку термін повторність включатиме в себе і рецидив? Свого часу з цим питанням зіткнувся Апеляційний суд Івано-Франківської області при винесенні вироку [7]. Суд дійшов висновку, що саме повторністю, а не рецидивом слід вважати вчинення злочину за непогашеною судимістю за діяння, що передбачене цією ж статтею Кримінального кодексу.

Даним рішенням суд робить акцент на той факт, що було вчинено саме однорідний злочин, що вказує на більшу специфічність повторності, яка пов'язана із засудженням та спонукає до використання саме кваліфікуючої обставини повторності у подібних справах.

На підставі проведеного аналізу чинного законодавства та наукових праць з даної теми, можна зробити висновок про те, що перехресщення видів множинності часто ускладнює кваліфікацію і негативно впливає на застосування кримінально-правових норм, навіть незважаючи на достатню кількість нормативної бази та досліджень науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Устрицька Н. І. Кваліфікація повторності злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 216 с. URL:http://www.nbuviap.gov.ua/images/dorobku_partneriv/Ystrucka.pdf (дата зверення : 10.03.2020).

2. Узагальнення судової практики з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 Кримінального кодексу України) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0007700-08> (дата звернення : 10.03.2020).

3. Кримінальний кодекс України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення : 10.03.2020).

4. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи. *Постанова Пленуму Верховного Суду України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>. (дата звернення : 10.03.2020).

5. До чоловіка, який підозрюється у вчиненні умисного вбивства двох жінок, застосовано найсуворіший запобіжний захід. Судова влада України. №27. URL: <https://supreme.court.gov.ua/press/news/897862/>. (дата звернення : 10.03.2020).

6. Колос О. В. Повторність злочинів у кримінальному праві України : монографія. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2018. 304 с.

7. Вирок Апеляційного суду Івано-Франківської області № 349/1269/17 від 19.02.2018. URL: https://protocol.ua/ua/virok_vchinennya_zlochynu/(дата звернення : 10.03.2020).

М. О. Блищик
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики Т. В. Родіонова**

ПРОБАЦІЯ В СИСТЕМІ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ

Розвиток нашої держави, як сучасної європейської держави передбачає в собі реформування усіх сфер суспільного життя. Не є винятком правоохоронна сфера, а також сфера громадської безпеки і публічного порядку.

Впровадження сучасних та прогресивних європейських стандартів у галузі профілактики злочинів пов'язана, серед іншого, зі створенням нової та більш ефективної системи виконання та відбування покарань. Ця система є дуже важливою з огляду на оцінку рівня демократичності держави, гуманності кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, захисту прав різних категорій громадян [1]. Важливе місце в галузі профілактики злочинів в Україні займає інститут пробації.

Наразі діяльність органів пробації відбувається на підставі Закону України «Про пробацію», прийнятого у 2015 році [2]. Прийняття цього закону викликає впровадження особливого напрямку роботи такого як досудова пробація. Основним завданням якої являється збір працівниками органів пробації важливої інформації з різних органів місцевого самоврядування, закладів охорони здоров'я та навчальних закладів про обвинуваченого, а саме здобування докладної характеристики. Що дає змогу суду прийняти більш об'єктивне рішення про міру відповідальності обвинуваченого. Безпосередньо закон також передбачає залучення самого обвинуваченого до збору відомостей, які його характеризують, але така участь винного має зводитись до мінімуму. Адже в іншому

разі працівники пробації можуть готувати досудову доповідь на підставі необ'єктивної інформації, наданої органами та установами внаслідок зловживань недобросовісних співробітників за відповідного незаконного втручання винного.

Також можна зазначити нововведення щодо проведення наглядової пробації. Вони безпосередньо впливають на повний перегляд застарілих та неефективних наглядових підходів. Тому зараз акцент обґрунтовано здійснюється здебільшого на соціально-виховній роботі з засудженими особами. Ураховуючи, що лише у 2018 році в Україні було звільнено від відбування покарання з випробуванням 28 096 осіб, що становить 38, 2 % від загальної чисельності засуджених осіб [3], це безпосередньо дає змогу виявити необхідність розширення соціально-виховних заходів із засудженими на волі. А в свою чергу вони пов'язуються з участю винних у різноманітних пробаційних програмах.

Зважаючи на те, що багато злочинців мають наркотичну залежність, а ще більша частина алкогольну залежність, що сприяє вчиненню злочинів, в стані наркотичного або алкогольного сп'яніння, багато засуджених схильні до агресивних форм поведінки, та здатні проявляти насильницькі дії щодо близьких родичів. Тому такі засуджені повинні брати участь у медичних і психологічних програмах і проектах. Саме такі програми спрямовані на лікування алкогольної та наркотичної залежності, а також навчанням методикам приборкування агресії, розвитку комунікативних здібностей та інших соціально схвальних форм поведінки. Усе це охоплює наглядова пробація.

Пенітенціарна пробація є складнішою по суті, а саме та яка застосовується до повторно засуджених осіб за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Значна частина з цих осіб є рецидивістами, які вважаються особливо злісними злочинцями. Виправлення цих осіб відбувається значно складніше ніж виправлення осіб, які відбувають покарання, не пов'язане з позбавленням або обмеженням волі. Виходячи з цього головне завдання пенітенціарної пробації полягає передусім в наданні житла, а також у допомозі з працевла-

штуванням. Така діяльність органів пробації необхідна для створення сприятливих соціальних й економічних умов, які в свою чергу завадили б повторному вчиненню засудженими злочинів.

Безпосередньо, для того щоб удосконалити систему пробації в Україні, а також для урізноманітнення пробаційних проєктів можна звернути увагу на досвід США у сфері пробації. У США Національним інститутом правосуддя розробляються різноманітні програми профілактики злочинності, включаючи програми профілактики рецидиву злочинів. У США головним органом здійснення цих програм являються органи пробації. За 2019 рік з 40 проєктів, 10% визнано ефективними, а 55% визнали перспективними. Найбільш дієвими у США є такі програми профілактики повторних злочинів, як: «Функціональна сімейна терапія» (штат Вашингтон); «Програма переходу до спільноти психічно хворих злочинців» (штат Вашингтон); «Зменшення навантаження на випробування на основі доказів» (штат Айова, штат Оклахома) [4].

Важливу роль грає громадськість, бо вона дуже тісно пов'язана з органами пробації США, тому в цій країні спостерігаються такі стратегії як стратегія участі громадськості у запобіганні злочинів (*community policing*), та стратегія зменшення можливостей учинення злочинів (*crime reducing*). Взагалі такі стратегії зумовлюються залученням значної кількості волонтерів до реалізації пробаційних заходів, а також створенням позитивного соціального й інформаційного середовища, яке обмежує можливості для вирішення особами власних потреб у злочинний спосіб.

Дуже важливо для нашої країни, щоб із часом діяльність органів пробації не перетворилась на державний формалізм у сфері виконання покарань. Дотримання органів пробації України до найкращих зарубіжних тактик та достатнє фінансування з боку держави у вказану галузь, зможе перетворити органи пробації на суб'єкти, які здатні здійснювати ефективну профілактику злочинності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року зі змін. та доп., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 13.03.2020 р.).
2. Про пробачію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
3. Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2018 році (Форма № 6 і № 7). URL: https://court.gov.ua/inshе/sudova_statystyka/gik_2018 (дата звернення: 13.03.2020 р.).
4. National Institute of Justice. URL: <https://www.crimesolutions.gov/TopicDetails.aspx?ID=167> (дата звернення: 13.03.2020 р.).

О. А. Чуваков

д.ю.н, професор кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики

Д. А. Деменчук

студ. I курсу аспірантури, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЗАКЛИК ДО ЗАХОПЛЕННЯ ВЛАДИ АБО ДЕМОКРАТИЧНА ДУМКА ОСОБИ

Будь-яка людина задається питанням: на скільки вільно він може висловлювати свою думку в простому спілкуванні і де грань між відповідальністю і закріпленим в Конституції України правом.

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Стаття 34 Конституції України роз'яснює, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1].

Висловлювання людини про необхідність негайної зміни влади, нетерпимості до неї, що це? Це прояв екстремізму або просте демократичне вираження думки громадянина, людини в нашій державі, або просте маніпулювання.

Останнім часом інтерес до дослідження екстремізму істотно виріс. Вивченням екстремізму, що має безліч аспектів, займаються не тільки юристи, а й політологи, соціологи, історики, філософи, психологи.

Крім того, останнім часом засоби масової інформації поширюють думки різних політиків та експертів стосовно такого суспільного явища, як екстремізм. Із цього приводу з'являється багато матеріалів, у яких поняття «екстремізм» і похідні від нього («екстремістська діяльність», «екстремістський прояв» тощо) трактуються по-різному. Більше того, представники різних політичних сил використовують цей термін для спекуляцій і взаємних звинувачень. Як пишуть деякі ЗМІ, «держава сама дає привід своїм громадянам ненавидіти себе і проявляти політичний екстре-

мізм», «причина екстремізму в Україні — корумпованість», «некомпетентність чиновників на місцях, відторгнення держави від суспільства і суспільних проблем породжують екстремізм проти держави і тих, хто є носієм державності, тобто влади».

Екстремізм (від фр. *extrémisme*, лат. *extremus* — «крайній») — прихильність до крайніх поглядів. Під екстремізмом прийнято вважати провокацію масових заворушень, громадянську непокору, терористичні акції, методи партизанської війни. У світовій законодавчій практиці є чимало визначень цього поняття, однак жодне з них не стало класичним і загальноновизнаним. У зарубіжній науковій літературі також немає єдиного підходу до визначення юридичних ознак поняття «екстремізм».

Здійснення екстремістської, терористичної та іншої радикальної чи насильницької діяльності суперечить як положенням Конституції України, так і законодавству України загалом, у тому числі Закону «Про основи національної безпеки», який визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Зокрема, така форма екстремістської діяльності, як «сприяння діям та самі дії, вчинені з метою насильницької зміни основ конституційного ладу та порушення територіальної цілісності та суверенітету держави», підпадає під дію статей 109 та 110 Кримінального кодексу України [2, ст. 109-110].

Важливим кроком, що запобігає проявам екстремізму, є створення та відпрацювання правових механізмів регулятивного характеру, які забезпечують рівність прав усіх людей незалежно від раси, національності чи віросповідання.

Згідно відповідної резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи, екстремізм, зокрема, представляє собою форму політичної діяльності, що явно або поволі заперечує принципи парламентської демократії і заснована на ідеології і практиці нетерпимості, відчуження, ксенофобії, антисемітизму та ультра націоналізму [3, с. 2].

Екстремізму схильні як окремі люди, так і організації, переважно політичні. Україна також схильна до даних проявів екстремізму, як і безліч інших країн, в тому числі на пострадянському просторі. Серед політичних екстремістських дій можна відзначити наприклад, провокацію заворушень, терористичні акції, ведення партизанської війни тощо. Найбільш радикально налаштовані екстремісти часто заперечують в принципі будь-які компроміси, переговори, угоди. Зростанню екстремізму зазвичай сприяють соціально-економічні кризи, різке падіння життєвого рівня основної маси населення, тоталітарні політичні режими з придушенням владою опозиції, переслідуванням інакомислення, зовнішньої інтервенцією.

«Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом» від 15 червня 2001 р. дає наступне визначення поняття «екстремізм». Екстремізм — будь-яке діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави, а так само насильницьке посягання на громадську безпеку, в тому числі організація в вищевказаних цілях незаконних збройних формувань або участь в них, і переслідувані в кримінальному порядку відповідно до національного законодавства Сторін [4].

Дану Шанхайську конвенцію підписали: Росія, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Узбекистан і Китайська Народна Республіка. У січні 2003 року вона була ратифікована і з 29 березня того ж року вступила в силу в Росії [4, с. 4-10].

На відміну від таких юрисдикцій як Російська Федерація або ЄС, в США висловлювання екстремістських поглядів захищено першою поправкою до конституції, і злочинами вважаються тільки конкретні дії у випадках, коли вони підпадають під відповідні визначення в законодавстві. Термін «екстремізм» не є широко поширеним в юридичній практиці. Подібні злочини в деяких штатах США часто кваліфікуються як «злочини на ґрунті ненависті». Це спеціальна юридична кваліфікація особливого роду злочинів проти особистості, скоєних під впливом ненависті до осіб іншої раси

або національності, віросповідання, етнічного походження, політичних переконань, статі та сексуальної орієнтації, інвалідам. Така додаткова кваліфікація, що обтяжує провину і що посилює покарання, існує в деяких штатах США, в ряді країн Західної і Центральної Європи, але відсутня в інших штатах і державах.

«Європейська комісія за демократію через право» (Венеціанська комісія) [5, с.4-7], винесла думку з приводу російського Федерального закону «Про протидію екстремістської діяльності». З точки зору Венеціанської комісії:

– Закон про екстремізм, внаслідок широкого і неточного слововживання, особливо в «основних поняттях», які визначаються в Законі, таких як визначення «екстремізму», «екстремістської діяльності», «екстремістських організацій» або «екстремістських матеріалів», – надає занадто широкий розсуд в своєму тлумаченні і застосуванні, що веде до сваволі.

– Конкретні інструменти, передбачені Законом для протидії екстремізму народжують питання, що стосуються свободи об'єднань та свободу вираження поглядів, які гарантуються ЕКЗПЧ, і вимагають внесення адекватних поправок.

– Такий Закон може сприяти накладенню невідповідних обмежень на основні права і свободи, які гарантуються Європейською конвенцією про захист прав людини (в особливості статей 6, 9, 10 і 11), і порушення принципів законності, необхідності і пропорційності [6, ст.6-11].

У світлі вищевикладених коментарів, Венеціанська комісія рекомендує виправити цей недолік щодо визначень і інструментів, що надаються Законом, щоб привести їх у відповідність з Європейською конвенцією про захист прав людини.

Таким чином, вивчення досвіду вирішення даної проблеми в ряді держав, дає можливість виділити деякі спроби законодавчого закріплення відповідальності за екстремістські дії, окремі положення яких ставляться під сумнів європейськими демократичними інститутами. У зв'язку з цим можна констатувати, що світовою практикою ще не вироблені дієві законодавчі механізми, здатні належним чином розмежовувати свободу громадян на виражен-

ня своїх політичних поглядів і переконань від аналогічних дій, що характеризуються ознаками кримінально-караного діяння. Детальне вивчення досвіду і помилок таких країн в боротьбі з екстремізмом, дозволить нашій державі створити власну стратегію в вирішенні існуючої проблеми і розробити ефективні законодавчі механізми в її розв'язуванні. Тим більше, що такі положення не повинні, в тому числі, суперечити європейському вектору розвитку нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25-26. Ст. 131.

3. Функціонування демократичних інституцій в Україні: Парламентська Асамблея Ради Європи: Резолюція 1755 (2010). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19 (дата звернення : 10.03.2020).

4. Решение Совета министров иностранных дел государств-членов Содружества о развитии сотрудничества Исполнительного комитета Содружества Независимых Государств с Секретариатом Шанхайской организации сотрудничества (Астана, 15 сентября 2004 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_811 (дата обращения : 10.03.2020).

5. Про приєднання України до Часткової Угоди про Європейську Комісію «За демократію через право»: Закон України від 22.11.1996, № 547/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №5. Ст. 31.

6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997, № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №40. Ст. 263.

І. А. Дришлюк
к.ю.н., доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ В СФЕРІ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Розвиток кримінального законодавства України неможливий без вивчення та врахування досвіду іноземних держав. Компаративістські дослідження в області кримінального права орієнтовані на розвинені законодавчі системи країн Європи та США. Тому дослідження норм вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за злочини у сфері медичного обслуговування, на нашу думку, повинно здійснюватися з урахуванням досвіду, який накопичений в цих країнах світу. До того ж, такий досвід надає можливість уніфікації відповідних кримінально-правових норм, що містяться у законодавстві різних держав. У цьому контексті видається доцільним провести співставлення позицій законодавців стосовно так званих злочинів у сфері медичного обслуговування (діяльності).

До злочинів в сфері медичного обслуговування Кримінальний кодекс України (далі — КК України)[1] відніс неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131); розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132); незаконне проведення абортів (ст. 134); неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137); незаконну лікувальну діяльність (ст. 138); ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139); неналежне виконання професійних обов'язків

медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140); порушення прав пацієнта (ст. 141); незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142); порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ст. 143); насильницьке донорство (ст. 144); незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145). Ці суспільно небезпечні діяння розміщені у Розділі II Особливої частини КК України.

У Кримінальному кодексі Франції (далі – КК Франції)[2] злочини у сфері медичного обслуговування систематизовані частково. Так, у Книзі п'ятій «Інші злочини і проступки» розділі I «Про злочинні діяння в області охорони здоров'я» главі I «Про злочинні діяння в області біомедичної етики», відділі I «Про захист людського виду» міститься ст. 511-1, яка передбачає відповідальність за практичну реалізацію евгеніки, спрямованої на організацію селекції людей. У відділі II «Про захист людського організму» кримінальна відповідальність встановлена за отримання від людини того чи іншого з її органів на умовах оплати у будь-якій формі (ст. 511-2); вилучення того чи іншого органу у повнолітньої живої людини за відсутності її згоди (ст. 511-3); отримання від людини тканин, кліток або інших продуктів її життєдіяльності на умовах оплати у будь-якій формі (ст. 511-4); вилучення тканин чи клітин або збирання продуктів життєдіяльності повнолітньої живої людини без її згоди (ст. 511-5); збирання або вилучення гамет живої людини без її письмової згоди (ст. 511-6); здійснення вилучення чи трансплантації органів, або вилучення чи пересадження тканин, консервації чи перероблення тканин, або пересадки тканин у будь-якій установі, яка не має на це дозволу (ст. 511-7); розповсюдження або передача органів, тканин і продуктів життєдіяльності людини з метою дарування без додержання санітарних правил (ст. 511-8); вчинення з метою терапевтичного використання діяння щодо підготовки, консервації або перероблення тканин чи клітин, які не використовуються для клітинної чи генної терапії (ст. 511-8-1); здійснення імпорту або експорту органів, тканин і клітин, які не використовуються для клітинної або генної терапії (ст. 511-8-2); отримання гамет на умовах оплати у будь-якій формі (ст. 511-9);

розголошення інформації, яка дозволяє одночасно встановити людину або пару, які здійснили дарування гамет, і пару, яка їх отримала (ст. 511-10); збирання або вилучення гамет живої людини з метою медичної допомоги зачаттю без проведення тестів (ст. 511-11); здійснення природнього запліднення свіжою спермою або сумішшю сперми, яка отримана в результаті дарування (ст. 511-12); підкорення права скористатися даруванням гамет тому, щоб пара-реципієнт назвала людину, яка б добровільно погодилася здійснити таке дарування на користь пари третіх осіб (ст. 511-14).

У відділі III «Про захист людського ембріона» встановлена кримінальна відповідальність за придбання людських ембріонів на умовах оплати у будь-якій формі (ст. 511-15); отримання людських ембріонів з порушенням встановлених вимог (ст. 511-16); здійснення зачаття *in vitro* людських ембріонів у промислових чи комерційних цілях (ст. 511-17); здійснення зачаття *in vitro* у дослідницьких чи експериментальних цілях (ст. 511-18); вивчення ембріону або експерименти над ним в порушення встановлених вимог (ст. 511-19); здійснення дородової діагностики без отримання дозволу (ст. 511-20); недотримання встановлених вимог щодо предімплантаційної діагностики (ст. 511-21); здійснення дій щодо медичної допомоги зачаттю без отримання дозволу (ст. 511-22); розголошення іменної інформації, яка дозволяє встановити одночасно пару, яка відмовилася від ембріону, і пару, яка його прийняла (ст. 511-23); здійснення дій щодо медичної допомоги зачаттю в інших цілях (ст. 511-24); здійснення пересадки ембріону без результатів тестів на виявлення інфекційних захворювань (ст. 511-25).

Крім того, окремі злочини у сфері медичної діяльності «розпорошені» по іншим розділам і главам КК Франції. Так, ст. 222-15 § 2 «Про насильницькі дії» відділу I «Про умисні посягання на недоторканість особистості» глави II «Про посягання на фізичну або психічну недоторканість особистості» Книги другої передбачає відповідальність за призначення в виді ліків шкідливих речовин, які спричинили шкоду фізичній чи психічній недоторканості іншої особи. У розділі II відділі IV «Про здійснення дослідів на людині» цієї ж Книги передбачена відповідальність за проведення

або організацію проведення на людині біомедичного дослідження без отримання згоди зацікавленої особи, осіб, які мають над ним батьківську владу або опікуна (ст. 223-8). У відділі V «Про незаконне переривання вагітності» встановлена відповідальність за переривання вагітності без згоди на це вагітної жінки (ст. 223-10); переривання вагітності іншої особи поза термінами, коли воно дозволено законом, особою, яка не має звання лікаря, в іншому місці, ніж державний або приватний стаціонар (ст. 223-11); надання жінці матеріалів для самостійного переривання вагітності (ст. 223-12). У відділі VI «Посягання на людину, пов'язані з дослідженням її генетичних властивостей або ідентифікацією за допомогою її генетичних ознак» встановлена відповідальність за дослідження негенетичних властивостей будь-якої людини в медичних цілях без згоди особи (ст. 226-25); використання не за призначенням відомостей, отриманих про будь-яку особу шляхом вивчення її генетичних властивостей в медичних цілях або в рамках наукового дослідження (ст. 226-26); ідентифікація будь-якої людини шляхом її генетичних ознак в медичних цілях без попередньо отриманої згоди (ст. 226-27); ідентифікація будь-якої людини шляхом її генетичних ознак в цілях, які не є ні медичними, ні науковими, а також поза рамками процесуальних дій, що вчиняються при провадженні дізнання чи попереднього слідства в ході кримінального судочинства (ст. 226-28).

Значно меншим є коло суспільно небезпечних «медичних» діянь у кримінальному законодавстві Німеччини. В Кримінальному кодексі ФРН [3] (далі — КК ФРН) немає окремого розділу про злочини в сфері медичного обслуговування, а окремі злочини такої спрямованості містяться у різних розділах КК. Так, у § 174а розділу тринадцятого «Злочинні діяння проти статевого самовизначення» встановлена відповідальність за зловживання відносинами з особою, яка стаціонарно поміщена в установу для хворих і довірена їй для спостереження чи обслуговування, використовуючи хворобу або безпорадність для вчинення сексуальних дій. Параграф 174с визнає кримінально караними сексуальні дії стосовно особи, яка внаслідок духовної чи душевної хвороби або відхилення, вклю-

чаючи манію, вчинені особою, якій потерпілий був довірений для консультації, лікування або обслуговування.

Параграф 203 розділу п'ятнадцятого «Порушення недоторканості і таємниці приватного життя» КК ФРН передбачає відповідальність за порушення таємниці приватного життя при здійсненні професійної діяльності лікаря, зубного чи ветеринарного лікаря, провізора або іншого медичного працівника, здійснення якої потребує відповідної освіти.

У розділі шістнадцятому «Злочинні діяння проти життя» КК Німеччини § 218 передбачає відповідальність за переривання вагітності, § 218b – за переривання вагітності без медичного висновку або на підставі неправильного медичного висновку, а § 218c – за порушення обов'язків лікарем при перериванні вагітності. Цікавою є норма (§ 219a), яка визнає кримінально караною агітацію за переривання вагітності лікарем, який не уповноважений продавати засоби, предмети чи пристосування, які можуть бути використані для переривання вагітності, з вказівкою на їх застосування у цих цілях, або робити заяви такого змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25 – 26. Ст. 131.
2. Уголовный кодекс Франции. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 650 с.
3. Уголовный кодекс ФРГ. Москва, Зерцало, 2000. 208 с.

Д. В. Дубінченко, П. В. Осипова, Ю. В. Піхур
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
факультет міжнародної торгівлі та права
Київський національний торговельно-економічний університет

Науковий керівник: к.ю.н., доцент
загальноправових дисциплін Г. Л. Шведова

ДО ПИТАННЯ ПРО СМЕРТНУ КАРУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ

Тема смертної кари є доволі актуальною та дискусійною, вона охоплює чимало аспектів — не тільки юридичних, а й соціальних, релігійних, політичних. Постає багато надскладних питань стосовно гуманності смертної кари, адже від неї відмовилися більшість розвинутих країн, проте деякі з них, наприклад: США та Китай, які є надзвичайно потужними економічними та стратегічними країнами, і досі застосовують цю міру покарання, яка закріплена в них на законодавчому рівні. В зв'язку з цим виникає питання: чи є смертна кара ілюзією запобігання злочинів?!

Смертна кара або страта (вища міра покарання) — страта злочинця чи неугодної владі особи, засудженої на смерть за скоєння особливо тяжких злочинів чи дій, що суперечать державній політиці країни [1].

Для дослідження цієї теми ми обрали Україну та США. Смертна кара відома більшості країн світу. Вона з'явилася тоді, коли держава взяла на себе функцію виконання покарання за вчинені злочини. За часів Київської Русі смертна кара передбачалася «Руською Правдою». Поширеною була вона і згідно з «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (1734). Козаки застосовували цю міру покарання за найтяжчі злочини. Військовими артикулами Петра I смертна кара встановлювалася за 123 злочини. Цариця Єлизавета Петрівна призупинила виконання смертної кари, хоча й не скасувала остаточно цей вид покарання [2, с. 200].

Упродовж 1990-2000 років в Україні смертна кара існувала «як виняткова міра покарання» у вигляді розстрілу. Спочатку на виконання таких вироків було накладено мораторій. Смертна кара встановлювалася за особливо небезпечні злочини проти держави, проти життя, правосуддя, за воєнні злочини (в умовах воєнного стану чи бойової обстановки). Рішенням Конституційного Суду України № 11- рп/99 від 29 грудня 1999 року визнано, що смертна кара суперечить Конституції України. У 2000 році її було остаточно заборонено як вид покарання. І відповідно у Кримінальному кодексі 2001 року в переліку видів покарань її вже не було. Слід зазначити, що під час прийняття рішення Конституційним Судом України про скасування смертної кари між його суддями точилися досить гострі дискусії. Зокрема, вагомі і юридично обгрунтовані контраргументи не раз наводив суддя О. Мироненко. У своїй статті «Скасування смертної кари — плід юридичної еквілібристики» він писав: «Як суддя цього поважного державного органу, я не пропустив жодного засідання суду. Не раз обгрутовував і ставив на голосування власне правове бачення проблеми, вносив пропозиції щодо її розв'язання, покладав надію, що мені буде надана передбачена законом можливість довести свою позицію до відома юридичної громадськості та народу України. Якщо оцінювати чи дійсно смертна кара була дієвою як вид покарання, то більшість відомих науковців доводять, що ні! Пройшло вже достатньо часу, щоб можна було дійти таких висновків. Так, після 2014 року в Україні злочинність зросла, і багато хто з прихильників такого антигуманного покарання як смертна кара, може сказати, що це є наслідки її скасування, проте ми переконані, що це пов'язано із складним економічним становищем нашої країни, а також збільшенням кількості тих злочинів, за які і не була передбачена така міра покарання.

Що ж до США, то Сполучені Штати — єдина західна демократія, яка все ще допускає такий спосіб найвищої міри покарання. За даними Інформаційного центру з питань смертної кари понад 70% країн світу, включаючи всі країни Європейського Союзу та Украї-

ну (це обов'язкова умова для перебування держави в Раді Європи), цілковито скасували смертну кару в законодавстві та на практиці.

У Сполучених Штатах смертна кара теж була скасована у 1972 році, коли Верховний Суд оголосив її неконституційною. Втім, 4 роки потому той самий суд її відновив. У 1988 році Конгрес ухвалив закон, який дозволяє смертну кару, але за певні тяжкі злочини. Починаючи з 1976 року, в США було страчено понад 1500 людей, але тільки троє із них померли за рішенням федерального уряду.

У США у 2018 році смертну кару почали здійснювати новим способом. «У штаті Оклахома вперше для цього почали використовувати газоподібний азот», — повідомляє Islam-today. Приведення у виконання вищої міри покарання в Оклахомі було тимчасово припинено ще у 2015 році. Тоді страту здійснювали шляхом смертельної ін'єкції, яка в ряді випадків приводила до нестерпних болів засуджених [3, с.7].

Впродовж останнього десятиліття, коли громадська підтримка смертної кари ослабла, деякі штати вжили заходів до її повного скасування. Сьогодні, як нам відомо, 21 із 50 штатів повністю відмовилися від такої міри покарання — здебільшого це штати, які зазвичай підтримують демократичних політиків. Смертна кара як найвища міра покарання за тяжкі злочини, сьогодні досі популярна серед більшості американців. Утім, цей показник впродовж останніх 15 років стрімко падав.

О. Кістяківський вважає, що «основним недоліком смертної кари є те, що її застосуванням не може виправити особу злочинця та порушує невід'ємне право на життя, а також не виконує покладену на покарання превентивну функцію повною мірою [3, с. 272].

Ми погоджуємось із думкою відомого вченого, що покарання має на меті передусім попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так й іншими особами, проте смертна кара не може повною мірою виконувати превентивну та попереджувальну функцію. Якщо підходити до проблеми страти з точки зору логіки кримінального законодавства, то її вирішення ніби не становить особливих труднощів. Оскільки йдеться про один із видів покарання, то смертна кара має відповідати загальним цілям по-

карання, сформульованим у законі та основним природним правам людини. Отже, можна зробити висновок про те, що проблема смертної кари — багатоаспектна проблема, кожний підхід до її розв'язання — політичний, моральний, правовий, релігійний та психологічний — викриває різні шари суспільної свідомості, переслідує свою власну мету, використовує свою аргументацію.

З урахуванням вищезазначеного можна зробити висновок, що досвід більшості розвинутих країн щодо відмови такої міри покарання є правильним, адже природа подарувала право на життя кожному. Воно справді невід'ємне й абсолютне, а в Божих заповідях окреслене у формулі «Не убий».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Смертна кара — за чи проти. URL: <http://smertnakara.blogspot.com> (дата звернення : 10.03.2020).
2. Козлов П. П., Нікітін Ю. В., Стрелков Л. О. Режим виконання кримінальних покарань : монографія. Київ, 2012. 200 с.
3. Кистяковский А. Ф. Исследование о смертной казни. Тула: Автограф, 2000. 272 с.

Х. П. Кореновська
студ. III курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: д.ю.н., доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики Б. М. Орловський

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРУ МАРГІНАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

На даний момент питання щодо формування маргінальної особистості та її впливу на процеси криміналізації суспільства є актуальним, оскільки маргіналізм все частіше проявляється в поведінці людей, впливає на суспільні процеси, а також стає катализатором для вчинення правопорушень.

У кримінології дана проблема є також актуальною, тому чимало вчених займаються її розглядом та вирішенням. Серед них: В. М. Волосевич, А. Ю. Голодняк, В. М. Дрьомін, М. В. Краснов, В. В. Лунєєв, Е. Ф. Побегайло, Є. В. Садков, Р. Ф. Степаненко, О. М. Черниш, М. О. Черниш, Ю. О. Стрелковська та ін.

Поняття маргінальної особистості було сформульовано ще в 1928 році американським соціологом Парком, який вважав, що це стан індивіда, який перебуває на межі двох різних, конфліктуючих між собою способів життя, рас, культур тощо. Маргінальній особистості характерні такі риси, як агресивність, вразливість, занепокоєння, егоцентричність, честолюбство тощо.

У даний час є чимало значень слова маргінал, багато точок зору стосовно особливостей такого явища, як маргінальність, тому варто навести найбільш розповсюджене та загальноприйняте поняття.

Маргінали (від лат. *Margo* — край) — це певна група людей, що знаходиться за межею бідності і на краю соціально-економічних процесів.

Окрім цього, маргінал це той, хто втратив колишні соціальні зв'язки і не пристосувався до нових умов життя (зазвичай, мається

на увазі представників національних меншин, мігрантів, вихідців із села); той, хто не визнає загальноприйнятих норм і правил поведінки; представник специфічних субкультур, політичних течій, релігій тощо [1].

На даний момент існує декілька підходів щодо визначення характеру маргінальності та маргінальної особистості. Перший підхід — культурологічний або американська модель розглядає маргінала, як особу з дещо роздвоєним поглядом на життя. Це відбувається внаслідок потрапляння в нове середовище, яке не зовсім її прийняло. Наслідком цього є формування маргінальної особистості, що супроводжується тягненням людини до двох абсолютно протилежних явищ, культур, через що й з'являється внутрішнє хвилювання, неспокій, неврівноваженість і т. д. [2, с. 173].

Інший підхід, західноєвропейський, охоплює дві моделі — французьку та англо-німецьку. Французька модель маргінальності визначає маргінала як людину, яка втратила все (роботу, дім і т. д.) та стала вигнанцем в суспільстві, через що вона є налаштована проти нього [3]. Представники французької моделі вважають, що маргінал — це той, хто сам заперечує суспільство, йде проти його норм та принципів, чим викликає конфлікт та негативну реакцію суспільства у свій бік. Відповідно до цієї моделі до маргіналів відносяться ті, хто активно йде проти суспільства та існуючого ладу, наприклад революціонери, а також ті, хто не проявляє жодних ініціатив, а просто не дотримується сформованих у суспільстві норм та цінностей [2, с. 175]. Прибічники англо-німецької моделі вважають, що формування маргінальної особистості виникає внаслідок трансформації суспільства. До маргінальних груп відносяться: повії, алкоголіки, наркомани, бомжі, молодіжні субкультури, жебраки, злочинці, колишні в'язні, цигани, гомосексуалісти. Також маргінальність розглядається з позиції невдалої адаптації її суб'єктів до соціального середовища, унаслідок незалежних від самої людини обставин, особливо в контексті расової, етнічної міграції [2, с. 174-175].

Формування маргінальної особистості безпосередньо пов'язано з криміналізацією суспільства. Це зумовлено тим, що крайньою формою прояву маргінальності є недотримання норм права, агресивне ставлення до них, категоричне несприйняття і як наслі-

док порушення приписів законодавства. Зазвичай людина перетворюється на маргінала через те, що почувається некомфортно в середовищі перебування, знаходиться ніби «не на своєму місці». Цей стан стає підґрунтям прояву таких негативних явищ, як дезадаптація, нестабільність, деградація тощо.

Маргінальна особистість може формуватися і в силу об'єктивних, не залежних від конкретної людини причин, але при цьому, для ведення цією людиною маргінального способу життя необхідна наявність іншого, не менш значимого ніж відчуження критерію – делінквентної поведінки (різновид девіантної поведінки з антисоціальною спрямованістю [4, с. 265].

Однак криміногенність маргінальності завжди залежить саме від особливостей особистості, а в кінцевому підсумку – від умов її формування, виховання, зовнішніх впливів впродовж всього її життя і безпосередньо впливає на криміногенну ситуацію в суспільстві [5, с. 3]. Окрім цього, цей процес має й зворотню дію, тобто існує чимало випадків, коли маргінали залучалися до злочинного світу за певну плату. Це виявляється дуже вигідним для злочинців, оскільки маргінали є дешевим «інструментом», який допомагає вчинити те чи інше протиправне діяння [6, с. 13].

Аналізуючи осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, можна сказати, що найчастіше саме маргінальні особистості стають суб'єктами злочинів. Також можна стверджувати, що маргіналізм завжди може стати криміногенним в силу посилення впливу негативних явищ на осіб, що ведуть маргінальний спосіб життя. Оскільки не кожен алкоголік чи наркоман є злочинцем, і далеко не кожна особа, що відбула покарання повторно вчиняє злочин.

Кримінологічний аналіз показує, що в загальному масиві злочинів, скоєних даною категорією осіб, переважають в основному злочини проти власності, а також крадіжки, що цілком зрозуміло: не маючи місця проживання, люди, як правило, позбавлені постійних джерел доходу, роботи. Життя «на вулиці» наводить в кінцевому рахунку до незворотних наслідків [4, с. 268].

Підбиваючи підсумки, варто сказати, що на даний момент існує два підходи для характеристики маргіналів. Один з них (культу-

турологічний, американський) розглядає маргінала як того, хто знаходиться «на межі», «на зламі», «на рубежі» різних соціокультурних стандартів. Причиною цього є міграція (расова, етнічна, зовнішня), у процесі якої людина зіштовхується з протилежними їй культурами, цінностями суспільства тощо. Інший підхід – західноєвропейський, формулює концепцію маргінальності, яка розглядає маргінала як людину, що в силу певних об'єктивних, а нерідко суб'єктивних причин, опинилася «на узбіччі», «на краю», навіть «поза межами» певного соціального стандарту та чинить опір суспільному ладу. Основною причиною потрапляння в такий стан західноєвропейські вчені вбачають не расову чи етнічну міграцію, а міграцію саме трудову. Обидва підходи мають спільну рису: перебування особи на краю соціальних процесів або поза ними, що нерідко стає причиною вчинення злочинів. Тобто формування маргінальної особистості виступає фактором криміналізації суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Маргінал. Вікіпедія: вільна енциклопедія (офіційний веб-сайт). URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB> (дата звернення : 10.03.2020).
2. Литвинчук О. Маргінальність: актуалізація проблеми. *Українська полоністика*. 2014. Вип. 11. С. 172-179.
3. Барабаш О. О. Маргінальна поведінка: загально-теоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 845. С. 327-331.
4. Йосипів А. О. Взаємозв'язок маргінальних груп та злочинності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 262-273.
5. Ключков В. В. Маргінальність і проблеми раннього попередження антисуспільної поведінки. Москва : 1976. 135 с.
6. Садков Е. В. Предупреждение преступности в маргинальной бреде молодежи: автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва : Юрид.институт МВД, 1994. 23 с.

О. А. Корольова, Д. Г. Юрченко
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Київський національний торговельно-економічний університет

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри
загальноправових дисциплін Г. Л. Шведова

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТРУДОВА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Для захисту основних прав та свобод дітей, а також охорони дитинства, у ст. 150 Кримінального кодексу України було встановлено кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей.

В Україні є ціла низка законодавчих актів, які покликані тією чи іншою мірою вирішувати проблеми протидії експлуатації дітей. Серед них можна виділити Закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Концепцію запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей та багато інших.

Згідно енциклопедичному юридичному словнику термін «експлуатація» тлумачиться як привласнення результатів чужої праці власником засобів виробництва [1, с. 235].

Законодавець у ст. 150 Кримінального кодексу України охоплює в диспозиції статті саме «трудова експлуатація дітей». І тут не можна не погодитися із поглядом А. М. Орлеана, який зазначає, що попри те, що назва цієї статті претендує на охоплення нею всього спектру злочинних діянь з експлуатації дитини, її зміст є значно вужчим. Фактично цією кримінально-правовою заборонаю охоплюється лише корисливе використання праці дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Науковець вважає, що інші різновиди експлуатації дитини статтею 150 КК України не охоплюються та передбачаються іншими статтями КК України (наприклад, ст. 146, 150-1, 301, 303

КК України тощо), в яких неповнолітній вік потерпілого передбачається в якості кваліфікуючої ознаки [2, с. 46].

Справедливою є думка М. І. Мельника та М. І. Хавронюка, де «експлуатація» загалом означає присвоєння матеріальних результатів праці людини (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. При цьому людина може працювати взагалі без оплати або з оплатою, яка явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи [3, ст. 363].

Досить вдалими є визначення експлуатації дітей запропоноване у дисертаційному дослідженні О. В. Паньчук: «експлуатація дітей (кримінальна експлуатація дітей) – передбачене КК суспільно небезпечне, винне діяння щодо неповнолітньої особи, пов'язане з використанням її праці для досягнення матеріальної користі або задоволення інших потреб із застосуванням фізичного або психічного насильства, обману або зловживання довірою, чи використанням безпорадного стану, обумовленого малоліттям», оскільки він характеризує експлуатацію дітей, як шлях задоволення будь-яких потреб, а не тільки як спосіб використання для трудової праці [4].

І. М. Доляновська вважає, що експлуатація дітей полягає в суспільно небезпечних активних діях – експлуатації дитячої праці. Під «експлуатацією дитячої праці», на її думку, необхідно розуміти залучення дитини до праці з порушенням норм трудового законодавства у будь-якій сфері виробництва чи послуг, на будь-яких засадах, у тому числі й добровільних, з присвоєнням певного прибутку від її зусиль або результату її праці, або просто використання праці дитини, як про це зазначено у диспозиції ч. 1 ст. 150 КК України. Ми погоджуємося з нею, оскільки кожна праця повинна бути оплачена, навіть якщо це було здійснено добровільно [5].

На нашу думку, основною причиною «трудої експлуатації дітей» є низький рівень життя, бідність, неспроможність забезпечити потреби своїх дітей. Батьки, які повинні в першу чергу захищати дітей від трудової експлуатації, самі цьому сприяють. А більшість дітей, які працюють, пояснюють своє рішення бажанням допомогти батькам. Однак досить часто трапляється так, що

їх бажання «допомогти» закінчується негативними наслідками. Бідність є не єдиною причиною існування «трудової експлуатації дітей». Це і неблагополуччя сімей, відсутність або недостатність освіти, бажання «заробити» на дітях, безвідповідальність батьків, прагнення дітей мати «круті» речі, на які вони намагаються заробити кошти самостійно тощо.

В Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 1966 року розглядається економічна експлуатація як використання праці дітей і підлітків на роботах, шкідливих для їх моральності і здоров'я, небезпечних для життя, здатних зашкодити їх нормальному розвитку.

Ми вважаємо, що під «трудовою експлуатацією дітей» необхідно розуміти суспільно-небезпечне, протиправне, винне діяння, яке полягає у використанні праці дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом введення їх в оману, із застосуванням насильства, за допомогою обіцянок чи будь-яких інших дій з метою отримання прибутку чи задоволення інших потреб [6, с. 65].

Проаналізовані нами погляди науковців на розуміння поняття «експлуатація дітей» дозволяють констатувати, що всі вони розуміють під даним терміном «використання дитячої праці», а тому це ще раз підтверджує нашу позицію з приводу встановлення у ст. 150 КК України відповідальності не за експлуатацію дітей, а за «трудоу експлуатацію дітей». Адже така назва статті дозволить більш повно розкрити суть і зміст ст. 150 КК України.

Проаналізовані нормативно-правові акти ще раз підтверджують спрямованість держави на недопущення вчинення злочинів, пов'язаних із «трудою експлуатацією дітей». Однак, як показує практика, українське законодавство потребує вдосконалення, оскільки цей вид злочину залишається досить поширеним в Україні.

Таким чином, головним завданням протидії «трудою експлуатації дітей» є здійснення заходів, спрямованих на запобігання цього злочину. Завдяки ефективній діяльності щодо попереджен-

ня злочинних посягань на дітей ми не тільки захистимо суспільні відносини від небезпечних посягань, а й забезпечимо захист найменш захищеної соціальної верстви — дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ, ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.

2. Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації : монографія. Кам'янець-Подільський, 2014. 456 с.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. Київ, Юридична думка, 2010. 1288 с.

4. Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2008. 206 с.

5. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2008. 228 с.

6. Оропай О. О. Кримінально-правові засади протидії трудовій експлуатації дітей в Україні. *Судова апеляція*. 2016. №3. С.63-68.

А. С. Кривошликова
студ. I курсу магістратури, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Т. О. Павлова

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ

За всіх часів існування України як незалежної держави реформування українського кримінального законодавства завжди було зумовлено необхідністю всебічного забезпечення прав людини і громадянина відповідно до вимог сьогодення. Реалізація цього напрямку завжди здійснюється як через вдосконалення існуючих нормативно-правових норм та інститутів, так і через запровадження нових.

Однією із таких новел стали обмежувальні заходи, які було закріплено у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) у зв'язку з набуттям чинності Законами України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. № 2227-VIII та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII.

Обґрунтуванням необхідності законодавчих змін в досліджуваній галузі є праці О. М. Бандурки, О. Ф. Бондаренка, К. Б. Левченко, В. О. Брижика та інших, які, здійснюючи моніторинг стану законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї, в яких було запропоновано ввести поняття «тимчасовий обмежувальний припис», який виносився б тільки судом [1, с. 60].

Проте, не зважаючи на те, що вказані новели направлені на захист осіб, які постраждали від домашнього насильства, вони мають певні недоліки, які ускладнюють правозастосування вказаних

заходів. Проаналізуємо деякі обмежувальні заходи, передбачені у ст. 91-1 КК України.

Невизначеність понять «спільне проживання» та «проживання однією сім'єю осіб, які не перебувають у шлюбі». Законодавцем чітко не встановлено, що означає кожне з цих понять. Внаслідок цього кількість доказів та їх змістовність повністю залежать від особи, яка має довести правоохоронним органам та суду факт спільного проживання. Людина, яка постраждала від насильства з боку близької людини, зазнала стрес та перебуває в безпорадному стані, замість того, щоб негайно отримати захист, має докласти значних зусиль за для того, щоб довести факт сумісного проживання.

«Для ефективного захисту потерпілої особи важливо, щоб і Національна поліція України, і суди однаково тлумачили поняття «місце спільного проживання» й застосовували обмежувальні приписи у цивільному процесі, і запобіжні заходи в кримінальному процесі узгоджено, що, на жаль, внаслідок законодавчої невизначеності на практиці неможливо» [2, с. 130].

Крім цього, оскільки у випадках домашнього насильства постраждала особа та кривдник часто живуть в одному будинку, а ризик незаконного впливу на постраждалу особу чи продовження кримінального правопорушення є дуже великим, застосування запобіжних заходів у справах з домашнього насильства має бути правилом, а не винятком [2, с. 130].

Невизначеність місця перебування кривдника, якому заборонено перебувати у спільному з постраждалою особою житлі. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 91-1 КК України, «на кривдника у визначених законом випадках в інтересах постраждалої особи може бути покладений такий обов'язок як заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства» [3]. У випадку, якщо людина відмовляється добровільно залишити житло, представники національної поліції можуть застосувати примусове виселення. Практична реалізація даного законодавчого положення передбачає фактичне

виселення із житла особи, яка ще не визнана винною у вчиненні протиправного діяння та взагалі може виявитися невинною.

Конституція України прямо закріплює, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» [4, ст. 41]. Проте у випадку покладення судом на кривдника заборони перебувати у місці спільного проживання із постраждалою особою, фактично відбувається порушення права власності кривдника на зазначене житло, оскільки людина позбавляється права перебувати у своєму житлі.

Окремої уваги заслуговує той факт, що «ст. 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає створення Єдиного державного реєстру (далі – Реєстр) випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Однак існування цього реєстру несе дуже багато загроз для постраждалих і тих, хто повідомив про насильство. Цей реєстр посилює корупційні ризики і поставитиме під загрозу особисті дані жертв, які можуть бути поширені» [5, с. 132].

«Ефективність та необхідність механізму обмежувальних приписів визнана у тому числі на рівні Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи, що підтверджується рішеннями Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок і практикою ЄСПЛ; зобов'язання щодо впровадження національного законодавства стосовно застосування обмежувального припису передбачено і Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Водночас відповідний механізм не позбавлений недоліків, серед яких ігнорування судами психологічної шкоди від домашнього насильства, відсутність системи взаємного визнання обмежувальних приписів державами, лімітованість заходів щодо забезпечення жертв домашнього насильства безпечним помешканням і ефективними засобами правового захисту» [6, с. 43]. Стаття 91-1 КК України, закріпивши загальне положення щодо застосування даного інституту, потребує подальшої деталізації в інших законах та підзаконних правових актах.

Таким чином, для єдиної правозастосовної практики потребують чіткої визначеності такі категорії як «спільне проживання» та «проживання однією сім'єю осіб, які не перебувають у шлюбі». Крім цього, має бути детально врегульоване питання щодо реалізації заборони кривднику перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, з метою одночасно як захисту прав постраждалої особи, так і непорушення прав кривдника. Потребують нормативного врегулювання також питання щодо забезпечення жертв домашнього насильства безпечним помешканням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Левченко К. Б. Терміновий заборонний та обмежувальний приписи як спеціальні форми реагування на випадки домашнього насильства: міжнародний досвід і національна практика. *Право і безпека*. 2018. №4(71). С. 60–65.

2. Пашковська М., Федоровська Н. Правові особливості винесення обмежувального припису. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 127–131.

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III зі зм. та доп., внес. зг. Законів України; станом на 03.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення : 10.03.2020).

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1991 р. № 254к/96-ВР зі зм. та доп., внес. зг. Законів України; станом на 03.03.2020 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення : 10.03.2020).

5. Влад С., Хрущ О. Неконституційність Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». *Підприємництво, господарство і право*, 2019. № 2. С. 130–135.

6. Бенедик Я. С., Желдак Я. Т., Попович М. Є. Еволюція механізму обмежувального припису як засобу захисту жертв домашнього насильства у зарубіжних країнах. *Вісник Одеського національного університету*, 2019. № 2(35). С. 34–48.

К. К. Мальцева
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Т. О. Павлова

ГУМАНІЗАЦІЯ ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Досліджувана тема є актуальною, оскільки проблема злочинності неповнолітніх існує у всьому світі. Кожна країна прагне розробити власні ефективні заходи впливу на злочинність неповнолітніх. Очевидним є той факт, що як держава ставиться сьогодні до неповнолітніх злочинців, таким буде її майбутнє через десять, п'ятнадцять років. Якщо обрані державою заходи до вказаної категорії осіб будуть ефективним, у подальшому рівень злочинності дорослих буде нижчим, якщо ні, тоді навпаки.

Сучасна кримінально-правова політика України щодо неповнолітніх націлена на поступову гуманізацію, що проявилось в тому, що в Загальній частині чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) вперше закріплено самостійний розділ XV, присвячений особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх. Цей напрямок проявляється також в наявності самостійної системи покарань щодо неповнолітніх, наявності можливості застосувати до неповнолітніх, що вчинили злочин невеликого або середнього ступеню тяжкості, примусові заходи виховного характеру тощо.

Гуманне ставлення до злочинця та зниження кримінальної репресії є основними рисами процесу гуманізації як одного з магістральних шляхів розвитку кримінально-правової політики держави. У кримінально-правовій літературі має місце така думка, що існуюча система покарань щодо неповнолітніх є недосконалою і потребує удосконалення. Зокрема, така думка була висловлена Н. Л. Березовською, В. М. Бурдіним та іншими вченими. У док-

трині кримінального права висловлена думка про необхідність застосовування щодо неповнолітніх, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості, примусові заходи виховного характеру (ст. 105 КК), а у разі неможливості їх застосування, призначати покарання, які не пов'язані з позбавленням волі. Покарання є крайнім, найсуворішим заходом державного примусу та реалізації кримінальної відповідальності. Альтернативою йому є умовне засудження та примусові заходи виховного впливу. Розширення правових підстав застосування вказаних альтернативних заходів щодо неповнолітніх, визначення цілей цих заходів кримінально-правового характеру набуває особливої актуальності та значущості. Як зазначено у Пекінських правилах, обмеження волі неповнолітнього у примусово-виховній установі повинно бути крайнім заходом з мінімально встановленим строком. Заходи впливу завжди повинні бути порівнянні не тільки з обставинами і тяжкістю правопорушення, а й з положенням і потребами неповнолітнього, а також з потребами суспільства (ч.1 ст. 17) [1].

Кожна держава має свої особливості притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності та визначення системи заходів, які б сприяли подоланню злочинності. Згідно з чинним Кримінальним кодексом України, за загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років [2, ч. 1 ст. 22 КК]. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за злочини, передбачені у ч. 2 ст. 22 КК України [2]. До головних особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх слід віднести:

а) звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності або від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97, ст. 105 КК України) та у зв'язку із закінченням строків давності, які скорочені порівняно із строками щодо повнолітніх осіб (ст. 106 КК України);

б) наявність самостійної системи покарань (ст. 98 КК України);

в) більш широке коло предмета доказування при призначенні покарання (ст. 103 КК України);

г) звільнення від покарання та його відбування (ст. 104, 107 КК України);

г) скорочені строки погашення судимості та закріплені певні пільги її зняття (ст. 108 КК України) [2].

Не дивлячись на гуманізацію кримінальної відповідальності неповнолітніх, слід зазначити, що заходи кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх, які визначені у чинному Кримінальному кодексі України, чітко не визначені, більш того, шляхом тільки гуманізації проблему злочинності, у тому числі і неповнолітніх, подолати неможливо. Про це свідчить і статистика. Так, «щороку більш як 6, 5 тис. неповнолітніх вчиняють кримінальні правопорушення, стосовно яких виноситься понад 3 тис. вироків. Значною залишається частка тяжких та особливо тяжких злочинів, за вчинення яких засуджено більше половини усіх неповнолітніх. Серед вчинених злочинів значний відсоток становлять корисливі насильницькі діяння, а практично половина злочинів вчиняється неповнолітніми у складі групи осіб. Крім того, майже незмінною залишається тенденція до вчинення неповнолітніми повторних злочинів. Так, у 2016 році така частка становила 2, 6 відсотка загальної кількості злочинів, вчинених неповнолітніми за визначений звітний період, а у 2017 році – 2, 3 відсотка, що свідчить про недостатній рівень виховного впливу покарання або примусових заходів виховного характеру, які застосовуються згідно із законодавством» [3]. Слід зазначити, що вказані показники повною мірою не відображають тенденцію щодо кількості рецидиву злочинів неповнолітніх. Тому все це сприяло необхідності розробки на державному рівні та ухвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей.

Так, Кабінет Міністрів України ухвалив Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (далі – Стратегія). «Метою цієї Стратегії є запровадження ефективних механізмів у системі юстиції щодо дітей, спрямованих на посилення відповідальності держави та суспільства

за розвиток дітей, підвищення рівня соціального та правового захисту дітей, які перебувають у конфлікті із законом, зниження рівня злочинності, а також виправлення та соціальну реабілітацію неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. У Стратегії визначено про необхідність «запровадження цілісної системи заходів, що включатиме забезпечення дієвого правосуддя, соціально-виховні та реабілітаційні програми для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, профілактичні та освітні програми, адресні соціальні послуги, що можуть допомогти дитині набуту навичок з розв'язання соціальних, побутових проблем, створення можливостей для навчання керувати власною поведінкою та виваженого ставлення до своїх вчинків, професійного розвитку та налагодження стосунків у сім'ї та громаді тощо» [4].

Отже, гуманізація кримінальної відповідальності неповнолітніх є одним із напрямів попередження злочинності неповнолітніх, але окрім цього головним є наявність чіткої державної стратегії запобігання злочинності, яка пов'язана не стільки із необхідністю внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України, скільки із врахуванням об'єктивних передумов та можливостей подолання злочинності за допомогою цілого комплексу заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення : 09.03.2020).

2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй 1985 року, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211. (дата звернення : 09.03.2020).

3. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80> (дата звернення : 09.03.2020).

Б. М. Орловський
д.ю.н., доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДЕРЖАВИ МАСОВИМ ІНФЕКЦІЙНИМ ХВОРОБАМ (КОРОНАВІРУСУ)

З початку 2020 року у глобальному світовому масштабі на перше місце вийшла проблема поширення серед населення планети масових інфекційних захворювань. На сьогоднішній день епідемія нової вірусної інфекції – «коронавірусу» («COVID – 19») прямо чи опосередковано охопила всі без виключення країни світу. Рівень захворюваності населення від такого роду інфекції є значним, особливо в таких країнах як Китайська Народна Республіка (де очевидно відбулося його зародження та розвиток), Італійська Республіка, Королівство Іспанія тощо. Не оминув цей процес і Україну та українське суспільство, яке теж постраждало від поширення такої інфекції. У зв'язку з цим актуальним на сьогоднішній день є нормативний аналіз заходів кримінально-правової протидії, які вживає українська держава для запобігання розповсюдженню такої інфекції та вивчення їх нормативної видозміни в межах ст. 325 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Для початку дослідження потрібно зазначити, що ст. 325 із назвою «Порушення правил боротьби з епідеміями» існувала ще з моменту прийняття першої редакції Кримінального кодексу України від 05.04.2001 року. Така стаття складалася лише з ч. 1, що характеризувала об'єктивну сторону зазначеного складу наступним чином: «Порушення правил, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим заразним захворюванням і боротьби з ними, якщо ці дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань». Кримінальна відповідальність за порушення відповідних правил включала в себе визначені державою три види покарань: 1) штраф до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів дохо-

дів громадян (далі – НМДГ), а саме до 850 грн.; 2) арешт строком до 6 місяців; 3) обмеження волі строком до 3 років.

У такому вигляді ст. 325 КК України без будь-яких нормативних змін проіснувала до 2009 року, коли на терени України потрапило світове інфекційне захворювання, пов'язане із спалахом пандемічного грипу А(Н1N1). Напружена епідемічна ситуація розвивалася в країні у жовтні 2009 року, коли щорічна сезонна захворюваність на грип раптово почала набувати нетипових ознак. Епідемія розпочалася у Тернопільській, Івано-Франківській та Львівській областях у період 10-12 жовтня того року і швидко захопила широкі верстви населення. На 30 жовтня 2009 року число померлих від пандемічного грипу, за даними обласних управлінь охорони здоров'я Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Рівненської областей, досягло 34 осіб. Станом на 5 листопада 2009 року в Україні було зареєстровано вже понад 763 тис. хворих на грип та гострі респіраторні захворювання, госпіталізовано близько 40 тис. осіб, з них – понад 16 тис. дітей, число померлих сягнуло до 109 чоловік [2].

У зв'язку із цим державою були прийняті відповідні заходи кримінально-правового реагування, наслідком чого, окрім прийняття Верховною Радою України спеціальної постанови «Про ситуацію, що склалася у зв'язку з епідемією грипу та пандемічного грипу А(Н1N1), та першочергові заходи протидії її поширенню» стало також прийняття окремого Закону України «Про внесення змін до статті 325 Кримінального кодексу України» [3], яким було суттєво змінено нормативний зміст цієї статті Кримінального кодексу. Зокрема, ст. 325 вже отримала більш розширену назву «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням», тобто ми бачимо, що законодавець замість більш загального терміну «епідемія» почав використовувати в назві конкретні за змістом терміни «інфекційне захворювання» та «масове отруєння», а про «епідемії» було зазначено вже безпосередньо при характеристиці об'єктивної сторони такого складу злочину наступним чином: «Порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим

інфекційним захворюванням, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань» [3]. З точки зору посилення кримінально-правових заходів боротьби із такими злочинами редакція ст. 325 КК 2009 року мала дві суттєві зміни: 1) по-перше, було збільшено розмір штрафу із 50 до 100 НМДГ за вчинення даного злочину, а саме до 1700 грн. З урахуванням існуючого на той час курсу НБУ (1 USD = 8 грн.), такий розмір штрафу був повністю обґрунтований і складав близько 212 доларів США; 2) по-друге, вказану статтю було доповнено ч. 2, яка передбачала кваліфікований склад цього злочину «якщо було спричинено загибель людей чи інші тяжкі наслідки» як результат порушення правил карантину і, відповідно, передбачався досить високий розмір покарання — від 5 до 8 років позбавлення волі, як за вчинення тяжкого злочину.

В період з 2009 по 2020 рік ст. 325 КК України не зазнавала жодних законодавчих змін і наступне її редагування пов'язане із черговим поширенням на території України нового виду інфекційного захворювання — «коронавірусу» («COVID — 19»). До України дійшла світова пандемія цієї нової вірусної інфекції, що частково поширилася за рахунок повернення громадян із охоплених вірусом територій, а також зовнішньоекономічних й дипломатичних зв'язків із інфікованими представниками закордонних країн. В результаті, для недопущення поширення та розвитку цього інфекційного захворювання, державою були прийняті оновлені заходи кримінально-правової протидії, наслідком яких стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [4]. За результатами прийняття цього Закону була дещо змінена редакція ч. 1 ст. 325 КК України «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням», а саме у порівнянні з редакцією 2009 року було посилено кримінальну відповідальність за порушення карантину у двох основних аспектах:

1) було суттєво підвищено розмір штрафу як покарання за таке кримінальне правопорушення, а саме із 100 НМДГ (1700 грн.) до нових меж — від 1000 до 3000 НМДГ (від 17 000 грн. до 51 000 грн.). Зазначене підвищення стало досить суттєвим, оскільки незважаючи навіть на падіння курсу національної валюти (1 USD = 25, 85 грн.) сума штрафу на теперішній час складає від 657 дол. США до 1972 дол. США (у порівнянні в 2009 році вона складала лише 212 дол. США). Тобто, навіть з урахуванням реальних показників економічної ситуації в країні, ми бачимо підвищення розміру штрафу більш ніж втричі;

2) було розширено різновиди покарань у ч. 1 ст. 325 КК за вчинення основного складу такого кримінального правопорушення і їх перелік (крім штрафу, арешту та обмеження волі) доповнено наступним — позбавлення волі на строк до 3 років. Відповідно, якщо у 2009 році максимальним видом покарання за ч. 1 ст. 325 КК було лише обмеження волі на строк до 3 років, то на теперішній час таким максимальним видом вже стало позбавлення волі на строк до 3 років.

Висновки. Можна цілеспрямовано стверджувати, що заходи кримінально-правової протидії держави масовим інфекційним захворюванням мають тенденцію до посилення при розвитку тої чи іншої епідемії або пандемії. Напрямами такого кримінально-правового посилення з боку держави є збільшення існуючих розмірів покарань (наприклад штрафу у 2020 році), введення більш тяжких видів покарань (позбавлення волі в ч. 1 ст. 325 у 2020 році) та формулювання додаткових кваліфікуючих різновидів відповідного складу злочину (ч. 2 ст. 325 у 2009 році). Загалом же такі кримінально-правові заходи є необхідними й дієвими на фоні короткочасного швидкоплинного розвитку масової інфекції (епідемії), оскільки спрямовані на «гальмування» пікових показників зараження населення, прогресування яких може призвести до введення надзвичайного стану у державі із значним обмеженням прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України: Закон № 2341-III від 05.04.2001р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

2. Вірусна епідемія 2009. Як це було. УКРІНФОРМ: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2880632-virusna-epidemia-2009-ak-ce-bulo.html> (дата звернення : 10.03.2020).

3. Закон України «Про внесення змін до статті 325 Кримінального кодексу України»: Закон № 1125-VI від 17.03.2009 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 30. Ст. 423.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)»: Закон України № 530-IX від 17.03.2020 р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 52.

Т. О. Павлова
к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
член громадської організації «Союз юристів Одеської області»

РОЗШИРЕНА КОНФІСКАЦІЯ У ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Процес повернення викрадених державних доходів (активів) є складною процедурою, що вимагає вироблення чітких стратегій, які повинні базуватися на єдиних міжнародних стандартах з урахуванням положень національного законодавства. Однак існуючі відмінності в правових системах різних країн, фінансові потоки, що збільшуються кожним роком, відсутність розвиненого міжнародного співробітництва, значним чином ускладнюють процес повернення доходів (активів), отриманих злочинним шляхом.

З метою підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, правові норми країн Європейського Союзу (далі — країн ЄС) постійно посилюються, а процедура та правила вилучення злочинно нажитих доходів (активів) спрощуються. Для спрощення процедури повернення доходів (активів), отриманих злочинним шляхом, у законодавстві країн ЄС останніми роками все частіше застосовується розширена конфіскація.

Слід зазначити, що розширена конфіскація не є новелою. Згідно ст. 3 пар. 2 Рамкового рішення 2005/212/ЖНА державам-членам пропонувалося обрати один із вказаних варіантів для застосування розширеної конфіскації:

«а) національний суд, виходячи з конкретних фактів, був повністю переконаний, що майно, про яке йдеться, виникло внаслідок злочинної діяльності засудженого протягом періоду до його засудження за правопорушення, у випадку якщо суд вважає це розумним в обставинах конкретної справи;

б) національний суд, виходячи з конкретних фактів, був повністю переконаний, що спірне майно виникло внаслідок однотип-

ної злочинної діяльності засудженого, у випадку якщо суд вважає це розумним в обставинах конкретної справи;

в) якщо встановлено, що вартість майна є непропорційною законним доходам засудженого, а національний суд, виходячи з конкретних фактів, повністю переконаний, що дане майно впливає з злочинної діяльності цього засудженого» [1].

Також варто зупинитися на прийнятій Європарламентом та Радою Європи у квітні 2014 року Директиві 2014/42/ЄС щодо заморожування та конфіскації знарядь злочинів та доходів, отриманих злочинним шляхом [2], яка спрямована на спрощення та уніфікацію процедур арешту та конфіскації злочинно нажитого майна, повернення доходів (активів) в національній економіці та встановлює стандарти роботи в даній сфері. Директива відображає тенденції в законодавчій і виконавчій сферах на європейському просторі та визначає вектор їх подальшого розвитку.

Коло цих держав в Європі постійно розширюється з прийняттям вказаної Директиви 2014 року, в якій державам-членам ЄС з метою однакового застосування розширеної конфіскації запропоновано встановити єдиний мінімальний стандарт, при якому конфіскації буде підлягати не тільки майно, пов'язане з конкретним злочином, але також інше майно, яке суд визнає доходом від інших злочинів.

Норми про розширену конфіскації існують у Хорватії, Швеції, Норвегії, Італії, Фінляндії тощо. Наприклад, в Норвегії конфіскації підлягає все майно злочинця, якщо законність походження такого майна не буде доведена.

«Будучи ефективним інструментом боротьби з організованою злочинністю, такий превентивний захід, як розширена конфіскація, успішно пройшов перевірку в італійському Конституційному суді та Європейському суді з прав людини, в рішеннях яких вказувалося, що розширена санкція не порушує ні права власності, ні презумпції невинності, ні права на справедливий судовий розгляд. Разом з тим, окремі італійські юристи продовжують наполягати на несправедливості, допущеної законом щодо осіб, підданих таким превентивним заходам» [3].

У кримінальному законодавстві Фінляндії норма про розширену конфіскацію була включена в ході реформи в 2002 році. У Швеції правова норма, що дозволяє конфісковувати майно, яке є, ймовірно, доходами від злочинної діяльності, була передбачена в 2008 році. У 2008 році розширена конфіскація була введена в Хорватії. В разі притягнення особи до кримінальної відповідальності за корупційний злочин презюмується, що все її майно було отримано незаконним шляхом і тому підлягає конфіскації, якщо винний не може довести, що це майно було отримано законним шляхом. Така радикальна міра, на думку уряду Хорватії, є дієвим інструментом попередження корупційної та організованої злочинності.

У румунське законодавство розширена конфіскація була введена в 2012 році, згідно якого розширена конфіскація є заходом безпеки, що використовується для конфіскації незаконного майна у осіб, які вчинили певні категорії кримінальних злочинів, якщо ці особи не в змозі пояснити походження своїх активів.

Слід зазначити, що європейське законодавство рухається в бік виділення нового типу злочинного діяння у вигляді відсутності обґрунтованості права володіння майном (*unjustified assets*), коли витрати особи непропорційні її доходам, із застереженням, що в коло знайомих такої особи входять особи з кримінальним способом життя [4].

Директива 2014/42/ЄС має на меті запровадити спільне визначення *розширеної конфіскації*, конфіскації у третіх осіб та конфіскації на підставі невиконання вироку. Не лише конфіскація на підставі вироку, а й розширена конфіскація, а також конфіскація у третіх осіб може бути визнана певною мірою конфіскацією без попереднього засудження: у розширеній конфіскації деякі конфісковані активи випливають із злочинів, за які не було будь-якого засудження, а також треті сторони, що володіють конфіскованим майном, за визначенням не беруть участь у кримінальному провадженні, що призводить до наступного засудження.

«Для ефективної боротьби з організованою злочинною діяльністю може виникнути ситуація, коли доцільно, щоб кримінальне

засудження злочинця супроводжувалося конфіскацією не тільки майна, пов'язаного з конкретним злочином, але й додаткового майна, яке суд визнає таким, що становить доходи від інших злочинів» [2, ст. 19].

У статті 19 Директиви 2014/42/ ЄС також підкреслюється, що «в результаті широкого діапазону держав-членів, у процесі транспортування Рамкового рішення, Держави-члени вибрали різні варіанти, що призвело до розбіжних поглядів на розширену конфіскацію в національних юрисдикціях. Це розходження викликало серйозну перешкоду взаємному визнанню цього виду конфіскації та перешкоду для транскордонного співробітництва у таких справах».

Таким чином, виникла необхідність гармонізувати положення про розширену конфіскацію задля встановлення єдиного мінімального стандарту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Council Frame work Decision 2005/212/JHA of 24 February 2005 on Confiscation of Crime-Related Proceeds, Instrumentalities and Property. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2005/212/oj. (дата звернення : 28.02.2020).

2. Confiscation according to Directive 2014/42/EU. URL: http://www.ejtn.eu/Documents/THEMIS%202016/Semi%20A/Romania_TH_2016_01.pdf. (дата звернення : 28.02.2020)

3. Simonato M. ERA Forum (2017) 18: 365. <https://doi.org/10.1007/s12027-017-0485-0>. (дата звернення : 28.02.2020).

4. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Proceeds of organised crime, Brussels, 20.11.2008, COM(2008) 766 final. URL : <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2008/EN/1-2008-766-EN-F1-1.Pdf>. (дата звернення: 30.09.2019).

О. О. Пащенко
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального та кримінально-виконавчого права,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України

**ЩОДО ПИТАНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КК
У ЗАКОНОПРОЕКТІ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН
ДО ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ
ЩОДО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО ТА ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА»
(РЕЄСТР. № 2689)**

27 грудня 2019 р. вісьмома народними депутатами України (Д. А. Монастирським, О. С. Бакумовим, Г. О. Михайлюк, В. Ю. Арешонковим, А. П. Осадчуком, С. А. Міньком, В. М. Неключовим та В. А. Медяником) було подано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (реєстр. № 2689).

Як вказується в Пояснювальній записці, цей законопроект спрямований на забезпечення повноти імплементації положень міжнародного кримінального і гуманітарного права щодо кримінально-правового переслідування за міжнародні злочини (геноциду, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини), а також забезпечення виконання міжнародних зобов'язань щодо запобігання юридичній та фактичній безкарності за вчинення таких злочинів.

Крім того, необхідність приведення КК у відповідність із міжнародним правом в аспекті відповідальності за міжнародні злочини прямо засвідчена в підпунктах 1, 2 пункту 3, підпунктах 3, 6

пункту 6 Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року, та рішенні Ради національної безпеки та оборони України від 25 січня 2015 року «Про надзвичайні заходи протидії російській загрози та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією».

Аналізований законопроект містить такі пропозиції щодо внесення змін до Загальної частини КК України: 1) зміни до статті 8 КК (які передбачають запровадження принципу універсальної юрисдикції щодо злочинів агресії, геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів); 2) доповнення КК статтею 31¹ (Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, що фактично діють як військові командири та інших начальників); 3) зміни до статей 44, 49, 68, 69, 74, 80 КК, що забезпечують належне виконання міжнародно-правового зобов'язання України запобігати юридичній і фактичній безкарності за міжнародні злочини, правовий зміст якого вимагає застосування реального і адекватного покарання до осіб, які вчинили вказані злочини.

1. Вважаємо за можливе погодитися з необхідністю доповнення ст. 8 КК «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України» новою частиною 2, згідно якої іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які за межами України вчинили будь-який із злочинів, передбачених у статтях 437-438⁵, 442 та 442¹ цього Кодексу, підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, незалежно від випадків (умов), передбачених у частині першій цієї статті, якщо такі особи перебувають на території України і не можуть бути видані іноземній державі або міжнародній судовій установі для притягнення до кримінальної відповідальності.

2. Водночас пропозиція щодо введення до КК нової статті 31¹ «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, що фактично діють як військові командири та інших начальників» викликає низку зауважень. Справа в тому, що пропонується стаття визначає, за що саме і в якому обсязі відповідатимуть названі в ній

особи. Водночас про види співучасників (ким саме визнаватимуться військові командири та ін.) у новій статті не йдеться. Тому в цій частині її положення слід узгодити з положеннями ст. 27 КК «Види співучасників».

У зв'язку з викладеним можна сформулювати низку пропозицій щодо покращення положень законопроекту.

По-перше, ч. 3 пропонованої статті після слів «інший начальник» додати «визнаються виконавцями (співвиконавцями) злочину, вчиненого їх підлеглою особою». У зв'язку з цим у ч. 2 ст. 27 «Види співучасників» після слів «злочин, передбачений цим Кодексом» слід зазначити: «Виконавцями (співвиконавцями) злочину визнається також особи, передбачені у частинах першій та другій ст. 31¹ цього Кодексу».

По-друге, оскільки пропонується стаття (так само як і ст. 30) є спеціальною щодо статті 29 «Кримінальна відповідальність співучасників», то її слід розташувати не після статті про добровільну відмову співучасників (з якою її положення не корелюються жодним чином), а перед нею, присвоївши номер 30¹, а не 31¹, як пропонується наразі.

По-третє, у назві нової статті вжито зворот «... осіб, що фактично діють ...». Водночас, коли йдеться про людину (людей), має використовуватися насамперед не слово «що», а слово «хто», і зворот має виглядати так: «... осіб, які фактично діють ...». У такий спосіб сформульовано зокрема й інші статті КК: у ст.ст. 18, 20, 21, йдеться про особу, «яка вчинила злочин», у ч. 1 ст. 19 про особу, «яка під час вчинення злочину ...», у ч. 2 ст. 19 про особу, «яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння ...», у ч. 3 ст. 19 про особу, «яка вчинила злочин ...», у ч. 2 ст. 27 про особу, «яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину ...», у ч. 3 ст. 27 про особу, «яка організувала вчинення злочину (злочинів) ...», у ч. 4 ст. 27 про особу, «яка ... схилила іншого співучасника до вчинення злочину», у ч. 2 ст. 28 про осіб, «які ... домовились ...», у ч. 3 ст. 28 про осіб, «які ... зорганізувалися ...» тощо.

3. Що ж стосується пропонованих змін до статей 44, 49, 68, 69, 74, 80 КК, то слід підтримати авторів законопроекту у тому, що

вони переважно носять уточнюючий характер, та є необхідними у зв'язку із доповненням Розділу XX Особливої частини КК щодо вже існуючих у чинному КК обмежень застосування інститутів звільнення від відповідальності, покарання та його відбування, а також призначення покарання за незакінчений злочин щодо злочинів проти миру та безпеки людства.

Викладене дозволяє заключити, що зміни до Загальної частини КК України, які містяться у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (реєстр. № 2689) в цілому є доцільними і можуть бути прийняті з урахуванням наведених зауважень.

К. Г. Петрик, А. П. Півень
студ. II курсу факультету міжнародної торгівлі та права,
Київський національний торговельно-економічний університет

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри
загальноправових дисциплін Г. Л. Шведова

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОНТРАБАНДУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Національне законодавство України посилило кримінальну відповідальність за незаконні дії з наркотичними речовинами. Кримінальний кодекс 2001 року передбачив кримінальну відповідальність за ряд злочинів, пов'язаних із наркотичними засобами [4].

Наркобізнес — одна з форм організованої злочинності, який не обмежується територіальними кордонами однієї держави. Його розвиток почався ще в давні часи, коли починалось становлення державності: встановлення кордонів держави, розвиток економіки, зовнішньої та внутрішньої торгівлі, митної справи. В наш час наркоторговці знаходяться в постійному пошуку нових територій для створення ринку збуту наркотичних засобів. Геополітичне розташування України сприяє тому, що через її територію проходять шляхи з доставки наркотиків із країн як ближнього, так і далекого зарубіжжя.

Саме слово «контрабанда» італійського походження: від словосполучення *contrabando*, що в перекладі означає «проти урядового указу» [3], тобто дія, заборонена державою в установленому законом порядку. Щороку наркотичні засоби контрабандним шляхом перетинають кордон України. Значна кількість наркотиків залишається на території України і потрапляє на внутрішній наркотичний ринок. Представники міжнародної наркомафії намагаються налагодити в Україні збут наркотиків шляхом організації спільних іноземних фірм через етнічні злочинні угруповання.

За даними прикордонників, за останні п'ять років було відкрито 477 впроваджень [5, ст. 72]. Досудові вироби винесли щодо

73 осіб. Найчастіше кримінальні впровадження відкривають за статтею 305 Кримінального Кодексу — контрабанда наркотиків і їх прекурсорів. Кількість обвинувальних вироків за відповідною статтею упродовж останніх 5 років постійно падає.

За 201 статтею Кримінального кодексу «Контрабанда» щороку з 2014 року відкривають 18—23 впроваджень. В судах за рік лише 2—4 з них завершуються покаранням для обвинувачених [1].

У сучасних умовах ефективна діяльність органів охорони державного кордону України в боротьбі з контрабандою можлива лише у взаємодії з іншими правоохоронними органами. Підтвердженням цього є організаційно-правові основи діяльності Державної Прикордонної Служби України [2].

Отже, протидія контрабанді вимагає комплексного підходу до рішення цієї проблеми. Перш за все, держава повинна створити умови для зацікавленості суб'єктів господарської діяльності в легальному проходженні вантажів і товарів через кордон. Потрібно підвищити рівень професійної підготовки працівників митної служби та покласти всі сили на здійснення безкомпромісної боротьби з проявом корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пленум Верховного Суду України/ Постанова 03.06.2005 № 8 «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» (Електронний ресурс). — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05> (дата звернення: 14.03.2020).

2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №29. Ст. 277.

3. Капітанчук Л. Ю. Роль та місце Державної прикордонної служби України у протидії нелегальній міграції. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 303—309.

4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВРУ)*. №25-26. Ст. 305.

5. Павлов А. Деякі аспекти зростання контрабанди та заходи митних органів у боротьбі з нею. *Право України*. 2012. №7. С. 60-64.

Д. Р. Пугач
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики І. А. Дришлюк

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ В РЕФОРМУВАННІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В умовах глобалізаційних процесів у світі використання методу порівняльного правознавства (компаративістика) є визначальним для розвитку права та його уніфікації. Сьогодні нагальною стає проблема реформування вітчизняного законодавства, у тому числі і кримінального. З часу прийняття Україною нового Кримінального кодексу [1] (далі — КК України) минуло майже дев'ятнадцять років. За цей час до нього вносилися чисельні зміни та доповнення. Прагнення України наблизити своє кримінальне законодавство до законодавства європейських країн, призвело до того, що зараз розробляється новий проект Кримінального кодексу. При цьому при створенні якісного нового кримінального закону за основу було взято норми Кримінального кодексу Франції [2] (далі — КК Франції). Тому вивчення його положень має актуальне теоретичне та практичне значення.

Кримінальне законодавство Франції відрізняється підвищеною гуманністю до правопорушників. Наш законодавець, звертаючи на це увагу, намагається перейняти ці особливості та відтворити в українському законодавстві, що можна побачити у нещодавно прийнятому законопроекті № 7279-д від 22 листопада 2018 року.

По-перше, що відрізняє український та французький КК, так це підхід до визначення правопорушень, які входять до сфери кримінального права. В нашому чинному законодавстві ці правопорушення називаються злочинами, тоді як у французькому вони

поділяються на злочини, проступки та порушення [2, ст. 111-1]. У ст. 111-2 КК Франції зазначається, що злочини та проступки, а також покарання за них передбачаються лише законами, а відповідальність за порушення встановлюється в підзаконних нормативно-правових актах. Відповідно до ст. 121-3 КК Франції, злочин характеризується лише умислом; проступок — умислом, а в передбачених законом випадках — і необережністю. Слід відзначити, що підхід на поділ кримінальних правопорушень на злочини та кримінальні проступки є в багатьох розвинутих європейських країнах, тому Україна, враховуючи цю тенденцію, вважає за необхідним включити такі зміни в КК України, які наберуть чинності 1 липня 2020 року.

По-друге, є різниця у віці, з якого особа підлягає кримінальній відповідальності. В Україні цей вік — 14 років, у Франції — 13 років [2, ст. 1228].

По-третє, відрізняється строк позбавлення волі. У Франції мінімальний строк позбавлення або обмеження волі за злочин становить 10 років, тоді як в Україні — 1 рік [1, ст. 61, ст. 63]. На мою думку, це пов'язано саме з тим, що в нашій правовій системі не має поділу на злочини та кримінальні проступки, тому за правопорушення, які несуть мінімальну суспільну небезпеку і є покарання у вигляді позбавлення волі на строк в один рік.

Також у Франції є таке покарання, як штрафодні [2, п. 3, ст. 131-3]. Штрафодні призначаються тільки фізичним особам, які зобов'язані внести в державний бюджет грошову суму, загальний розмір якої визначається розміром денної ставки протягом певної кількості днів. Розмір денної ставки встановлює суд, враховуючи при цьому доходи і витрати підсудного. У будь-якому випадку розмір денної ставки не може перевищувати 2000 франків. Кількість штрафоднів визначається суддею з урахуванням тяжкості злочину та обставин його вчинення і не може перевищувати 360 днів [3, с. 347 — 348]. Вважаю доцільним додати і в наше кримінальне законодавство таку міру покарання, але не просто включити в КК, а й ще створити необхідні механізми для функціонування штрафоднів.

Цікавим є випадок звільнення від кримінальної відповідальності, який відсутній в нашому законодавстві, але передбачений в ст. 122-3 КК Франції. Виходячи з цієї статті, особа не підлягає кримінальній відповідальності за діяння, яке підпадає під ознаки будь-якого кримінального правопорушення, якщо вона вважала свою поведінку законною через помилку в праві, якої вона не могла уникнути. Помилятися стосовно правомірності своєї поведінки згідно КК Франції, особа може лише в 2 випадках: 1) якщо вона володіє помилковою інформацією, наданою адміністративним органом влади до вчинення діяння; або 2) якщо нормативний акт, який передбачає злочинність діяння, не був опублікований [4]. На мою думку, нам потрібно обов'язково запозичити такий випадок звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки, на жаль досить часто наші адміністративні органи поводяться халатно до своїх обов'язків і можуть надавати хибну інформацію.

Порівнюючи український та французький кодекси, хотілося б звернути увагу ще й на альтернативність міри покарання за злочини в нашому законодавстві. Так, за вбивство через необережність в нашій країні злочинець отримує покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років [3, ч.1, ст. 119]; тоді як за французьким КК за той самий злочин правопорушника чекає покарання у виді трьох років тюремного ув'язнення і штраф в розмірі 300000 франків [2, ст. 221-6]. Хоча складається враження, що варіативність міри покарання створює умови для більш справедливого суду, але це тисне на суддю, який повинен вирішувати який строк та міра покарання повинні застосовуватись в даному випадку, що є зовсім нелегким завданням. Я вже не кажу про інші злочини, в яких є три або більше можливих покарання. Здається, що конкретизація міри покарання полегшить вирішення справ та допоможе уникнути можливих зловживань при вирішенні строків покарання або міри покарання.

Підводячи підсумок, треба зазначити, що кримінальні кодекси України та Франції мають як схожі так і відмінні різні риси, тому коли перед законодавцем стоїть питання реформування КК, він, перш за все, повинен розуміти різницю в законодавстві своєї кра-

їни та країни з якої він хоче запозичити норми та ретельно і дуже обережно відбирати їх, розуміючи які норми відповідають сучасності та його країні, а які треба вилучити з законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25 – 26. Ст. 131.
2. Уголовный кодекс Франции. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 650 с.
3. Уголовное право зарубежных стран. Общая часть: учеб. пособие. Под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. Москва : Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2003. 576 с.
4. Уголовное право зарубежных стран. URL: <https://studfile.net/preview/1862561/page:3/>(дата звернення : 09.03.2020).

Т. В. Родіонова
к.ю.н., доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ: ЗМІСТ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

Законодавець при конструюванні диспозицій відповідних кримінально-правових норм використовує терміни та словосполучення, що позначають певне приміщення або ділянку території і які при цьому не завжди відображають таку ознаку об'єктивної сторони певного діяння, як місце вчинення злочину.

Складність цього питання зумовлена тим, що Кримінальний кодекс України не визначає поняття «місце вчинення злочину», а практика стикається з труднощами при встановленні цієї ознаки складу злочину, наприклад, що слід вважати місцем вчинення злочину для злочинів з матеріальним, формальним або усіченим складами?

Це, наприклад: «житло», «інше володіння особи» (ст. 162 КК); «об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення» (ст. 261 КК); «місце поховання» (ст. 297 КК); «місце розпусти» (ст. 302 КК); «місця або приміщення для вживання з метою одурманювання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами» (ст. 322 КК).

Зазначені та подібні їм поняття неоднозначно трактуються окремими правознавцями у контексті відповідних ознак складу злочину. Наприклад, трапляються випадки, коли житло чи інше володіння особи (ст. 162 КК) визнають одночасно предметом і місцем вчинення злочину. Навряд чи такий підхід є коректним, оскільки одні й ті самі матеріальні цінності, що передбачені певним складом злочину, можуть відображати лише одну конкретну його ознаку.

Недостатня визначеність загального поняття місця вчинення злочину в кримінально-правовому розумінні тягне за собою прогалини при з'ясуванні цієї ознаки під час розкриття кримінально-

правової характеристики певних злочинів; не рідкістю є випадки, коли один і той саме феномен об'єктивного світу різними дослідниками відноситься до різних елементів складу злочину.

Зміст місця вчинення злочину як однієї з його просторових характеристик у багатьох випадках має вирішальний вплив на кримінально-правову кваліфікацію, зокрема, в контексті розмежування суміжних складів злочинів. Вказівка законодавця на певне місце вчинення злочину означає, що у випадку вчинення діяння в іншому місці буде відсутнім склад відповідного злочину або буде наявним склад іншого злочину. Просторові характеристики злочину конче важливі і з погляду з'ясування меж чинності Кримінального кодексу України.

Проблематика місця вчинення злочину важлива для практики застосування не лише Кримінального кодексу, а й Кримінального процесуального кодексу України. Так, місце вчинення злочину впливає на те, який орган досудового розслідування здійснюватиме відповідне кримінальне провадження.

Як відомо, при формулюванні кримінально-правових заборон законодавець віддає перевагу об'єктивній стороні як носію наочної і більш-менш однозначно фіксованої інформації про злочин, у зв'язку з чим необхідно, щоб і така ознака об'єктивної сторони складу злочину, як місце його вчинення, була точно і несуперечливо зафіксована в тексті тієї чи іншої статті кримінального кодексу. У зв'язку з необхідністю забезпечення гармонійної єдності змісту закону та його форми увага у кримінально-правовій науці останнім часом все більше привертається до проблематики законодавчої техніки. Адже від того, наскільки вдало викладена кримінально-правова норма, наскільки чітко та ясно законодавець об'єктивував свою волю, значною мірою залежить застосування цієї норми на практиці.

Своєчасність комплексного дослідження суті, особливостей та кримінально-правового значення місця вчинення злочину пояснюються не лише показаною необхідністю систематизувати, узагальнити і критично оцінити накопичені теоретичні знання, а й потребою вирішити злободенні питання, пов'язані з тлумаченням, застосуванням і вдосконаленням кримінального закону.

Т. С. Садова
асп. II року навчання, спеціальність «Право»
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри загальноправових
дисциплін та міжнародного права О. О. Нігрєсва

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ ПОНЯТТЯ «ЗАРУЧНИК»

Поняття «заручник» французькою мовою зазначається як «otage», воно з'явилося в XI столітті та спочатку мало конкретне значення. Заручник розумівся як якась гарантія, що надається тому, хто переміг противника або навіть союзнику, як застава виконання обіцянки або дотримання договору [1].

Натомість в Академічному тлумачному словнику української мови вказується, що заручником є особа, насильно затримувана однією з воюючих сторін, щоб мати змогу вимагати що-небудь від держави, організації, групи та інших до яких належить ця особа [2]. На відміну від першого визначення в другому акцентується увага на здійсненні дій в період воєнного конфлікту. Також вказується, що затримання має насильницький характер, але викладач Женецького університету, який займається вивченням історії воєнних конфліктів, Доктор Ірен Геррман, вищевказану ознаку не виділяє як обов'язкову, оскільки розмежовує добровільних та невольних заручників [3, ст.183].

Схоже визначення міститься в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» у статті першій та вказується, що заручником є фізична особа, яка захоплена та утримується з метою спонукання державного органу, підприємства, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматися від здійснення якоїсь дії як умови звільнення особи, що захоплена та утримується [4, ст. 1].

Ірен Геррман виділяє наступні ознаки поняття «заручник»: по-перше, особлива цінність, яку надають цим людям ті, хто їх захопив (зазвичай, заручник стає дорогим товаром, за який розраховують отримати певну ціну), по-друге, поступове розмивання

відмінностей між комбатантами і не комбатантами, оскільки мимовільних заручників частіше беруть з-поміж цивільного населення. Ця практика широко застосовується, як правило, при окупації або анексії територій з метою забезпечити громадський порядок і, тим самим, безпеку окупаційних військ. По-третє, заручники можуть також служити «живим щитом» з метою прикриття військ противника при пересуванні. По-четверте, взяття заручників може стати і знаряддям репресій, коли треба покарати тих, хто порушує встановлений порядок або зазіхає на життя окупантів. Тоді доля заручників залежить від видачі винних — відбувається обмін [3, ст.185].

Ми погоджуємося з першою ознакою, зокрема набуванням заручника особливою цінністю, оскільки зі сторони тих, хто її затримує з'являється можливість отримати від зацікавлених осіб певну вигоду, а з іншої сторони, у самої особи, що перебуває в статусі заручника, та організації, держави чи осіб з якими вона має зв'язок, зароджується страх повної втрати особи-заручника. З другою ознакою ми не можемо погодитися, оскільки повна інформація стосовно комбатантів міститься в положеннях Женевських конвенцій 1949 року та Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, в цих міжнародних договорах міститься перелік осіб, які є комбатантами та визначено їхній статус [5]. З огляду на таку позицію, поступове розмивання відмінностей між комбатантами і не комбатантами не є можливим.

Стаття 147 Кримінального кодексу України (далі — КК України) розмежовує захоплення та затримання заручників [6, ст.147]. В ній виокремлюються такі ознаки: характеризується наявністю мети, а саме спонукання до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Таким чином третя ознака, яку виділяє Ірен Геррман, в деяких випадках може бути метою, в такій ситуації, коли заручники слугують прикриттям військ противника, у відповідності зі статтею 147 КК України є спонуканням до вчинення дій. Безпосереднім об'єктом злочину є воля, честь і гідність особи, така особа має істотне обмеження вільного руху, пересування чи поведінки, здійснюється насильницька заборона особі залишати певне місце, перебування особи в статусі заручника може супроводжуватися фізичним чи психічним насильством [7].

Отже, проаналізувавши матеріали, в яких надається визначення «заручник», ми прийшли до висновку, що це поняття з'явилося в XI столітті й має таке значення — особа, затримана однією зі сторін у період воєнного конфлікту для того, щоб мати гарантію вимагати будь-що у ворожій сторони конфлікту.

Таким чином, до основних ознак поняття «заручник» ми можемо віднести: 1) особа набуває особливої цінності, 2) заручники можуть також служити «живим щитом» з метою прикриття військ противника при пересуванні, 3) істотне обмеження вільного руху, пересування чи поведінки особи, 4) здійснюється насильницька заборона особі залишати певне місце, 5) до такої особи можливе застосування фізичного чи психічного насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Jonathan F. Vance (eDd.), Encyclopedia of Prisoners of War and Internment, Santa Barbara, Denver, Oxford, ABC — Clio, 2000, p. 81.

2. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/zalozhnyk> (дата звернення: 24.02.2020).

3. Ирен Геррман, Даниэль Пальмиери. Заложники — вечная проблема. Международный журнал Красного Креста. Женева, 2005. Том 87, № 857. С. 177-190.

4. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 04.11.2018, № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 24.02.2020).

5. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). Женева, 8 июня 1977 года. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm> (дата обращения: 24.02.2020).

6. Кримінальний кодекс України: Закон України (редакція від 16.01.2020) № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 24.02.2020).

7. Науково-практичний коментар до статті 147 Кримінального кодексу України URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KK004650?ap=7> (дата звернення: 24.02.2020).

Л. П. Сванадзе
студ. I курсу магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології КНУ імені Тараса Шевченка І. І. Давидович

ВИДИ ЗЛОЧИННИХ УГРУПУВАНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, ГРУЗІЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (СПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА)

2 грудня 2019 р. у Верховній Раді України зареєстровано «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» № 2315. Серед новел проекту — запровадження до кримінального законодавства України нового різновиду злочинного угруповання — злочинної спільноти. За текстом проекту Закону, прийнятому у першому читанні ст. 28 КК було запропоновано доповнити ч. 5 наступного змісту: «5. Злочин визнається вчиненим злочинною спільнотою, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), учасником, організатором, керівником та/або координатором якої є «зłodій у законі» [1].

«Зłodієм у законі» визнається особа, яка дотримується прихильних злочинному середовищу традицій і правил поведінки, користується авторитетом серед осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення, керує, координує та/або організовує діяльність злочинної спільноти чи її частини або є учасником такої спільноти». Зміни і доповнення до Особливої частини КК, серед іншого, включали створення ст. 255-1 «Стаття 255-1. Створення злочинної спільноти і перебування особи в статусі «зłodій у законі». Значений законопроект зазнав серйозної критики як в наукових, так і практичних колах. У Висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України було вказано ряд

зауважень, окремі з яких стосувались самого факту запровадження у КК поняття «злочинної спільноти». Так, у п. 4 Висновку зауважено: «Аналіз запропонованого визначення такого виду групової злочинної діяльності, як злочинна спільнота, не дає можливості належним чином провести відмежування таких суміжних форм співучасті, як «злочинна організація» та «злочинна спільнота».

Зокрема, обов'язковими ознаками злочинної організації законодавець визнає сукупність кількісних (об'єднання п'яти і більше осіб) та якісних показників (стійкість, ієрархічність, попередня змова членів (структурних частин) такої організації, що зорганізувалися для спільної діяльності з метою: а) безпосереднього вчинення ними тяжких або особливо тяжких злочинів; б) керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб; в) забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп (див. ч. 4 ст. 28 КК). Наявність вказаних ознак не тільки підкреслює специфіку відповідної форми співучасті, а й дозволяє скласти уявлення про об'єктивні та суб'єктивні ознаки спільної участі кількох суб'єктів у вчиненні відповідних злочинів. Натомість, у наведеному визначенні злочинної спільноти відсутні будь-які положення, що дозволяли б сформулювати бодай якесь уявлення про спільність психічної діяльності учасників (наприклад, охоплення умислом усіх співучасників того факту, що учасником, організатором, керівником та/або координатором відповідної спільноти є «злочин у законі»; спрямованість їх умислу для вчинення певного злочину; єдність наміру всіх співучасників вчинити одне й те саме кримінальне правопорушення, тощо) та/або підкреслювали б особливу організаційну структуру спільноти як засобу досягнення злочинної мети. За таких умов, процес доказування вчинення кримінального правопорушення злочинною спільнотою буде зведений до встановлення факту наявності у складі відповідної форми співучасті так званого «злочин у законі». Враховуючи оціночні (суто кримінологічні) ознаки, які наповнюють зміст вищезгаданого поняття, доведеність (недоведеність) відповідного факту завжди можна буде поставити під сумнів» [2].

У проєкті закону, поданому на розгляд Верховній Раді у другому читанні 16.01.2020 р., немає пропозицій щодо внесення змін чи доповнень до ст. 28 КК, тобто пропонується зберегти її зміст у чинній редакції. Водночас викладається нова редакція ст. 255 КК, при цьому у частині 4 цієї статті передбачається відповідальність за створення злочинної спільноти або участь у ній. При цьому ознаки злочинної спільноти «закладаються» у сам текст диспозиції статті. Так, запропонована наступна редакція ч. 4 ст. 255 КК: «Створення злочинної спільноти, тобто об'єднання двох чи більше злочинних організацій, керівництво такою спільнотою, ...» [1]. Отже, злочинна спільнота визначається тут як об'єднання двох або більше злочинних організацій. Тобто, визначена у законопроєкті єдина ознака злочинної спільноти – це утворення цієї спільноти із декількох злочинних організацій. Які переваги або недоліки запропонованого варіанту? На нашу думку, визначення всіх різновидів злочинних угруповань та їх ознаки, варто зазначати у статті Загальної частини КК, як це зроблено у чинній редакції ст. 28 КК. До того ж, злочинна організація, відповідно до ч. 4 ст. 28 КК, сама по собі може являти об'єднання декількох структурних частин (про що йдеться не лише у ч. 4 ст. 28 (чинна редакція), а й у диспозиції ч. 1 ст. 255 КК у запропонованій законопроєктом редакції. За таких обставин реальних розмежувальних ознак злочинної організації і злочинної спільноти, у законопроєкті не визначено.

Гармонізація кримінального законодавства України із законодавством європейських країн, передбачає вивчення їх досвіду у регулюванні тих чи інших питань. В межах цієї роботи пропонуємо порівняльний аналіз визначення різновидів злочинних угруповань (в окремих наукових джерелах такі різновиди називають «форми співучасті») за кримінальним законодавством України, Грузії [3] та Російської Федерації [4].

Порівняльний аналіз норм кримінального законодавства України, Грузії та РФ, які визначають ознаки різних видів злочинних угруповань, дозволяє зробити ряд висновків:

1) Поняття «групи осіб» виділяється у законодавстві всіх держав і має схожий зміст;

Вид злочинного угруповання	КК України	КК Грузії	КК РФ
Група осіб	Злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою (ч. 1 ст. 28)	Злочин вчинений групою осіб, якщо у його вчиненні брали участь два або більше виконавців без попередньої змови (ч. 1 ст. 27)	Злочин визнається вчиненим групою осіб, якщо у його вчиненні брали участь два або більше виконавців без попередньої змови (ч.1 ст. 35)
Група осіб за попереднього змовою	Злочин визнається вчиненим за попереднього змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення	Злочин вчинений групою осіб за попереднього змовою, якщо особи, які брали участь у його вчиненні, заздалегідь вступили у зв'язок з метою спільного вчинення злочину (ч. 2 ст. 27)	Злочин визнається вчиненим групою осіб за попереднього змовою, якщо у його вчиненні брали участь особи, які заздалегідь домовилися про спільне вчинення злочину (ч. 2 ст. 35)
Організована група	Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи	Злочин вчинений організованою групою, якщо його вчинено існуючою протягом певного часу угрупованням певного часу угруповання, яке має структурну форму, члени якої заздалегідь вступили у зв'язок для вчинення одного або декількох злочинів, або метою якої є отримання прямої або непрямої фінансової або матеріальної вигоди ¹ (ч. 3 ст. 27)	Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо його було вчинено стійкою групою осіб, які заздалегідь об'єдналися задля вчинення одного або декількох злочинів (ч. 3 ст. 35)

¹ Групою, що має структурну форму, відповідно до тексту Примітки до ст. 27 КК Грузії, визнається група, не випадково створена для негайного вчинення злочинів, і в якій не обов'язковим є формальний розподіл ролей між її членами, членство повинно мати безперервний характер, або сформована розвинута структура

Вид злочинного угруповання	КК України	КК Грузії	КК РФ
Злочинна організація	Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп		Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо його було вчинено структурованою організованою групою або об'єднанням організованих груп, які діяли під єдиним керівництвом, учасники якого об'єднані в цілях вчинення одного або декількох тяжких або особливо тяжких злочинів, для отримання прямої або непрямої фінансової або матеріальної вигоди (ч. 4 ст. 35) ²
Злочинна спільнота	-		Злочин вважається вчиненим злочинною спільнотою, якщо його було вчинено структурованою організованою групою або об'єднанням організованих груп, які діяли під єдиним керівництвом, учасники якого об'єднані в цілях вчинення одного або декількох тяжких або особливо тяжких злочинів, для отримання прямої або непрямої фінансової або матеріальної вигоди (ч. 4 ст. 35)

² В ч. 4 ст. 35 КК РФ поняття «злочинна спільнота» та «злочинна організація» вживаються як тотожні (через дужки)

2) Поняття «групи осіб за попередньою змовою» виділяється у законодавстві всіх держав і має в принципі схожий зміст, водночас у ст. 28 КК України зроблений акцент на кількісній характеристиці співучасників;

3) Поняття «організованої групи осіб» виділяється у законодавстві всіх держав, проте має ряд суттєвих відмінностей: виключно у ч. 3 ст. 28 КК України зазначено про мінімальну кількість учасників такої групи — це 3 особи; виключно у ч. 3 ст. 27 КК Грузії зазначається мета створення групи — отримання прямої або непрямої фінансової або матеріальної вигоди.

4) Поняття «злочинної організації» виділяється у законодавстві України та РФ, проте має ряд відмінностей: тільки в ч. 4 ст. 28 КК України зазначено про мінімальну кількість учасників такої групи — це 5 осіб; тільки у ч. 4 ст. 35 КК РФ зазначається мета створення злочинної організації — отримання прямої або непрямої фінансової або матеріальної вигоди;

5) Поняття «злочинної спільноти» наразі виділяється лише у законодавстві РФ, при цьому розмежування між «злочинною спільнотою» та «злочинною організацією» не проводиться.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою № 2513 від 02.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67506 (дата звернення 20 лютого 2020 р.).

2. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67506 (дата звернення 20 лютого 2020 р.).

3. Уголовный кодекс Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/gu/pdf> (дата звернення 20 лютого 2020 р.).

4. Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891> (дата звернення 20 лютого 2020 р.).

Л. І. Терпан
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Т. О. Павлова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Згідно ч. 1 ст. 2 КК України, «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом» [1]. Суб'єктивна сторона злочину, як один із обов'язкових елементів будь-якого складу злочину, має наступні юридичні ознаки: вина, мотив, мета та психоемоційний стан. Всі ці ознаки мають своє правове значення та відіграють окрему роль у встановленні суб'єктивної сторони злочину, а тому аналіз будь-якого злочину неможливий без встановлення змісту всіх цих ознак.

Взагалі, психоемоційний стан — це сукупність переживань, які відчуває людина при вчиненні злочину. Емоційний момент є необхідним елементом кожної людської дії, в тому числі і злочину. Вказаний стан з'являється як наслідок постійного знущання, протиправного насильства або сильної образи з боку потерпілої особи. У такому випадку емоції можуть суттєво вплинути на формування вини, мотиву та мети злочину, оскільки становлять один з обов'язкових елементів будь-якої активної поведінки людини, зокрема й злочину. Емоції протікають у формі переживань, які відображають, перш за все, суб'єктивне ставлення до певних явищ об'єктивної дійсності, що оточують людину.

Можна погодитися з позицією Ю. В. Александрова та В. А. Клименко, що «емоції мають самостійне кримінально-правове значення тільки тоді, коли вони представлені станом сильного душевного хвилювання (фізіологічним афектом), а це можливо тільки при вчиненні умисного вбивства та умисного тяжкого

тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 та ст. 123 КК України)» [2, с. 56].

В юридичній науці існує кілька точок зору щодо кримінально-правового значення психоемоційного стану суб'єкта серед ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Однак, їх всіх можна об'єднати в три головні підходи.

За першим підходом, психоемоційний стан особи не можна відвести до ознак суб'єктивної сторони злочину. В цьому випадку емоційний стан буде характеризувати лише окремі привілейовані склади злочинів, в яких умовою відповідальності є перебування винного в стані сильного душевного хвилювання. Поняття «стану сильного душевного хвилювання» відокремлене в п'яти нормах КК України: ч. 4 ст. 36 «Необхідна оборона», ч. 3 ст. 39 «Крайня необхідність», п. 7 ч. 1 ст. 66 «Обставини, які пом'якшують покарання», ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» [1]. Проблематичність визначення цього терміну полягає в тому, що психологія не використовує це визначення. Виходячи з цього, виникає складність розуміння психоемоційного стану суб'єкта в кримінальному праві.

Щодо другого підходу, то в цьому випадку емоційний стан особи разом із мотивом та метою не є окремими ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, а вони лише komponують зміст вини. Слід додати, що психоемоційний стан складає зміст вини, адже він рухає та керує свідомістю та волею особи, яка вчинює злочин. За цим підходом також, всі почуття та емоції людини, які вплинули на вчинення особою злочину, є емоціями, що заслуговують негативної суспільної оцінки. Такої ж позиції дотримувався П. С. Дагель, який писав, що «мета, мотив та емоційний стан є елементами психологічного ставлення, яке входить у зміст вини» [3, с. 41].

Згідно третього підходу, який є найбільш відомим у кримінальному праві, психоемоційний стан суб'єкта нарівні з метою та мотивом є факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину. Вважається, що психоемоційний стан вказується не в кожно-

му конкретному складі злочині, а тільки в тих, в яких дана ознака впливає на рівень суспільної небезпеки або коли визначає зміст злочину. Якщо психоемоційний стан не є конструктивною ознакою певного складу злочину, але має місце в реальній дійсності, він, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України, враховується судом при призначенні покарання як обставина, яка пом'якшує покарання. Крім того, емоції складають базу всіх явищ, що відбуваються у психіці людини, а тому їх правове значення частіше за все є нейтральним. Слід сказати, що у судовій практиці зустрічаються частіше за все провадження про необережні злочини, зумовлені емоціями.

На думку С. А. Тарарухіна та В. К. Матвійчука, «суб'єктивна сторона злочину обхвачує всю психоемоційну діяльність суб'єкта при вчиненні злочину. Слід наголосити, що об'єднання всіх цих ознак в категорію вини часто призводить до помилкових висновків: що стосується конкретного правопорушення, то всі ознаки є необхідними, але самостійного кримінально-правового значення мотив, мета, емоції набувають не завжди і в цьому проявляється їх факультативність» [4, с. 4].

Згідно Єдиного державного реєстру судових рішень «за 2019 р. було зареєстровано 84 умисних вбивства, вчинених у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), а умисних тілесних ушкоджень (ст. 123 КК України), заподіяних у стані сильного душевного хвилювання, — 29» [5]. Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. 116 та ст. 123 КК України відрізняється від простого вбивства (ч. 1 ст. 115 КК України). Так, при простому вбивстві винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно-небезпечні наслідки у вигляді смерті іншої людини й бажає або свідомо припускає її настання, а суб'єктивна сторона злочинів, передбачених за ст. ст. 116 та 123 КК України характеризується особливим психоемоційним станом суб'єкта — його сильним душевним хвилюванням, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово та реалізується негайно.

Отже, найбільш аргументованим є третій підхід, згідно з яким психоемоційний стан людини розглядається як ознака суб'єктивної

сторони складу злочину, він може вказувати на мотиви вчинення злочину та свідчити про мету злочину. Кримінально-правове значення емоцій у вигляді сильного душевного хвилювання залежить від того чи є вони конструктивною ознакою складу злочину, чи ні. Якщо є, як у ст. 116 та 123 КК України, вони впливають на кваліфікацію та розглядаються як врахована законодавцем пом'якшуюча обставина, оскільки санкції ст. 115 КК України, є більш суворими. Якщо сильне душевне хвилювання мало місце при вчиненні злочину, але не визначено законодавцем у якості конструктивної ознаки певного складу, тоді вказана обставина враховується при призначенні покарання як обставини, яка пом'якшує покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 48–49. 536 с.
2. Александров Ю. В., Клименко В. А. Кримінальне право України : навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 328 с.
3. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление : монография. Воронеж : ВДУ, 1974. 243 с.
4. Матвійчук В., Тарарухін С. Суб'єктивна сторона злочину. *Юридична наука*. Київ, 2015. №8. С.99-108.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення : 09.03.2020).

О. Г. Чекал, Л. П. Чілік
студ. III курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: д.ю.н., професор кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики О. А. Чуваков

КІБЕРГРУМІНГ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЙОГО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

На сьогоднішній день Інтернет не тільки розважальна, а й освітня частина життя кожної людини, проте у цьому просторі зустрічаються ризики про які навіть деякі дорослі не замислюються, не говорячи вже про дітей. Через це у жовтні 2007 року на острові Лансароте була прийнята і відкрита для підписання Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Зазначена конвенція є першим інструментом, що встановлює різноманітні форми сексуальних зловживань по відношенню до дітей в якості кримінального правопорушення, у тому числі насильства, здійсненого дома чи в родині, з використанням сили, примусу чи погроз. Україна ж ратифікувала цю конвенцію лише 20 червня 2012 року, що передбачало криміналізацію таких дій як «кібергрумінг», хоча зроблено це не було. Термін «кібергрумінг» або «онлайн-грумінг» (cybergrooming / online grooming) охоплює як дії, що мають на меті отримання педофілом сексуального задоволення, так і дії, які спрямовані на залучення дитини в комерційну соціальну експлуатацію [1, с. 39].

За статистичними даними, оприлюдненими Уповноваженим Президента України з прав дитини Миколою Кулеба 12 лютого 2020 року на круглому столі стосовно «Змін до законодавства щодо захисту дітей від сексуального насильства в інтернеті», Україна входить до п'ятірки найбільших виробників дитячої порнографії в світі, а також — до десятки країн за рівнем поширення дитячої порнографії [2]. Незважаючи на декларування забезпечення прав та безпеки дітей в інформаційному середовищі в стратегічних

документах, їх реального втілення в правовому полі наразі не спостерігається.

Аналізуючи рівень небезпеки у суспільстві, метою роботи є аналіз проблеми та освітлення необхідності криміналізації діянь, пов'язаних з виробництвом та поширенням дитячої порнографії.

За положенням вищезазначеної конвенції — кожна Сторона повинна вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації умисної поведінки та противоправних діянь, закріплених у Главі VI «Матеріальне кримінальне право» [3, ст. 18-29]. Аналізуючи чинне кримінальне законодавство, в Україні не міститься положень, спрямованих на реалізацію Лансаротської Конвенції. Звісно, розслідування цих злочинів можна розглядати через інші статті Кримінального кодексу України, а саме: статті 153 159 щодо сексуального насильства, в частині стосовно дітей. А якщо говорити про правопорушення, скоєні онлайн, там можна хіба що застосувати норми статті 301 КК України щодо виготовлення, збуту та розповсюдження порнографії.

Також не існує дієвого та ефективного механізму блокування Інтернет сервісу провайдерами матеріалів, які зображують сексуальне насильство над дітьми.

Пропонуємо розглянути кібергрумінг як налагодження за допомогою соціальних мереж з дитиною довірливих стосунків, метою яких є сексуальна експлуатація, сексуальне насильство, отримання інтимних фото/відео з подальшим шантажуванням, схилення вступити в сексуальний зв'язок та інші дії, які порушують права, честь та гідність дитини. Злочин за своєю суттю має високий ступінь суспільної небезпеки, який виражається в об'єкті посягання — суспільних відносинах в сфері захисту статевої свободи та недоторканності дитини. Поряд з цим, можна відокремити додатковий об'єкт — здоров'я, честь і гідність особистості.

Об'єктивна сторона даного суспільно небезпечного діяння має характеризується активними діями, які виявляються в формі налагодження довірчого ставлення дитини з метою використання її у сексуальних відносинах або виготовлення продукції порнографічного характеру за допомогою інформаційно-комунікаційних

технологій. Інформаційно-комунікаційною базою в даному випадку виступає Інтернет простір, а саме використання соціальних мереж, форумів та чатів.

Суб'єктивна сторона даного діяння завжди проявляється в прямому умислі, оскільки особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає наслідки таких дій і спрямовано бажає їх настання.

Суб'єкт кібергрумінгу пропонується розглядати загальний, тобто фізичну, осудну особу з 16 років.

Склад за конструкцією такого діяння має бути формальним, оскільки надання умисної пропозиції, зробленої дорослою людиною, змушування до вчинення відповідних дій з отримання порнографічного матеріалу є достатніми підставами для виявлення кібергрумінгу.

Провівши дослідження по даній темі, вважаємо, що найголовнішою проблемою у сфері протидії злочинам проти статевої недоторканості неповнолітніх є недосконалість українського законодавства, яке обумовлене виникненням нових видів здійснення діянь позначеного виду.

Через вікові особливості неповнолітні позбавлені можливості самостійно оцінити інформацію, що отримують за допомогою інформаційно-телекомунікаційних мереж, чим ризикують опинитися в небезпечній середі. Результатом чого є негативні наслідки для життя, фізичного та психічного стану дітей. Національне законодавство повинно активно протидіяти цьому, першим кроком чого є криміналізація «кібергрумінгу», що вже зроблено у багатьох зарубіжних країнах (в США, Австрії, Німеччині, Турції, Іспанії, Португалії, Швеції, Естонії та в інших) [4, с.430-434]. Адже, все ж таки чітке усвідомлення потенційним злочинцем факту невідворотності та суворості покарання за порушення норм кримінального закону є стримуючим фактором запобігання вчиненню злочинів.

Звісно ж будуть певні труднощі, особливо через наявність високого рівня анонімності та відсутності контролю. Винуваті особи легко можуть змінювати, приховувати свою особистість,

використовуючи технологічні засоби. Додатково криміналізація ускладнюється моментом виявлення злочину — високий ступінь довіри з боку дітей значно ускладнюють процес криміналізації.

Дуже важливим є також вжиття державою різноманітних засобів для забезпечення обізнаності дітей про ризик сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також про засоби самозахисту відповідно до їхнього рівня розвитку. Так, наприклад, у Великобританії в школах є предмет «сексуальна освіта та відносини».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Смирнов А. А. Виктимологическая профілактика преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних, совершаемых с использованием сети Интернет. *Актуальные вопросы публичного права*. 2012. №11. С 27-46.

2. Готуються зміни до законодавства щодо захисту дітей від сексуального насильства в Інтернеті: Міністерство та Комітет цифрової трансформації України від 13.02.2020. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/gotuyutsya-zmini-do-zakonodavstva-shchodo-zakhistu-ditey-vid-seksualnogo-nasilstva-v-interneti> (дата звернення: 06.03.2020).

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: ратиф. Законом України № 4988-VI від 20.06.2012 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 06.03.2020).

4. Атабекова А. А. К вопросу об имплементации положений Лансаротской конвенции в российское и зарубежное законодательство. *Всероссийский криминологический журнал*. 2017. №2. С. 426-434.

В. В. Шадюк
студ. II курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики І. А. Дришлюк

НЕОБХІДНА І УЯВНА ОБОРОНА ЯК ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

Основний закон України встановлює, що «кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [1, ст. 27]. Це означає, що кожна особа має право вживати заходи щоб боронити від незаконного посягання себе, своїх рідних, оселю незалежно від того, чи має вона можливість втекти або звернутись за допомогою до представників влади чи інших осіб.

Сутність необхідної оборони полягає у вчиненні дій з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави, які необхідні та достатні в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди, тому, хто посягає, за умови, що межі необхідної оборони не були перевищені (ч. 1 ст. 36 Кримінального кодексу України [2], далі — КК України).

Особа, що захищається, може активно діяти, тобто застосувати фізичні зусилля (наприклад, удари кулаком) або використати як різні предмети, знаряддя, які в неї є для захисту (вогнепальна зброя, ніж), так і ті, які можуть бути підібрані на місці захисту.

Важливою ознакою необхідної оборони є час, протягом якого здійснюється відвернення чи припинення суспільно небезпечного посягання. Якщо особа, яка захищається, вчинить певні дії у цей зазначений проміжок часу, то вони вважаються правомірними.

У випадку, якщо людина діятиме раніше зазначеного часу, то буде нести відповідальність на загальних підставах. Тому, заподі-

яння шкоди за таких обставин визнається так званою «передчасною» обороною. Також мають місце випадки, коли особа усвідомлювала, що в застосуванні засобів захисту відпала необхідність, але все одно захищалася, що призвело до стану «запізнілої» необхідності [3, с. 289 – 290].

Важливою складовою необхідної оборони є і межі заподіяння шкоди. З ч. 3 ст. 36 КК України випливає, що заподіяна тому, хто посягає, тяжка шкода (смерть або тяжкі тілесні ушкодження) повинна відповідати двом взаємозалежним обставинам: небезпечності посягання і обставинці захисту.

Ступінь небезпечності посягання залежить від цінності блага і від загрози заподіяння йому шкоди. Без сумнівів, що найзначнішу суспільну небезпеку несуть у собі посягання на такі важливі цінності для кожної людини, як її життя, свобода, гідність і честь, недоторканність майна.

І саме цей ступінь є найважливішим фактором, який і визначає при необхідному захисті межі допустимої шкоди. Тут існує пряма залежність: чим небезпечніше посягання, тим більші межі допустимої шкоди.

Обстановка захисту визначається реальними методами того, хто захищається, для припинення нападу. Характер обставин буде залежати від фактичного співвідношення сил, а також від того, на що здатна особа, яка захищається. Пленум Верховного Суду України в таких випадках дає рекомендацію враховувати характер небезпеки, що могла мати вплив на фактичне співвідношення сил [4, с. с. 90 – 91].

Іноді особа може опинитися в ситуації, коли дії інших осіб можна помилково сприйняти як суспільно небезпечне посягання через обставини, що склалися і завдає школи цій людині. Таку ситуацію називають уявною обороною.

Слід визначити основні ознаки, які характерні для уявної оборони, як обставини, що виключає злочинність діяння. По-перше, це те, що відсутнє суспільно небезпечного діяння. Тобто, шкода завдається особі, яка нічого протиправного не вчиняла, але за наявності певних умов, особа, яка захищається, може подумати, що потерпілий (той, хто посягає) вчинив злочинне діяння. По-друге,

через помилкове сприйняття наявності посягання потерпілому було заподіяно шкоду.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 КК України уявна оборона — це дії, які спрямовані на спричинення шкоди особі, яка не мала на меті здійснення суспільно небезпечного посягання, а особа, яка захищалася, не усвідомлювала неправильності свого припущення з приводу наявності такого посягання.

Наприклад, подорожній заблукав в темряві і побачив будинок, в якому було світло, відкрив двері і з грохотом ввійшов. Власник будинку подумав, що його хочуть пограбувати і наніс ушкодження мандрівнику. В даному випадку має місце уявна оборона, оскільки власник мав реальні підстави вважати, що відбулося посягання і не припускав помилковості свого рішення щодо захисту. Він не буде нести кримінальної відповідальності, якщо не перевищив меж захисту згідно з вимогами ч. 3 ст. 37 КК України.

Отже, необхідна оборона — це своєрідний тип захисту від будь-яких посягань, які стосуються основних цінностей для людини. Цей інститут повинен бути врегульований, так як без чинного законодавства випадків перевищення меж необхідної оборони були б невичерпними і мала б місце помста у всіх проявах. Також присутня і уявна оборона, яка, на мою думку, є наслідком виключно людського фактору сприйняття світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25 — 26. Ст. 131.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
4. Про судову практику у справах про необхідну оборону: постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 1. *Постанови пленуму Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних та адміністративних провадженнях*. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2016. С. 90 — 92.

Секція IV. Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи

І. О. Біла
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. В. Нарожна**

ДО ПИТАННЯ ВИКРИТТЯ ТА ПЕРЕВІРКИ АЛІБІ

Не дивлячись на існування алібі ще з давніх часів, на сьогодні законодавець не надає легальне визначення такої дефініції як «алібі», що є безумовно прогалиною Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), оскільки відсутність законодавчого тлумачення такого поняття призводить до неоднозначної його оцінки й певних труднощів застосування органами досудового розслідування України.

Висвітлення змістового поняття алібі, питанням неправдивого алібі та способів боротьби з неправдивим алібі, присвячені праці багатьох вчених криміналістів, а саме цими питаннями займалися Р. С. Белкін, Н. В. Кручиніна, В. І. Шиканов, В. О. Образцов, В. П. Бахін, М. І. Ніколаєва та ін.

Так, Р. С. Белкін запропонував визначити алібі як встановлений доказами факт знаходження обвинуваченого (підозрюваного) поза місцем скоєння злочину у момент чи період, який вважається часом злочину [1, с. 16]. Таким чином, можна зазначити, що необхідними криміналістичними елементами алібі є місце здійснення злочину, час здійснення відповідного злочину, а також місце, де у цей момент знаходилася особа, яка заявила про своє алібі.

В криміналістичній теорії розрізняють дійсне (тобто посилення на реальні докази, котрі підтверджують суть зробленої заяви) та неправдиве алібі. В свою чергу, виходячи з практики, неправдиве алібі у більшості випадках будується або на основі змови з особами, які готові свідчити на користь підозрюваного, або на по-

силанні на реальну подію, яка зміщується у часі на момент скоєння злочину, або на заяві про алібі при відсутності даних, що його підтверджують [2].

Необхідно зазначити, що перш ніж застосувати будь-який із способів перевірки алібі, слідчий, повинен обов'язково вивчити особу допитуваного, через те, що для отримання повних і достовірних свідчень необхідний індивідуальний підхід до кожного допитуваного [3, с. 411].

Основним способом викриття неправдивого алібі, яке побудоване шляхом змови осіб є максимальна деталізація показань особи, оскільки неможливо передбачити всіх деталей, про які може поцікавитись слідчий під час допиту [4, с. 233-243]. Саме на цьому етапі слідчий повинен детально допитати підозрюваного про місце де він перебував у момент вчинення злочину, хто його там бачив, скільки часу підозрюваний знаходився у вказаному місці, як саме він туди дібрався та яким чином покинув місце перебування тощо.

У разі якщо особа досить детально описала всі події, які відбувалися у зазначений день або проміжок часу, це повинно настожити слідчого, оскільки людина не в змозі запам'ятати докладно всі факти свого життя. У такому випадку, слідчий може використати один із тактичних прийомів викриття хибного алібі, а саме запропонувати підозрюваному описати день або декілька днів до дня вчинення злочину. Виходячи з особливостей пам'яті людини, інформація з цього питання буде менш докладною. Тому необхідно поцікавитися, що саме сприяло тому, що підозрюваний так ретельно запам'ятав саме день злочину, оскільки запам'ятовуються лише найбільш яскраві факти життя. Зважаючи на бажання особи утримати в пам'яті обставини злочину і підготувати алібі, стає зрозуміло, чому так яскраво описуються ним події того дня [5].

Наступним етапом дій слідчого є допит осіб, які були названі підозрюваним. Свідчення таких осіб можуть або підтвердити, або спростувати інформацію, надану від підозрюваного. Але необхідно зазначити, що питання, які будуть задані слідчим повинні бути задані від загального до конкретного для того, щоб особа не зрозуміла, яку саме відповідь від неї прагне почути слідчий.

Стосовно викриття алібі, яке побудоване на основі зміщення у часі, то воно базується на тих же прийомах, які застосовуються

для викриття неправдивого алібі при змові осіб. Але тут необхідно додати, що воно буде значно складнішим, оскільки розбіжності будуть стосуватися лише обставин часу, тому у даному випадку слідчий повинен звернути увагу саме на їх деталізацію та характеристику. Необхідно зазначити, що найважливішим є не те, що розповідь допитуваний про той час, який цікавить слідчого, а саме те, що він не може знати про реальне наповнення часу, на яке він зміщує період алібі [2].

Щодо викриття алібі при відсутності даних, що його підтверджують, то перевірка відповідної заяви є найскладнішою, оскільки повністю відсутні факти, підтверджуючі показання особи, яка зробила відповідну заяву. У такому випадку, слідчий повинен перевірити інформацію шляхом виявлення тих обставин, які повинен був знати підозрюваний у разі знаходження у вказаному ним місці.

Враховуючи все вищевикладене, можна зазначити, що на сьогоднішній впорядкування та розроблення системи способів викриття та перевірки алібі на теоретичному рівні дозволяє підвищити ефективність та полегшити роботу слідчого. Але незважаючи на це, необхідно ввести відповідні зміни до КПК України та законодавчо визначити поняття «алібі», оскільки алібі слугує гарантом захисту прав і свобод людини від помилкових звинувачень у вчиненні злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
2. Бахін В. П. Тактика допиту : монографія. Київ, 1997. 64 с.
3. Корольова А. А., Давиденко В. С. Тактичні та психологічні особливості допиту. *III Всеукр. наук.-практ. конф. студ.* (Київ, 6–7 березня 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. у-т, 2019. 617 с.
4. Юсупов В. В. Особливості перевірки алібі у досудовому слідстві. *Наук. вісн. нац. акад. внутр. справ України*. 2003. Вип. 2. С. 233-244.
5. Тактика допиту підозрюваного, що заявив про алібі. *Helpiks.org* : веб-сайт. URL:<https://helpiks.org/1-100316.html>(дата звернення: 09.03.2020).

М. С. Дєордєв
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. В. Нарожна**

ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДРОНІВ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Злочинність, її кількісні та якісні характеристики постійно змінюються через використання злочинцями новітніх досягнень науки та техніки. У зв'язку з цим впровадження новітніх технологій в діяльності слідчого при здійсненні ним слідчих (розшукових) дій є адекватною відповіддю на виклики нового часу. Ці інновації мають не стільки змінювати, скільки підвищити ефективність роботи слідчого. Мета нашої доповіді — розкрити можливості використання однієї з таких технологій, а саме дронів або БпЛА (безпілотних літальних апаратів) в діяльності слідчого.

Сучасне законодавство України напряду не надає єдиного визначення поняттю «дрони». Але проаналізувавши положення Повітряного кодексу України, Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису та Тимчасового порядку використання повітряного простору України погоджуємося із наступним визначенням: «Дрон — це безпілотний літальний апарат або дистанційно пілотоване повітряне судно, максимальна маса якого складає 20 кілограмів [1, пп. 4 п. 8 ст. 39]». Також законодавство фактично ділить за масою вказанні літальні засоби на дві категорії: до 2 кг та від 2 кг до 20 кг [2, п. 3 та п. 4 розділ II]. З точки зору слідчого застосування дронів (квадрокоптерів — дрона з чотирма гвинтами) до 2 кг, на мою думку, має велику кількість переваг для здійснення слідчих (розшукових) дій, оскільки саме вони використовуються в житті для відео-, фото- та аудіо- фіксації, не порушують повітря-

ного простору України, здійснюють транспортування невеликих за вагою вантажів, здатні розвивати високу швидкість та є малогабаритними [3, розділ VI]. Вказані характеристики створюють великі можливості у застосуванні вказаних технічних засобів в ході досудового розслідування.

З точки зору фотозйомки використання дрону спрощує здійснення панорамної горизонтальної фотозйомки – метод судово-слідчої фотографії, при якому об'єкт або простір фотографується в висоту з відносно близької відстані [4, с. 162-164]. Перевагами дрона над камерами з великим штативом або звичайним фотографуванням є плавність та цільність знімків, отримання зображення під прямим кутом та технічні можливості щодо зйомки високих об'єктів. Також дрони можуть застосовуватися для отримання виду місця злочину, як зі значної висоти, так і безпосередньо окремих об'єктів. Зйомка та відео фіксація за допомогою дрона дозволяють зафіксувати місце злочину та окремі об'єкти у первинному стані без фізичного втручання слідчого та під більшим числом ракурсів.

Дрони вже застосовувалися в практиці деяких країн. Так, в місті Енсенанада (Мексика) в рамках пілотного проекту за сприяння дронів було здійснено 513 арештів, а рівень злочинності за результатами на 2019 рік зменшився на 10%, особливо зменшилася кількість грабежів та крадіжок автомобілів [5]. З урахуванням цього для слідчого застосування дронів може стати засобом негайного реагування на сповіщення про вчинення кримінального правопорушення та здійснити у найкоротші строки відео фіксацію слідів, а можливо і виявлення особи, що вчиняє кримінальне правопорушення, оскільки дрони завдяки високій мобільності (політ + швидкість) здатні досягти місця злочину значно швидше, ніж це зробить слідчий або оперативні працівники поліції.

З точки зору практичного застосування дронів в діяльності слідчого, з обладнанням їх системами GPS та GIS, спрощується виявлення найбільш ефективного маршруту до місця злочину, переслідування злочинців-утікачів. А обладнання камер дронів автоматичною системою розпізнавання обличчя або/та номерних зна-

ків або/та інших об'єктів спрощує пошук всіх цих об'єктів та осіб в ході досудового розслідування [6, с. 239].

Виходячи з вищевказаного вважаю, що застосування дронів як технічних засобів в практичній діяльності слідчого є перспективною інновацією, оскільки спрощує значну кількість слідчих дій та підвищує ефективність розкриття слідчим окремих категорій злочинів, що потребують швидкого реагування з боку правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI. Дата оновлення: 13.02.2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#п465>(дата звернення: 11.03.2020).

2. Тимчасовий порядок використання повітряного простору України: Державіаслужба України; Порядок, Вимоги, Інструкція [...] від 31.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/p0001763-18>(дата звернення: 11.03.2020).

3. Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису [...]: МВС України; Наказ, Інструкція, Журнал [...] від 18.12.2018 № 1026. Дата оновлення: 18.12.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19>(дата звернення: 11.03.2020).

4. Криминалистика : учебник для вузов / под редакцией Р. С. Белкина. Москва : Издательство НОРМА, 2001. 990 с.

5. IPP Drones Aidin Arrests for California Police Department. URL: https://www.rotorandwing.com/2019/02/12/ipp-drones-aid-arrests-california-police-department/?utm_source=ixbtcom(дата звернення:11.03.2020).

6. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київ, 2018. 419 с.

Т. В. Іванова
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. В. Нарожна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПАПЕРОВИХ ГРОШЕЙ (НА ПРИКЛАДІ НОВОЇ БАНКНОТИ 1000 ГРИВЕНЬ)

Відповідно до економічного словника, гроші — це особливий товар, що виконує роль всезагального еквіваленту [1, с. 380]. Визначивши основні риси грошей як специфічного виду товарів (задоволення потреб людини лише опосередковано, функція обміну на будь-які цінності, абсолютна ліквідність тощо), можна дійти висновку, що гроші є необхідним атрибутом будь-якого суспільства, загальним еквівалентом для інших товарів і характеризують певну стадію його розвитку.

Діяльність банків завжди пов'язана із створенням, перевіркою й використанням різноманітних документів і зокрема тих, що відображають та забезпечують розрахунки в готівковій та безготівковій формах. Грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України [2, ст. 99].

З розвитком науково-технічного прогресу удосконаленням сучасного обладнання, яке здійснює функції підроблення грошових знаків (як національної, так і іноземної валюти) свідчить про те, що створення в Україні остаточно сформованої грошової системи з постійною національною валютою вимагає застосування всіх необхідних заходів її захисту [1, с. 344].

В першу чергу треба зазначити, що саме держава має інтерес щодо національної валюти, цінних паперів та інших важливих документів (паспорти, посвідчення, дипломи, проїзні квитки тощо). Вони мають виготовлялись централізовано, під суворим контролем та зі спеціальними засобами захисту.

З метою виявлення підроблених грошових знаків, здійснюється їх технічно-криміналістичне дослідження, яке розділяється на певні етапи.

Перший етап: експерт-криміналіст повинен з'ясувати справжність банкноти, тобто відповідність елементів справжніх банкнот, оскільки саме від вирішення цього питання залежить послідовність подальшої роботи експерта. Експерт послідовно вирішує питання про спосіб виготовлення об'єкта та про матеріали, пристосування, які використовували фальшивомонетники [1, с. 344]. Банкноти будь-якої держави друкуються з використанням сучасних технологій. Зокрема, нова українська банкнота номіналом 1000 гривень має найбільш інноваційні поліграфічні елементи захисту паперу.

Другий етап: експерт-криміналіст вирішує ідентифікаційні питання (якщо такі перед ним поставлені). На даному етапі порівнюється декілька схожих банкнот для їх ототожнення за джерелом походження. Наприклад: нова банкнота за розміром і кольором відрізняється від банкнот інших номіналів, що допоможе легко визначати номінал. Розмір нової банкноти становить 75x160 мм. Основний колір – блакитний. Тим самим під час проведення криміналістичного дослідження буде помітна значна різниця.

Останній етап: експерт фіксує номінал купюри, серію та номер, розміри. Потім оглядає можливі забруднення, складки, пошкодження з обох боків банкноти. Під час завершального етапу можуть застосовуватися мікроскопічні методи дослідження для вивчення деталей, елементів та особливостей, які неозброєним оком недостатньо помітні або зовсім не розрізняються. Також, об'єкт дослідження повинен вивчатися у відбитих УФ-променях. Саме за допомогою даного методу можливо встановити наявність або відсутність люмінесценції паперу, визначити наявність воло-

кон, що люмінесціюють, і захисних зображень. Остаточний висновок встановлюється експертом тільки після вивчення всього комплексу захисних елементів, а не на основі однієї з ознак.

Слід зазначити, що 25 жовтня 2019 року Національним банком України в обіг було введено новий найвищий номінал — 1000 гривень. Базуючись на Рішенні Правління Національного банку України «Про введення в обіг банкнот нового номіналу 1000 гривень зразка 2019 року», можна дійти висновку, що загалом банкнота має понад 20 елементів захисту, які дозволяють гарантовано підтвердити її достовірність. Захисні елементи: інноваційний SPARK-елемент (при зміні кута нахилу спостерігається кінетичний ефект — поступові переходи від золотистого до нефритового), «віконна» захисна стрічка (має зображення номіналу «1000» та Малого Державного Герба України), мікротексти (написи, що повторюються та які можна прочитати за допомогою збільшувального скла, латентне зображення (світле або темне зображення номіналу «1000», яке стає видимим під час розглядання банкноти під гострим кутом до джерела світла), орловський друк, флуоресцентний та інфрачервоний захист. Перевірити купюру на оригінальність можна за допомогою звичного елемента — водяного знаку з портретним зображенням Володимира Вернадського [3; 4].

В Україні потрапляє в обіг все більше і більше підроблених грошей, причому їх якість зростає з року в рік. Потрібно відмітити той факт, що українська національна валюта має високий рівень захисту від підробок.

Банкнота 1000 грн має флуоресцентний, інфрачервоний та магнітний захист — елементи дизайну надруковані фарбами зі спеціальними фізико-хімічними властивостями, отже саме банкноту номіналом 1000 гривень станом на сьогоднішній день майже неможливо підробити. Саме знання в криміналістичному дослідженні грошових знаків потрібне не лише слідчим, прокурорам та експертам судово-експертних установ, а й працівникам банків, адже саме від них багато в чому залежить своєчасність виявлення ознак підробки і в подальшому забезпечити життя необхідних

заходів для здійснення судових експертиз, предметом яких будуть грошові знаки.

Таким чином, можна дійти висновку, що на сьогоднішній день держава запроваджує в обіг банкноту номіналом 1000 гривень враховувала всі елементи надійного захисту що визначаються детекторами, лічильниками банкнот та сортувальним обладнанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Криміналістика : підручник. / Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.; за ред. П. Д. Біленчука. Київ: Атіка, 2001. 544 с.

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 08.03.2020).

3. Про введення в обіг банкнот нового номіналу 1000 гривень зразка 2019 року: Рішення Правління Національного банку України від 20 червня 2019 року № 417-рш. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/PB19118> (дата звернення: 08.03.2020).

4. Звіт Національного Банку України від 23 січня 2020 року «Найчастіше у 2019 році підробляли банкноти старого зразка» URL: <https://bank.gov.ua/news/all/naychastishe-u-2019-rotsi-pidroblyali-banknoti-starogo-zrazka> (дата звернення: 08.03.2020).

Є. К. Карлюга
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. В. Нарожна

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ІЗ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сучасність характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій, де майже кожен член суспільства є впевненим користувачем соціальних мереж. Останні стають звичним засобом взаємодії людей, що тягне за собою накопичення великого обсягу інформації в Інтернет-просторі. Нерідко ця інформація несе в собі криміналістичну значимість, а отже і відіграє суттєву роль при виявленні та розслідуванні злочинів. Тому, в межах цього дослідження пропонується розглянути питання цінності інформації, отриманої з соціальних Інтернет-мереж, для цілей досудового розслідування, а також можливості та напрямки її використання.

Перш за все вбачається необхідним визначити, що саме маєтись на увазі, коли мова йде про соціальні мережі. Як зазначає П. О. Слущкий, соціальна мережа — це програмний сервіс, який надає «площадку» для спілкування та взаємодії людей у групі за допомогою Інтернет-структури, направленої на створення співтовариств із людей, які мають спільні інтереси [1, с. 229].

Соціальні мережі характеризуються широкою розповсюдженістю, масовістю, можливістю поширювати та обмінюватися будь-якою інформацією, за чинність якої особа в багатьох випадках не несе відповідальності. Ці фактори вимагають ретельної обробки та аналізу саме криміналістично значущої (тобто такої, що незалежно від походження й основного цільового призначення, має

значення для встановлення певних обставин, об'єктів і фактів у процесі розслідування [2, с. 115-116]) інформації з боку слідчого.

Отримання такої інформації можливе завдяки самому механізму дії соціальних мереж. Так, як правило, особи, приєднуючись до соціальних мереж, усвідомлено чи ні, розміщують дані особистого характеру (сімейний статус, місце навчання, номери телефонів, адреси, фотографії, місця перебування, частого відвідування, плани на ближнє майбутнє), окреслюють коло своїх знайомих, інтересів та захоплень. Цьому сприяють принципи дії та опції соціальних мереж, які надають можливість розміщувати фотографії на сторінках, що, зі свого боку, дозволяє встановити та підтвердити зв'язок між певними особами, характер таких зв'язків, а також при вдалому збігу обставин — отримати зображення цих осіб. Корисним для органів досудового слідства виявляється і те, що, як зазначає Д. М. Цехан, в окремих випадках фотографії осіб можуть бути оприлюднені без їх відома, що значно полегшує пошук та збирання інформації [3, с. 113]. Також прослідковується тенденція, коли підозрювані самостійно поширюють фото- і відеоматеріали, які підтверджують факт вчинення злочину. На думку В. М. Шевчука, злочинці таким чином хизуються результатом своїх неправомірних дій, фіксують їх, підтримують злочинні зв'язки [4, с. 143]. Прикладом такої поведінки можуть слугувати події липня 2018 р. у м. Одеса, де мало місце зняте на відео побиття групою школярів своєї однокласниці, яке потім було поширене в Інтернет-просторі. Правоохоронці, в ході моніторингу соціальних Інтернет-мереж, виявили вказане відео. За результатами його вивчення були встановлені місце події, її учасники [5].

Окремої уваги заслуговують унікальні дані, які можна виявити в найпопулярніших соціальних мережах в Україні [6]. Так, Facebook дозволяє встановити геолокацію, пристрій, який використовувала особа, і час активності. Інтерес для слідчого може становити і функція геопозиціонування або, так званий, *checkin*. Сутність цієї процедури полягає в тому, що при розміщенні публікації на сторінці Facebook особа визначає своє місце перебування із зазначенням країни, міста та вулиці.

Незважаючи на всі переваги використання даних соціальних мереж в діяльності слідчих органів, існують певні труднощі, на яких варто зацентувати увагу. По-перше, не існує гарантій, що розміщена в Інтернеті інформація дійсна та достовірна, адже відсутній будь-який контроль з боку адміністрації соціальних мереж, відсутня необхідність підтвердження правдивості наданих особистих даних. Не виключаються випадки створення «фейкових» сторінок, які не тільки не допомагають в розслідуванні злочинів, а навпаки — вводять в оману щодо реально існуючих обставин. Це потребує додаткової уваги з боку слідчого, більш ретельного аналізу, за результатами якого визначається роль і місце знайденої інформації. По-друге, така інформація не завжди відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства і в багатьох випадках може бути використана лише як орієнтуюча, не набуваючи статусу доказу. По-третє, досі актуальними залишаються проблеми технічного забезпечення органів досудового розслідування, відсутності розроблених та впроваджених тактичних прийомів вирішення слідчих завдань, методів і методик розслідування злочинів з використанням Інтернет-простору як джерела відомостей [4, с. 145].

В цьому аспекті вартим уваги є досвід зарубіжних країн. Так, функція розпізнання осіб, запропонована Facebook, активно використовується поліцією США для ідентифікації злочинців. Первісно ця функція призначалася для полегшення пошуку фото- та відеоматеріалів, на яких особа була присутня, завдяки створенню унікального числового коду, що називається шаблоном; зараз — створені Facebook біометричні дані порівнюють з кадрами, зафіксованими на камери відеоспостереження, з метою встановлення особи злочинця [7, с. 328].

Отже, враховуючи вище наведене, можна зробити наступні висновки. В епоху інформатизації такої сфери суспільного життя, як спілкування, відомості, які поширюються особами в соціальних мережах, є корисним джерелом інформації для органів досудового розслідування, оскільки дозволяють виявити криміналістично значущі дані в першу чергу стосовно особи злочинця. Разом з цим,

слідчі органи під час використання такої інформації можуть зіткнутися з низкою труднощів. Тому, з метою їх уникнення, пропонується забезпечити належне правове регулювання можливості отримання інформації з вказаних джерел, розробку і застосування сучасних тактик та методик розслідування злочинів з урахуванням зарубіжного досвіду, впровадження інформаційних технологій у практичну діяльність органів досудового слідства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Быков И. А., Мажоров Д. А., Слущкий П. А., Филатова О. Г. Интернет-технологии в связях с общественностью : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Роза мира, 2010. 275 с.

2. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів. Луганськ : ЛДУВС, 2009. 663 с.

3. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : монографія / за наук. ред. О. О. Подобного. Одеса : Юридична література, 2011. 216 с.

4. Шевчук В. М. Використання інформації із соціальних Інтернет-мереж при розслідуванні кіберзлочинів: криміналістичні проблеми. Кримінальні загрози в секторі безпеки: практики ефективного реагування : матеріали панельної дискусії III Харків. міжнарод. Юридичного форуму «Право», м. Харків, 26 верес. 2019 р. Харків, 2019. С. 142–146.

5. В Одессе группа девочек-подростков жестоко избила одноклассницу: Новости Одессы. URL: <https://www.segodnya.ua/regions/odessa/v-odesse-gruppa-devochek-podrostkov-zhestoko-izbila-odnoklassnicu-1159945.html> (дата звернення: 05.03.2020).

6. Образ жизни, общество, СМИ и Интернет: практика пользования соцсетями в Украине. URL: <http://rb.com.ua/blog/praktika-polzovaniya-socsetjami-v-ukraine/> (дата звернення: 05.03.2020).

7. Гавловський В. Д. Щодо відслідковування осіб із використанням соціальних мереж. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 324–332.

О. Ю. Колеснік
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. В. Нарожна

ІСТОРІЯ ГАРОЛЬДА ШИПМАНА – КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВБИВСТВ СЕРІЙНОГО МАНІЯКА

Історії людства відомо безліч прикладів серійних вбивць, кожен з яких є цікавим об'єктом для детального дослідження криміналістичною наукою. Британський лікар Гарольд Шипман увійшов в історію як серійний вбивця на прізвисько Доктор Смерть. Він побив всі відомі «рекорди» за кількістю жертв. Саме тому вивченням особливостей та закономірностей скоєння та розкриття його злочинів криміналісти зацікавлені досі. До того ж Шипман так і не зізнався ні в одному з вчинених ним злочинів, забравши з собою свою страшну таємницю, що ще більше підігрує зацікавленість з точки зору криміналістики.

Займаючись приватною лікувальною практикою, маючи чудову сім'ю з 4 дітьми, Гарольд мав добру репутацію серед пацієнтів, поки не був помічений в розкраданнях наркотичних препаратів, вже тоді це було першим «дзвіночком», на який ніхто не звернув достатньої уваги [1]. Проте, варто залишити даний аспект особистості горе-лікаря кримінології і звернути увагу на особливості розкриття його злочинів.

Викриття злочинної діяльності вбивці відбулося випадково, коли з'ясувалося, що одна з померлих пацієнток залишила всі свої досить великі заощадження доктору Шипману, що обурило її дочку, яка вимагала проведення експертизи заповіту та підпису матері, чим і встановила підробку. Криміналістичне дослідження письма (судове почеркознавство) – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності письма, процес його дослідження, можливість ідентифікації людини за почерком [2]. Саме тому слідчими була проведена ще й почеркознавча експертиза

підписів свідків складання заповіту, якою було доведено, що всі підписи були зроблені однією людиною. Окрім цього, дочкою була заявлені ексгумація тіла, експертиза показала, що жінка померла від передозування діаморфіну. Також його ще називають героїн, сильнодіючий напівсинтетичний наркотик, похідна морфіну, знеболюючий засіб, що пригнічує центральну нервову систему [3].

Тобто, за допомогою відповідних експертиз було встановлено неприродну смерть, як попередньо зазначалося — лікарем-вбивцею. З цього моменту Гарольд знаходився під пильною увагою слідчих, розпочалося розслідування всіх інших смертей, що були констатовані Шипманом. На цьому етапі з'являється велика кількість версій та здогадок, кожна з яких є цікавою з точки зору криміналістики.

Найбільш реальною та офіційною є версія, відповідно до якої сімейний лікар займався вбивством своїх пацієнтів протягом 13 років. На мою думку, надарма його вважають одним із найбільш страшних серійних вбивць. Ні, його вбивства не були жахливими з точки зору жорстокості, проте вражає кількість жертв, за неофіційною інформацією це 497 осіб [4]. Лікар виконував свою жакливу роботу досить професійно та безболісно, вводячи пацієнці 30 міліграмів діаморфіну, потім протягом декількох хвилин спостерігав як життя покидає його жертву, більша частина яких зазнавала полегшення від уколу. Професійність виражалася й в тому, що він ніколи не залишав слідів, які б давали можливість родичам виявити щось підозріле, оскільки пацієнти завжди були похилого віку з рядом хронічних хвороб. Єдине, що поєднувало всі ці випадки, окрім його присутності, це те, що після кожного вбивства Гарольд забирав на пам'ять будь-який «сувенір», що знаходився біля ліжка хворої і деякі родичі це помічали. Не можна не погодитись, що з часом це теж стало одним з фактів, що допомагали слідчим поєднувати вбивства між собою.

Правильним рішенням виявилось проведення ексгумації тіл колишніх пацієнтів Гарольда. Тут варто зазначити, що задля того, аби приховати сліди злочину він досить часто наполягав на кремації осіб, що з часом унеможлиблювало б проведення експертизи, проте не всі родичі погоджувалися. Не дивлячись на те, що деякі з його жертв були поховані 10-12 років тому, давність поховання

не повинна грати істотної ролі, оскільки навіть через триста років після поховання по кістковим останкам трупа можливо встановити окремі обставини смерті. За результатами експертизи було встановлені ідентичні причини смерті: передозування героїну. Вивчення комп'ютерних файлів в клініці Гарольда Шипмана показало, що історії хвороби вбитих ним пацієнтів були змінені в день смерті для додання їм правдоподібності [4].

В процесі судового засідання прокурору вдалося довести лише 15 вбивств, тобто отриманих матеріалів вистачило для доведення вини лише в такій малій кількості злочинів. Проте, після за судження Гарольда до 15 довічних позбавлень волі, суспільство не заспокоїлось та розслідування було продовжено. У високому суді Лондона за результатами роботи криміналістів було повідомлено, що за чверть століття ця людина вбила не менше 215 своїх пацієнтів. Результати були засновані на даних розслідування і медичних звітах, а також на свідченнях майже 2, 5 тисячі медиків і родичів загиблих [5]. Не витримавши такого резонансу навколо своєї особи, Гарольд покінчив з життям у 2004 році повісившись на простирадлах, прив'язаних до віконної решітки в тюрмі Уейкфілда.

Ця історія є досить резонансною та цікавою з точки зору криміналістики, оскільки тільки завдяки застосуванню відповідних методів і засобів криміналістичної техніки стало можливим розслідування цієї справи та головне — викриття винного, незважаючи на всі його намагання уникнути покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біографія Гарольд Шипман. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Шипман,_Гарольд(дата звернення : 09.03.2020).
2. Криміналістичне дослідження письма. URL:http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/1_DISK/KRIM/html/Глава_11.htm(дата звернення: 09.03.2020).
3. Героїн. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Героїн> (дата звернення: 10.03.2020).
4. Леонов М. «Доктор Смерть из города Хайд». URL:<http://www.allkriminal.ru/article/13208/593>(дата звернення: 09.03.2020).
5. Складенко В. М. «100 знаменитых судебных процессов. Доктор Смерть» URL:<https://biography.wikireading.ru/207725> (дата звернення: 10.03.2020).

Д. Є. Корж
студ. III курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: д.ю.н., професор
кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. М. Миколенко

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК ДОКАЗУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Питання доцільності застосування психофізіологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа (далі — ПЕВКП) в рамках кримінального процесу неоднозначне, а думки науковців та практикуючих фахівців є розбіжними. Про спірність та відсутність єдиного підходу до того, чи варто призначати такого роду експертизу свідчить і аналіз судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень (далі — ЄДРСР). Саме це й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою роботи є систематизація наявних думок щодо використання таких експертних висновків, а також аналіз існуючої нормативної бази у цій сфері.

Вказаною проблематикою займалися такі вчені як О. І. Мотлях, С. С. Чернявський, В. В. Топчій, А. Ф. Волобуєв, Ю. І. Холодний й інші.

Спершу необхідно визначитись з тим, що взагалі розуміється під комп'ютерним поліграфом взагалі та ПЕВКП, зокрема. У Кембриджському словнику поліграф визначається як «певне електронне обладнання, що використовується для того, щоб спробувати виявити, чи хтось говорить неправду» [1]. Словник іншомовних слів ж дає дещо інше трактування, таке як «багато-канальний осцилограф, який проводить одночасний запис показників кров'яного тиску, дихання, рухових реакцій, а також робить електрокардіограму тощо» [2].

Наразі чинний ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови», хоча й викликає певні дискусії у професійних колах, однак надає власне визначення поліграфу або детектору брехні як «багатока-

нальної контрольно-вимірювальної системи, призначеної фіксувати динаміку зміни фізіологічних показників організму людини під час дослідження на визначення його психоемоційного стану у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних стимулів і подальше їх відтворення на екрані монітора та збереження й архівування за допомогою пристрою оброблення та відображення інформації, яким можуть бути персональний комп'ютер (ПК), планшетний комп'ютер, ноутбук тощо, що їх серійно виробляють» [3, с. 2].

Схоже визначення міститься й у Постанові Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 р. № 449 [4]. Наведена дефініція є найбільш широкою та такою, що відповідає сутності об'єкту дослідження, отже буде використана у якості певного базису для подальшого аналізу.

З огляду на аналіз ч. 2 ст. 28 Конституції України, такий захід як проведення психофізіологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа підпадає під категорію «інші досліді» [5], отже потребує обов'язкової згоди особи на це, оскільки включає в себе, як вже було визначено, безпосередню фіксацію динаміки фізіологічних показників.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», де зокрема, надане легальне визначення судової експертизи, можна зробити висновок про те, що діяльність поліграфологів (як фахівців у розумінні ст. 10 цього Закону) у цьому сенсі підпадає під усі перераховані вимоги та може бути визнаним у якості джерела доказування у кримінальному провадженні [6]. А КПК України встановлює висновок експерта одним із процесуальних джерел доказів (ч. 2 ст. 84) та деталізує його у відповідному параграфі 5 Глави 4 [7].

На думку О. І. Мотлях, дотримання певних вимог, зокрема письмової згоди опитуваної особи, а також належної підготовки експерта-поліграфолога «дає підстави суду для використання отриманих результатів поліграфної перевірки визнаватися одними із можливих доказів у сукупності з іншими доказами зібраними досудовим слідством» [8, с. 144-145]. С.С. Чернявський підтримується аналогічної позиції та вважає, що висновки експерта-поліграфолога можуть бути джерелом доказів у кримінальному провадженні, оскільки «у процесі судово-психофізіологічної експертизи

здобуття доказової інформації відбувається відповідно до сучасних уявлень криміналістичної трасології» [9, с. 10].

Ю. І. Холодний, виступаючи також прихильником проведення такого виду експертизи, крім цього, вказує, що ключову роль в успішній діагностиці слідів минулих подій в пам'яті особи грає теперішній стан її здоров'я та психіки, що є певним обмеженням для проведення ПЕВКП та повинне бути обов'язково врахованим [10]. В.В. Топчий, вважає, що «нетрадиційні методи дослідження та спеціальні знання [застосування поліграфу] можна використовувати як доповнення при розслідуванні кримінального правопорушення» [11, с. 36].

З іншого ж боку, думки науковців не такі одностайні. Зокрема психолог Леонард Сакс взагалі у своїх роботах наголошує на неоднозначності застосування поліграфу з огляду на чисельні об'єктивні та суб'єктивні чинники, які так чи інакше впливають на якість отриманого результату, а, отже, виявлення правдивості шляхом моніторингу психофізіологічних змін є більше міфом, ніж реальністю [12]. Така позиція певною мірою була підтримана наказом Міністерства Юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5, яким було внесено зміни до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, а саме доповнено п. 6.8.1 [13]. У цьому пункті наголошено на тому, що комп'ютерний поліграф виключно має на меті отримання орієнтувальної інформації стосовно ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації, її повноти, джерела тощо.

А.Ф. Волобуєв наголошує на багатьох недоліках такого виду експертизи, поширеності помилкових висновків та проблематичності їх використання в доказуванні [14].

Отже, до основних недоліків поліграфічної експертизи належить: по-перше, це високий рівень впливу на її результати (компетентність поліграфолога, власне психоемоційний стан особи, факт приймання різного виду седативних препаратів, недоцільність проведення у випадку наявності серцево-судинних хвороб тощо), крім цього не виключається факт помилки поліграфолога в інтерпретації результатів дослідження; по-друге, суттєвим недоліком є відсутність належного законодавчого регулювання, єдиного нормативно-правового акту, а наявний ДСТУ викликає багато

питань зі сторони Всеукраїнської асоціації поліграфологів та, портрете, неоднозначність врахування результатів експертизи у правозастосовній практиці (позиції судів стосовно недопустимості по справах № 526/2003/15-к, №554/12732/14-к, прийнято до уваги № 219/9480/15-к, № 235/2531/17, №211/2732/15-к).

Таким чином, ми підтримуємо думки більшості науковців щодо можливості застосування психофізіологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа, хоча і з певною кількістю застережень: обов'язковістю згоди особи; виключно допоміжного доказового характеру; комплексного підходу до аналізу висновку разом з іншими доказами; наявністю належного рівня кваліфікації експерта-поліграфолога; дотримання всіх сучасних методологічних принципів проведення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. Meaning of «polygraph» in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/polygraph> (дата звернення : 09.03.2020).

2. Словник іншомовних слів. Запит: «поліграф». URL: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=27066> (дата звернення : 09.03.2020).

3. Національний стандарт України ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови» Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 12 с.

4. Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2017 р. №449 зі зм. та доп.; станом на 26.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-%D0%BF> (дата звернення : 09.03.2020).

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. зі зм. та доп., внес. зг. Законів України; станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення : 09.03.2020).

6. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ зі зм. та доп., внес. зг. Законів України; станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення : 09.03.2020).

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI зі зм. та доп., внес. зг. Законів України; станом на 13.02.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення : 09.03.2020).

8. Мотлях О. І. Допустимість використання у доказуванні фактичних даних, які були отримані за допомогою поліграфа. *Юридичний вісник. Кримінальне право і криминологія*. Київ, 2014. № 3(23). С. 140-144.

9. Чернявський С. С. Проблеми використання поліграфа під час досудового розслідування. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7–8 листопада 2015 р. Київ, 2015. С. 7-11.

10. Холодный Ю. И. Криминалистические исследования с применением полиграфа: российский опыт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalisticheskie-issledovaniya-s-primeneniem-poligrafa-rossiyskiy-opyt> (дата звернення : 09.03.2020).

11. Топчій В. В. Можливості використання поліграфа (детектора брехні) під час розслідування кримінальних правопорушень. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7–8 листопада 2015 р. Київ, 2015. С. 33-37.

12. Leonard Saxe. Detection of Deception: Polygraph and Integrity Tests. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10770416> (дата звернення : 09.03.2020).

13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. №53/5 зі зм. та доп; станом на 31.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення : 09.03.2020).

14. Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. №2 (30). С. 55-63.

І. О. Миколенко
студ. I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики **О. С. Козерацька**

МЕДІАТОР У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ ТА ВИМОГИ

Альтернативні способи вирішення правових конфліктів відомі здавна. В античній Греції дрібні спори вирішувалися судом посередників-діететів. За доби раннього середньовіччя в Європі, в умовах розвалу інститутів римської імперської влади, посередництво та медіація у вирішення конфліктів стали основними способами вирішення конфліктів. Елементи примирення, посередництва і відновного правосуддя простежуються в Україні із часів Київської Русі. Своїм початком вони мали некаральні суспільні засоби впливу на правопорушника, які знаходили прояв у компенсації нанесеної правопорушником шкоди, тощо [1, с. 229-230].

З кінця минулого століття медіація й інші способи вирішення конфліктів почали активно поширюватися в усьому світі. Країни прецедентного права (Канада, Велика Британія, Австралія і Нова Зеландія) швидко включились до цього руху і створили у себе відповідні інститути. У Європі піонером руху застосування альтернативних способів вирішення конфліктів стала Велика Британія, а наприкінці 90-х років минулого століття діяльність щодо медіації почалася і в Україні. Так, у 2002 року в Києві було зареєстровано Український центр порозуміння, який почав діяльність у сфері медіації в кримінальних справах, відновного правосуддя, розвитку громад та медіації в школах. Український центр порозуміння створив власну мережу з 15 українських громадських організацій та був реорганізований в Інститут миру і порозуміння в 2012 році [2].

У 2014 році було зареєстровано два важливі громадських об'єднання: Громадська спілка «Українська академія медіації» (УАМ) та громадська організація «Національна асоціація медіаторів України» (НАМУ) [3; 4].

Найбільш потужними організаціями, створеними в період 2015-2019 рік є Громадська організація «Львівський центр медіації», яка щорічно проводить Львівський форум медіації, Громадська організація «Ліга медіаторів України», яка забезпечує реалізацію волонтерського проекту з сімейної медіації у різних районах м. Києва, Громадська організація «Асоціація сімейних медіаторів України», яка докладає зусиль до формування стандартів навчання та практики сімейної медіації. Але незважаючи на таку активну громадську діяльність, на законодавчому рівні досі не врегульоване правове становище медіатора у юридичних процесах.

Отже, медіатор — спеціально підготовлений посередник, який допомагає сторонам конфлікту (спору) у його врегулюванні шляхом медіації та не має повноважень на прийняття рішення по суті конфлікту (спору).

Медіатор є незалежною, нейтральною та неупередженою особою, яка допомагає сторонам конфлікту (спору) налагодити комунікацію, проводити переговори та досягти порозуміння щодо шляхів виходу з конфлікту та укладення відповідної угоди.

Медіатором за умов успішного проходження спеціальної підготовки може стати будь-яка людина. В Україні більшість медіаторів, як правило, має вищу освіту (психологічну, педагогічну, юридичну, медичну тощо) і додатково до неї пройшли спеціальну підготовку. Донедавна достатнім для початку практикування медіації обсягом підготовки вважалося 40 годин теоретичного та практичного навчання базовим навичкам медіатора. На сьогодні медіаторська спільнота України в ході роботи над відповідними законопроектами, етичними засадами діяльності медіаторів та стандартами навчання медіаторів дійшла згоди про необхідність підвищення мінімально необхідного обсягу підготовки медіаторів до 90 годин, з яких не менше половини має складати практичне навчання [5, с. 160-162].

В Австрії розрізняють акредитованих та звичайних медіаторів. Щоб бути акредитованим, кандидат повинен бути в списку осіб, який надається регіональним Верховним Судом. Медіатор має право претендувати на включення до такого списку, якщо він відповідає певним критеріям: мінімальний вік 28 років, професійна підготовка в обсязі не менше 200 годин в одній з акредитованих установ [6, с. 233].

У 2003 році Кримінально-процесуальний кодекс Польщі був доповнений ст. 23а «Процедура медіації». У цій статті закріплено право суду, а під час досудового слідства прокурора з ініціативи або за згодою потерпілого або обвинуваченого направляти справу до установи або «гідної довіри особи» з метою проведення процедури медіації між потерпілим та обвинуваченим. «Гідними» для проведення медіації, були визнані особи, що мають польське громадянство, є дієздатними, досягли 26 років, вільно володіють польською мовою, не мають судимості за умисний злочин, мають вміння вирішувати конфлікти і мають відповідні знання для проведення процедури медіації, зокрема в області психології, педагогіки, соціології, ресоціалізації або юриспруденції, та дали обіцянку (присягу) належним чином виконувати обов'язки і внесені до реєстру окружного суду [7, с. 8-14].

В Україні формування вимог до медіатора проходить етап становлення. Законодавчо встановлені вимоги до особи медіатора, до навчання та набуття професії медіатора поки відсутні, а ті законопроекти, які є з цього приводу пропонують різні вимоги до медіатора, починаючи з віку (26-30 років), освіти і закінчуючи, строком навчання.

Вважаємо, що на законодавчому рівні необхідно визначити питання правового статусу медіаторів, наявності або відсутності вікових обмежень, правових підстав діяльності. На нашу думку, медіатором може бути особа, яка досягла 28-річного віку, має вищу психологічну, педагогічну, юридичну, медичну освіту, та пройшла спеціальну підготовку. Гадаємо, що законодавче визначення вимог щодо особи, сприятиме виконанню основного завдання медіатора — налагодження процесу комунікації між сторонами, побудові

довіри (зазвичай втрачену через конфліктну ситуацію), створення безпечної атмосфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Літопис руський: За іпатським списком / О. В. Мишанич (відп. ред.) Л. Є. Махновець (пер. з давньорус.). Київ : Дніпро, 1989. 591 с.

2. Український інститут миру та порозуміння. URL: <http://ipcg.org.ua/en/about/>_(дата звернення : 17.02.2020).

3. Українська академія медіації. URL:<http://mediation.ua>. (дата звернення : 17.02.2020).

4. Національна асоціація медіаторів України. URL: <http://пату.com.ua/>_(дата звернення : 17.02.2020).

5. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.]; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

6. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 233.

7. Біцай А. В. Участь адвоката в медіації у кримінальному провадженні у контексті реалізації права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 8–14.

О. М. Миколенко
доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри кримінального права, кримінального
процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПРАВОВИЙ СТАТУС МЕДІАТОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Одним з аспектів реформування кримінального процесуального законодавства України є розвиток альтернативних способів врегулювання правових конфліктів. Альтернативні (позасудові) способи спрямовані, зокрема, на розвантаження судової системи, протидію надмірній тривалості строків судового розгляду, занадто високим розмірам судових витрат, а також складним та неефективним судовим процедурам. Серед таких способів у кримінальному процесі України особливе місце займає медіація, тобто посередництво з метою укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Більшість науковців визначають медіацію як певний підхід до розв'язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес для того, щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємно прийняттого вирішення спірних питань [1, с. 131]. Підґрунтям для застосування процедури медіації в кримінальному судочинстві України є поява Глави 35 у КПК України 2012 р. Положення ч. 1 ст. 469 КПК України передбачає, що угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) [2]. Допомога «іншої особи» — це саме і є участь медіатора у кримінальному провадженні.

На думку Н. Безхлібної, роль медіатора в процесі — бути «маршалом», тобто вести сторони вперед, просуваючись у дослідженні інтересів і пошуку варіантів вирішення. Сторони вільні у виборі такого «маршала» — його не призначає суд чи інший орган в імперативному порядку [3].

Виходячи з вищезазначених тез, медіатор — це нейтральна й незалежна особа, яка не є представником жодної зі сторін, і не має власного інтересу у справі. Завдання медіатора, перш за все в тому, щоб налагодити процес взаємодії сторін, допомогти їм проаналізувати ситуацію, побачити відмінності в поглядах, знайти інтереси, які насправді стоять за їхніми діями, позиціями та баченням, зрозуміти, що важливо для кожної зі сторін, і знайти точки перетину, на яких можна побудувати спільне взаємовигідне рішення [3]. Таким чином, медіатор, на відміну від судді чи правозахисника, зосереджується саме на інтересах сторін і на способах їх задоволення, а не на юридичних нюансах регулювання спірного питання. Медіатор, на відміну від юриста, не пропонує сторонам рішення або варіанти розв'язання спору, він покликаний налагодити процес комунікації між сторонами, побудувати довіру, яка була втрачена через конфліктну ситуацію (скоєння кримінального правопорушення) та створити сприятливу атмосферу.

Як бачимо, завдання, які стоять перед медіатором дуже складні і специфічні, вони вимагають наявності у нього (медіатора) спеціальних знань в області психології, конфліктології, комунікації, тощо. Так в межах Програми «Нове правосуддя» розроблено стандарт «Основні засади навчання базовим навичкам медіатора» [4]. Згідно із цим стандартом, виокремлюються конфліктологічна, комунікативна, процедурна, рефлексивна компетентності медіатора, а також правова компетентність у сфері медіації. Зрозуміло, що всі ці знання, розуміння та вміння не є загальновідомими, вони не мають масового поширення, та ними володіє обмежене коло фахівців-медіаторів. Інші учасники кримінального процесу, не мають такої кваліфікації та спеціальних знань, саме тому і звертаються до такого фахівця.

Отже, на нашу думку, наявність спеціальних знань, якими володіє медіатор, його залучення сторонами кримінального прова-

дження, використання його пояснень і допомоги під час медіаційної процедури, дозволяє його за правовим статусом наблизити до такого учасника кримінального провадження, як спеціаліст. Розглянемо, чому саме до спеціаліста?

Спеціалістом, згідно ст. 71 КПК України, є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Як вже було сказано, по-перше, медіатор — це особа, яка має спеціальні знання в області психології, конфліктології, комунікації, тощо. По-друге, він не є представником жодної зі сторін і не має власного інтересу у справі. По-третє, ця особа залучається сторонами кримінального провадження (потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим). По-четверте, медіатор зосереджується не на юридичних нюансах регулювання спірного питання (тобто він не пропонує сторонам рішення або варіанти розв'язання спору), він покликаний налагодити процес комунікації між сторонами, побудувати довіру, яка була втрачена через конфліктну ситуацію. По-п'яте, результатом медіаційної процедури і роботи медіатора у кримінальному провадженні — є складання угода про примирення.

Як бачимо, медіатор — є повноцінним учасником кримінальних процесуальних відносин, а отже потребує з боку законодавця чіткого визначення його правового статусу, по-перше, як учасника взагалі правовідносин (вимоги щодо віку, освіти, кваліфікації, тощо), по-друге, як учасника кримінальних процесуальних правовідносин (момент вступу у такі відносини, правові наслідки його дій, оплата його послуг, та особливості його юридичної відповідальності, тощо). Як вже було зазначено вище, найбільш схожим до медіатора учасником є спеціаліст. Переконані, що процесуальний статус медіатор повинен передбачати: право знайомитися з матеріалами кримінального провадження у тій частині, яка необхідна для якісної реалізації медіаційної процедури, та нести відповідальність за розголошення відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження, і які стали йому відомо у зв'язку з виконанням медіаційних обов'язків; одержувати вина-

городу за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до медіаційної процедури; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; заявляти самовідвід за наявності обставин, які перешкоджають йому якісно виконувати професійні обов'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Смітійенко З. Д. Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 4. С. 130-139.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення : 10.02.2020).

3. Безхлібна Н. Медіатор: роль, статус і відповідальність. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012840 (дата звернення : 10.02.2020).

4. Основні засади навчання базовим навичкам медіатора / За заг. ред. К. Б. Наровської. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 32 с. URL: http://namu.com.ua/ua/downloads/osnovni_zasady_NBNM/NAMU_Osnovni_Zasady_NBNM.pdf (дата звернення : 10.02.2020).

О. В. Нарожна
старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЩОДО КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

Криміналістична характеристика злочинів є загальною категорією методики розслідування окремих видів злочинів, вона входить першим елементом в її структуру і тому має принципове значення. З розвитком теоретичних основ методики розслідування, поглибленням аналізу слідчої практики, розробленням сучасних прийомів і засобів дослідження сукупність загальних положень розслідування злочинів певного виду набуває чіткого системного характеру. Подальші розроблення в цьому напрямі привели до формування поняття «криміналістична характеристика злочинів», визначення елементів її змісту [1, с. 340].

Вперше про криміналістичну характеристику як елемент методики згадує Л. О. Сергеев, зробивши спробу дати розгорнуте поняття перерахування елементів як сукупності ознак злочину і відзначивши взаємозв'язки між цими елементами [2, с. 4-5].

О. О. Алексеев надав важливого визначення вивченню типових ознак, які характеризують особливості виду злочину. Практична значущість цих даних полягає в тому, що при розслідуванні конкретного злочину співставлення наявних даних з системою узагальнених відомостей про злочини цього виду дозволяє виділити аналогічні за криміналістично-значущими ознаками злочини і на цій підставі висунути вірогідні версії, врахувати криміналістичні рекомендації щодо подальшого плану розслідування тощо [3, с. 429].

Точка зору М. П. Яблокова базується на основі аналізу криміналістичних особливостей різних видів злочинної діяльності в період її підготовки, вчинення та приховування з урахуванням

структури відповідного виду злочинної діяльності. Саме тому виявлення характеру закономірностей в інформаційній основі криміналістичної характеристики види злочину має найбільш важливе значення для розробки методів розслідування різних видів злочинів. Відповідно, важливо визначити, які відомості, пов'язані з криміналістичною характеристикою, мають найбільше значення, дозволяючи знизити інформаційну невизначеність та обрати найбільш ефективні методи розслідування [4, с. 96].

Розглянемо окремі аспекти елементів криміналістичної характеристики злочинів проти громадського порядку та моральності [5, ст.ст. 293-304]. Вихідною інформацією про ці злочини стають відомості про предмет замаху. До предметів слід віднести пам'ятки, зокрема, об'єкти культурної спадщини (ст. 298 КК України). Вважаємо, що пам'ятки не є об'єктом криміналістичних досліджень, доки вони не несуть в собі сліди вчиненого злочину, а не такого, що вчиняється. Така інформація може бути прийнята не лише суб'єктом, а також бути віддалена від відображення об'єкта пізнання.

Місце вчинення злочину — як елемент криміналістичної характеристики, дозволяє відповісти на питання: де вчинено злочин? При розслідуванні багатьох злочинів необхідно враховувати: місце, де відбуваються підготовчі дії до злочину; місце безпосереднього вчинення злочину; місце, де залишені сліди (у широкому розумінні) злочинного посягання; місце приховування слідів злочину, знарядь и засобів його вчинення, предмета злочинного посягання. Щодо злочинів проти громадського порядку та моральності є декілька місць злочину, а саме: місце поховання, могила; об'єкт археологічної спадщини, об'єкт культурної спадщини; місця розпусти і звідництва тощо.

Відомості про спосіб вчинення злочину в криміналістичному розумінні складають один із найважливіших елементів структурної системи криміналістичної характеристики. Криміналістичне визначення способу вчинення злочину пропонується як сукупність ознак, відображення їх у матеріальній обстановці місця скоєння та інших джерелах, в'яснення обставин злочину тощо. В ході розслі-

дування деяких злочинів особливо важливий облік ознак способу приховування [1, с. 343].

Спосіб вчинення злочину свідчить про те як, яким чином особа вчинює суспільно небезпечну дію, які прийоми, методи і засоби вона застосовує для цього. У цьому випадку важливою цінністю є сліди, що вказують, якими діями злочинець або злочинці учинив наступне: потрапив на місце злочину, пішов з нього, подолав перешкоди, використав своє службове положення, виконав злочинний намір, характер зв'язку з предметом злочину, які навики, знання і зусилля застосував, намагався чи ні приховати сліди злочину.

В сфері злочинів проти громадського порядку та моральності способи вчинення злочинів є вкрай різноманітними завдяки великій кількості складів злочинів, що входять до цього Розділу Кримінального кодексу України.

Час вчинення злочинів має важливе значення і впливає на етапи виникнення, існування й використання доказової інформації. Врахування впливу часового фактору в процесі розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності дозволяє визначити час події злочину, встановити часові зв'язки між фактами, з'ясувати черговість подій, дій або факторів, обчислити тривалість різних подій та ін.

За допомогою матеріальних слідів та спеціальних знань встановлюється час, що дозволяє визначити порядок виконання дій зловмисниками під час вчинення злочину. Точний час можна встановити за окремих обставин і під час проведення слідчого огляду, допиту свідків тощо.

Висновки. По-перше, криміналістична характеристика є обов'язковою категорією методики розслідування окремих видів злочинів і має принципове значення. По-друге, важливе значення набувають типові ознаки, що характеризують особливості види злочину, зокрема, злочинів проти громадського порядку та моральності. По-третє, існує перелік елементів криміналістичної характеристики, де у кожному конкретному випадку визначається найважливіший як джерело отримання інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шеремет А. П. Криміналістика : навчальний посібник. Київ, Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
2. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дис. на получение науч. степ. канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1966. 16 с.
3. Криміналістика : підручник. В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ, Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
4. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования: история, современное состояние и проблемы: монография. Москва, Норма, 2018. 192 с.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25-26. Ст. 131.

О. І. Павлов
студ. III курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О.С. Козерацька

МЕДІАЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Сьогодні Україна знаходиться на шляху реформування законодавства, у тому числі і кримінального процесуального, та адаптації національного законодавства до законодавства європейських країн. Інститут медіації (примирення) давно та успішно функціонує в більшості країн Європи, та є важливим кроком до встановлення можливості альтернативного вирішення конфліктів на досудовому розслідуванні або під час судового розгляду.

Згідно ч. 4 ст. 56 КПК України, «на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження» [1]. Проте слід зазначити, що термін «медіація» у Кримінальному процесуальному кодексі України не використовується.

Більшість науковців визначають медіацію «як певний підхід до розв'язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес для того, щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємно прийняттого вирішення спірних питань» [2, с. 158].

Медіація, як пишуть О. С. Семерак та І. О. Семерак, «має своїм наслідком примирення потерпілого та обвинуваченого» [3, с. 112].

Метою здійснення медіації є не лише досягнення примирення між потерпілим та правопорушником, а й усвідомлення правопорушником наслідків своєї протиправної поведінки та відшкодування заподіяної шкоди. Для потерпілого це нагода висловити перед винним своє ставлення до його дій, переживання, зменшити напругу.

Порядок проведення процедури медіації складається з двох взаємопов'язаних елементів: конфіденційності й неупередженості. Під конфіденційністю мається на увазі неприпустимість розголошення та витоку інформації, одержаної сторонами процесу медіації під час зустрічей, а під неупередженістю, те, що медіація в кримінальних провадженнях потребує необхідності встановлення та оцінки вчиненого діяння.

Кінцевим результатом здійснення процедури медіації є укладення угоди між сторонами, яка надалі затверджується судом та підлягає виконанню.

Дуже важливу роль під час проведення медіації відіграє медіатор, тому що він має забезпечити такі умови проведення примирної процедури, за яких відбувається одночасне встановлення вини особи та досягнення згоди щодо вирішення конфліктної ситуації. Погоджуємося з думкою О. С. Семерак та І. О. Семерак про те, що «медіацію не можуть проводити державні структури, оскільки нівелюються самі принципи здійснення медіації, а саме: незалежності, нейтральності, толерантності медіатора та конфіденційності інформації щодо медіації» [3, с. 112].

Окрім медіатора, обов'язковими сторонами при проведенні процедури медіації є потерпілий та правопорушник. Але якщо медіація застосовується на стадії досудового розслідування, то правопорушник розглядається як підозрюваний.

Процедура медіації не регламентована чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Невирішене також питання, що стосується статусу органу, який здійснюватиме процедуру примирення, та чітко не визначений правовий статус медіатора. Окремі питання викликає статус відносин медіатора, сторін спору із судом

та правоохоронними органами, у провадженні яких знаходяться матеріали, або які забезпечують виконання медіаційних угод.

Що стосується недоліків медіації, є вчені, які зазначають, що деякі її принципи вступають у протиріччя з системою правосуддя та процесуальними нормами, такими як принцип невідворотності покарання за вчинений злочин, захист законних прав та інтересів потерпілого або ж конфіденційність чи нейтральність медіатора.

Висловлена й інша думка науковцями, які пропонують ухвалити проект закону «Про медіацію» від 26.02.2019 р., та ввести до кола суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності медіатора, визначити його права та обов'язки, розробити організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів [4].

Проте, вважаємо, що медіаційні програми не можуть стати альтернативою для системи правосуддя, а повинні діяти як єдина система. Тому що головною ідеєю в кримінальному провадженні є можливість потерпілим, отримати відшкодування за заподіяну йому шкоду. Таке примирення не лише дає можливість потерпілому отримати компенсацію за спричинену шкоду, але й впливати на її характер.

Також важливим аспектом є закріплення на законодавчому рівні поняття медіаційної угоди. Оскільки укладення угоди між сторонами вже певною мірою є свідченням того, що процес медіації відбувся. А саме, укладення та виконання угоди між сторонами щодо вирішення конфлікту, є метою медіації.

Що стосується забезпечення принципу конфіденційності під час обговорень у процесі медіації, науковці пропонують унеможливити можливість допиту медіатора як свідка щодо фактів, про які він дізнався у процесі проведення медіації, внесенням до Кримінального процесуального кодексу відповідних положень.

Окрім наведених вище положень, доречним буде також передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України те, що укладення угоди, щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення між потерпілим та підозрю-

ваним (обвинуваченим) здійснюється виключно на добровільній основі, тож потерпілого ніхто не може змушувати укладати угоду про примирення.

Ми вважаємо, що навіть попри деякі недоліки, інститут медіації має стати невід'ємною частиною існуючої системи правосуддя, це дозволить знизити навантаження на судову систему, уникнути додаткових фінансових витрат сторін, витрат держави, та зробити можливим отримання компенсації потерпілим за дії, вчинені підозрюваним (обвинуваченим).

Таким чином, пропонуємо у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України закріпити поняття медіації, а саме медіація є процесом примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора) щодо відшкодування шкоди та примирення їх між собою; визначити правовий статус медіатора; умови набуття статусу медіатора, його відповідальність; основні принципи медіації; коло кримінальних проваджень; максимальні строки проведення медіаційного процесу тощо, що дозволить забезпечити баланс інтересів правопорушника та потерпілого, та як наслідок, буде сприяти впровадженню програм відновного правосуддя у кримінальному судочинстві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення : 10.03.2020).
2. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 158–173.
3. Семерак О. С., Семерак І. О. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового Кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія Право. Вип. 28. Т.3. С. 110–114.
4. Про медіацію: проект закону України від 26.02.2019 р. № 3665. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2TT00V.html. (дата звернення : 10.03.2020).

М. О. Храпицька
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. В. Нарожна

ЗНАЧЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДЛЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ

На сучасному етапі діяльність слідчих органів нерозривно пов'язана з використанням інструментарію різних природничих наук, у тому числі такого розділу біології як генетика. Становлення молекулярно-генетичної експертизи, яка дозволяє провести ідентифікацію людини за ДНК-профілем особи, чиї сліди були виявлені на місці події, свого часу стала проривом для криміналістики. Сьогодні проведення таких експертиз є звичайною практикою при розслідуванні широкого кола злочинів, у тому числі вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, статевих злочинів. Разом з тим, незважаючи на тривалий досвід проведення в Україні такого виду експертиз, досі спостерігаються недоліки у роботі слідчих під час їх призначення, які впливають на достовірність отриманих результатів. У зв'язку із вищенаведеним актуальність дослідження й обумовлена необхідністю висвітлення основних проблем, які виникають при проведенні молекулярно-генетичних експертиз, та можливих шляхів їх усунення.

Молекулярно-генетична експертиза належить до розряду біологічних експертиз та вивчає структуру ДНК людини, що міститься у матеріалі біологічного походження: крові, слині, волоссі, кістках, тканинах та органах тощо. Отримані за результатами дослідження дані дозволяють встановити з максимально можливою точністю належність біологічних слідів конкретній особі, зразки ДНК якої були взяті у неї безпосередньо або які містяться в базах даних, сформованих правоохоронними органами. Висока ефектив-

ність методу ДНК-аналізу при ідентифікації особи пов'язана з тим, що саме ДНК зберігає генетичний код людини, який містить як характеристики, що передаються від покоління до покоління, так і індивідуальні для кожної особи ділянки [1, с. 248]. Така комбінація генів створює унікальний для кожної особи геном, встановлення якого і дозволяє стверджувати про майже стовідсоткову точність ідентифікації особи за ДНК-профілем.

Проведення молекулярно-генетичних досліджень в межах відповідної судової експертизи дозволяє вирішити ряд важливих завдань, які постають перед слідчими при розслідуванні злочинів:

- 1) встановити належність слідів, виявлених на місці події, особі, яка підозрюється у вчиненні злочину;
- 2) визначити належність слідів, виявлених у кількох місцях події, одній особі та підтвердити наявність зв'язку між злочинами;
- 3) встановити кількість осіб при змішуванні біологічних речовин, вилучених з місця події;
- 4) ідентифікувати невпізнаний труп за даними ДНК, отриманими у ймовірних близьких родичів, у тому числі за його рештками.

Об'єктом молекулярно-генетичного дослідження виступає ДНК людини — молекули дезоксирибонуклеїнової кислоти, які містяться в ядрі клітини (ядерна ДНК), а також в мітохондріях клітини (мітохондріальна ДНК) [2, с. 175]. Ядерна ДНК є найбільш інформативною щодо встановлення індивідуальних генетичних ознак особи, а тому саме вона досліджується у переважній більшості випадків. Разом з тим, мітохондріальна ДНК в силу своєї будови є більш стійкою до деградації, що дозволяє визначити належність біологічних слідів особі в тих випадках, коли ступінь руйнації ядерної ДНК не дозволяє встановити будь-які генетичні ознаки. Крім того, кількість мітохондріальної ДНК у клітині значно перевищує кількість ядерної ДНК, а тому навіть при мінімальному обсязі отриманого біологічного матеріалу експерти мають можливість ідентифікувати особу, якій він належить [3, с. 48]. Іншою особливістю мітохондріальної ДНК є те, що наявна у ній генетична інформація передається лише по материнській лінії, що необхідно враховувати при призначенні молекулярно-генетичної експертизи для проведення ідентифікації трупа за даними ДНК родичів.

Варто зауважити, що потенціал молекулярно-генетичної експертизи у розслідуванні злочинів повною мірою може бути реалізований лише за умови чіткого дотримання слідчими правил поводження з біологічними матеріалами. В першу чергу, при відібранні зразків для проведення експертизи мають дотримуватися вимог стерильності задля запобігання змішуванню ДНК, що залишилося на місці події, із ДНК осіб, які беруть участь у слідчих діях. Особливе значення має порядок транспортування та зберігання матеріалів-носіїв ДНК, оскільки деградація останньої відбувається під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів – окислення та ферментації. Наявні у складі біологічних матеріалів органічні речовини перетворюються на сприятливе середовище для розвитку мікроорганізмів, що також прискорює процес деградації ДНК у клітинах [4, с. 30]. У зв'язку із цим необхідним є дотримання певного температурного режиму залежно від того, який саме біологічний матеріал направлений на дослідження, а також зберігання його у герметичних ємностях.

Окремо має бути приділена увага послідовності проведення слідчих дій, у тому числі при призначенні судових експертиз у кримінальному провадженні. З огляду на те, що методи молекулярно-генетичного дослідження є руйнуючими, встановлення після його проведення, наприклад, папілярного візерунку у слідах рук стає неможливим, а тому усі необхідні експертні дослідження мають бути проведені до молекулярно-генетичної експертизи. З іншого боку, при вилученні слідів рук і проведенні дактилоскопічної експертизи мають застосовуватися технічні засоби і методи, що забезпечують збереження ДНК. Зокрема, експерти радять застосовувати порошки на сажовій основі, дактилоскопічні плівки на колоїдній основі, використовувати стерильні пензлики [2, с. 177].

Важливим процесуальним аспектом призначення судової молекулярно-генетичної експертизи є обов'язкове надання слідчим дозволу на знищення об'єкта дослідження. Відсутність такого дозволу унеможлиблює проведення експертизи, а затримка у проведенні необхідних досліджень негативно впливає на точність висновків експертизи у подальшому.

Таким чином, очевидним стає, що для вирішення тих завдань, які ставляться перед молекулярно-генетичною експертизою, надзвичайно важливою є постійна взаємодія слідчого та експерта, а також знання слідчим правил поведіння із біологічними зразками. На жаль, саме на цьому етапі спостерігається найбільше помилок з боку працівників правоохоронних органів, а тому необхідним є розроблення експертами у співпраці зі слідчими актуальних методичних рекомендацій з цих питань. Проведення молекулярно-генетичної експертизи з дотриманням усіх визначених вимог не дозволить у подальшому при оцінці її висновків у суді ставити під сумнів їх достовірність та підвищить їх доказову силу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мудрецька Г. В., Цикова О. В. Проблеми використання даних ДНК аналізу під час розслідування злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Ужгород, 2014. Вип. 26. С. 246-249.
2. Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2019. № 3. С. 174-180.
3. Петричук С. В. Особливості призначення та проведення молекулярно-генетичних експертиз. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів* : матеріали круглого столу, м. Київ, 25 лют. 2015 р. Київ, 2015. С. 45-48.
4. Афанасьєва К. В. Деградація ДНК в судовій молекулярно-генетичній експертизі. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвід. конф., м. Київ, 27 лист. 2019 р. Київ, 2019. С. 29-33.

М. Ю. Шнайдерман
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. В. Нарожна

ГІПНОЗ ЯК МЕТОД ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ: ПИТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ДОПУСТИМОСТІ

На сьогоднішній день активно розвиваються різні засоби вчинення різних груп злочинів, від перетворення вже відомих до появи нових. Така негативна тенденція підштовхує до розробки нових методів викриття злочинів. Встановлення достовірної інформації у процесі розкриття злочину стає все більш проблематичним, тому практики повинні використовувати усі не заборонені законом, засоби збирання доказів, у тому числі нетрадиційні.

Одним із таких засобів отримання інформації є введення особи у гіпнотичний стан. Гіпноз — тимчасовий стан свідомості, що характеризується звуженням його обсягу — сном і різким фокусуванням на змісті навіювання, що пов'язано зі зміною функції індивідуального контролю і самосвідомості. Стан гіпнозу настає в результаті спеціальних дій гіпнотизера або цілеспрямованого самонавіювання [1, с. 111]. Однак, слід зазначити, якщо у пам'яті особи інформація не залишалась, то отримати її майже неможливо.

Гіпноз належить до групи лікарських прийомів, званих сугестивною психотерапією, тобто психотерапією, заснованої на навіюванні [2, с. 160]. Гіпноз використовується як метод лікування психічних розладів, неврологічних захворювань, як спосіб анестезії та навіть у дерматології.

Починаючи з 60-х років минулого століття гіпноз став використовуватися іноземними поліцейськими та отримав назву «слідчий» й використовувався у низці гучних справ. Так, у справі

Бостонського душителя допит частково проводився від гіпнозом та допоміг слідству.

Сем Шеппард, обвинувачений у вбивстві власної дружини, пройшовши процедуру допиту у стані гіпнозу, пригадав подробиці ночі вбивства, власне наявність в домі незнайомого чоловіка і його прикмети та був виправданий [3, с. 3].

Сьогодні у США існують спеціальні навчальні заклади базової підготовки для слідчих в царині застосування гіпнозу. Такі класи відкриті при Інституті терапевтичного та судового гіпнозу у Х'юстоні, штат Техас, при Поліцейській Академії у Арлінгтоні, штат Техас, при Інституті гіпнозу в Лос-Анжелесі, штат Каліфорнія [4, с. 143]. З 1 липня по 31 грудня 1990 р., слідчими, що пройшли підготовку у вказаних закладах, було проведено 1187 допитів за допомогою гіпнозу. У 876 (73, 80%) була отримана додаткова інформація, 311 (26, 20%) не принесли результату [5].

У США була розроблена методика застосування «слідчого» гіпнозу, що включає спілкування без застосування гіпнозу, допит та підсумовуючу частину. Низка вимог висувається до особи, що проводить гіпноз (гіпнотизера). Наприклад, стосовно наявності відповідної ліцензії (дозволу) на проведення сеансів гіпнозу та стажу роботи. На гіпнотизера покладається обов'язок щодо нерозголошення отриманої інформації у ході допиту. Слід зазначити, що такий допит обов'язково фіксується аудіо- та відеопристроями.

Допит під впливом гіпнозу може приводитися лише відносно потерпілого або свідка. Така форма допиту застосовуватися лише після надання згоди зазначених осіб, оскільки головною умовою є добровільність. До обвинуваченого застосування «слідчого» гіпнозу заборонено, оскільки існує ризик порушення принципу свободи від самовикриття.

«Слідчий» гіпноз було використано при проведенні кримінальних розслідувань використані й у Ізраїлі, з тим щоб покращити пам'ять 40 осіб, які так чи інакше мали відношення до злочинів. Було виявлено, що на фоні збільшення об'єму отриманої інформації, мали місце неточності, результатами яких були суб'єктивні

фактори [6, с. 77—80]. Такі показники викликали недовіру з боку деяких науковців, які стали відстоювати неприпустимість застосування гіпнозу під час допитів.

На думку Орна, недоліками гіпнозу є можливість сприймання суб'єктом своїх фантазій чи уявлень як реальних фактів; якщо суб'єкт сприймає брехню за життєву необхідність, він видає її й у загіпнотизованому стані; суб'єкт може орієнтуватись на питання гіпнотизера, що призводить до «пригадування» обставин, які не мали місця, тобто псевдопригадування [7, с. 2]. Міністерство внутрішніх справ США (1987) надало проект зведення керівних принципів використання гіпнозу, серед яких гіпноз визначався крайнім заходом, а результати мали дуже відносно значення [7, с. 3-4].

Слід зазначити, що Кодекс Міжнародної спільноти гіпнозу не підтримує застосування гіпнозу у ході допиту, оскільки неможливо встановити, які свідчення є істинними, а які — псевдопригадуванням. Робітники правоохоронних органів, які націлені на отримання інформації, як правило, не піклуються про стан допитуваного, піддаючи його здоров'я загрозі.

Слід погодитися із позицією А. Ларіна, що в одному випадку ми говоримо про те, що людина в силу ненормального хворобливого стану не може брати участь у слідчих діях, а в іншому випадку штучно наводимо в подібний стан (стан гіпнозу) іншої людини для отримання від нього відомостей, які він не дав би в звичайних умовах [8, с. 178-179].

На сьогоднішній день в Україні на законодавчому рівні не закріплено жодної норми, яка б регулювала застосування «слідчого» гіпнозу. Закріплення даного засобу отримання інформації для слідства не гарантією успішного застосування.

Отже, «слідчий» гіпноз можна розглядати, як один із методів отримання інформації. Однак відомості, що стали відомі під час такого допиту не можна вважати абсолютно істинними, оскільки не можна виключати псевдопригадування. Даний допит повинен проводитися за участю досвідченого спеціаліста, який отримав дозвіл на проведення такого виду гіпнозу. Застосування гіпнозу можливо лише до здорових осіб, які надали згоду на проведення слідчої дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Психотерапевтическая энциклопедия. Под ред. Б. Д. Карвасарского. СПб.: Питер Ком, 2000. 1019 с.
2. Исаева Л. М. Методики составления криминалистического описания лица и восстановления информации на фоне психоэмоциональной релаксации лиц. *Психологические аспекты в деятельности органов внутренних дел*: сб. науч. тр. М. 2011. С. 158-187.
3. Mystery magazine web: (Forensic Hypnosis in Famous Court Cases) / Cheryl Ritzelis the author of *Beginner's Luck* (2003), *Drop Dead* (2003) and *Runner's High*. Summer 2004. Vol. II.: URL: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://lifeloom.com> (дата звернення : 12.03.2020).
4. Беляева К. В. Нетрадиційні методи розслідування злочинів. Гіпноз. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010 (19). С. 142-146.
5. Profile of an forensic investigative hypnosis / By: Inspector Marx Howell, BS (Ret.). INTERVIEW. 2003. № 4. URL: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://www.hypnosisalliance.com> (дата звернення : 12.03.2020).
6. Science Direct: The Use of Hypnosis in Police Investigation: A Preliminary Communication / M. Kleinhaus, I. Horowitz and Y. Tobin. *Journal of the Forensic Science Society*. 1977. № 2. URL: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://linkinghub.elsevier.com> (дата звернення : 12.03.2020).
7. *Journal of the Royal Society of Medicine* Volume 76 June 1983: Use of hypnosis in criminology: discussion paper: (Department of Psychological Medicine, Central Middlesex Hospital, London NW10 7NS) / *Medicine* Volume. 1983. № 76. URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1439196.pdf>
8. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика : метод. пособие. Москва : ВНИИ МВД РФ, 1996. 176 с.

О. В. Якимчук
аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін,
Національний університет «Острозька академія»

**Науковий керівник: д.ю.н., професор кафедри
інформаційного права та права інтелектуальної
власності КПІ ім. І. Сікорського Є. Д. Лук'янчиков**

ЩОДО ПИТАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРОКУРОРОМ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) чітко встановлює перелік осіб, які можуть виступати представниками юридичних осіб у кримінальному провадженні України (ст. ст. 58, 60, 63, 64¹, 64² КПК України), а саме: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (адвокат); керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи. У виняткових випадках, представником юридичної особи в інтересах держави може виступати прокурор (ст. 36 КПК України).

Прокурор може бути представником юридичної особи у кримінально-процесуальному статусі потерпілого або цивільного позивача. У зв'язку з цим, прокурор уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави (органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень) за наявності обставин передбачених у ст. 23 Закону України «Про прокуратуру». Так, ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» уповноважено прокурора здійснювати представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо «захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних

повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу» [1, ст. 23]. Особливістю представництва юридичних осіб прокурором в загальному та зокрема у кримінальному провадженні, є спрямованість захисту інтересів не конкретних юридичних осіб (державних органів, суб'єктів владних повноважень чи органів місцевого самоврядування), а держави в цілому.

На думку, Д. К. Бокова, пред'явлення цивільного позову прокурором у кримінальному провадженні є «виражена у встановленій процесуальній формі вимога прокурора на захист інтересів фізичних і юридичних осіб, які зазнали майнової чи моральної шкоди від кримінального правопорушення, до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого чи інших осіб, які несуть майнову відповідальність за їхні дії, про відшкодування цієї шкоди, заявлена до суду та розглядувана спільно з кримінальним провадженням або в порядку цивільного судочинства» [2, с. 7].

Окремі уваги заслуговують передумови та підстави представництва юридичної особи у кримінальному провадженні прокурором. Очевидним є те, що для здійснення представництва юридичної особи, прокурор повинен здійснювати процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в рамках кримінального провадження, учасником якого є юридична особа. Ще однією із передумов набуття прокурором повноважень щодо представництва інтересів держави у кримінальному провадженні є відсутність перешкод, передбачених ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» та загальних перешкод передбачених ст. 77 КПК України. Так, прокурор не вправі здійснювати представництва в суді інтересів держави в особі державних компаній, а також у правовідносинах, пов'язаних із виборчим процесом, проведенням референдумів, діяльністю Верховної Ради України, Президента України, створенням та діяльністю засобів масової інформації, а також політичних партій, релігійних організацій, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, та інших громадських об'єднань [1, ст. 23]. Окрім загальних передумов здійснення представництва

(наявність норм законодавства про право на здійснення представництва, правосуб'єктність юридичної особи та представника прокурора, їх процесуальний статус у кримінальному провадженні, факт завдання шкоди, відсутність перешкод для здійснення представництва), ще однією передумовою є повідомлення прокурором до звернення до суду відповідного суб'єкта владних повноважень про представництво.

Щодо підстав здійснення представництва юридичної особи прокурором у кримінальному провадженні, то їх є дві (ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»). При цьому, такі підстави для представництва мають бути обґрунтовані прокурором у суді. Прокурор здійснює представництво виключно після їх підтвердження судом (ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»). Першою підставою для виникнення представництва прокурором юридичних осіб у кримінальному провадженні є наявність порушення або загрози порушення інтересів держави. Наступною підставою є не здійснення або неналежним чином здійснення представництва інтересів держави органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

До прокурора-представника передбачені також й спеціальні підстави втрати статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні, якими є: 1) звільнення з посади прокурора; 2) відсторонення від виконання службових повноважень (ст. 64 Закону України «Про прокуратуру»); 3) заміна прокурора у кримінальному провадженні (ст. 37 КПК України).

Щодо повноважень прокурора-представника юридичної особи у кримінальному провадженні, то поряд із загальними повноваженнями цивільного позивача, він володіє також додатковими професійними правами та обов'язками, які визначаються Законом України «Про прокуратуру», Кодексом професійної етики та поведінки працівників прокуратури, наказами Генеральної прокуратури України. До основних професійних обов'язків пов'язаних

із представництвом державних інтересів можна віднести (ст. 19 Закону України «Про прокуратуру»): 1) дотримуватися присяги прокурора, в тому числі професійної етики та поведінки працівників прокуратури; 2) вдосконалювати свій професійний рівень та підвищувати кваліфікацію; 3) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом; 4) діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У випадку відсутності суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесений захист законних інтересів держави, прокурор має право: 1) витребувати за письмовим запитом, ознайомлюватися та безоплатно отримувати копії документів і матеріалів органів державної влади, органів місцевого самоврядування; 2) отримувати від посадових та службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, державних та комунальних підприємств, установ та організацій, усні або письмові пояснення.

Таким чином, представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні прокурором відрізняється від представництва іншими особами, в першу чергу тим, що прокурор, представляє та захищає інтереси держави, а не конкретної юридичної особи, а також необхідністю обґрунтування доцільності такого представництва у суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення 11.03.2020).

2. Боков Д. К. Гражданский иск прокурора в уголовном процессе в защиту интересов государства: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 2012. 26 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 11.03.2020).

А. Р. Яцюк
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. В. Нарожна

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Допит — це слідча дія, спрямована на отримання та перевірку інформації стосовно обставин, які мають значення для встановлення істини. Допит є однією із найскладніших слідчих дій. Порядок проведення допиту регулюється як в кримінально-процесуальному аспекті, так і в криміналістичному. Це досить часто породжує певні суперечності під час проведення вказаної слідчо розшукової дії. Допиту підлягають різні категорії осіб. Особливі складнощі виникають при проведенні допиту неповнолітніх. Адже в силу своїх вікових, психологічних особливостей ця категорія потребує особливої тактичної підготовки для проведення допиту.

Питання проблеми допиту неповнолітніх досліджували такі науковці, як Л. М. Карнеєва, М. М. Коченов, О. О. Степанов, В. Ю. Шепітько та інші.

В Кримінальному процесуальному кодексі України допиту неповнолітніх присвячені ст. 226, 227, а також Глава 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх».

В науці поділяють осіб, які не досягли вісімнадцяти років, на такі вікові групи:

- 1) дитячий вік (до року);
- 2) раннє дитинство (від 1 до 3 років);
- 3) дошкільний вік (від 3 до 7 років);
- 4) молодший шкільний вік (від 7 до 12 років);
- 5) підлітковий вік (від 12 до 15 років);
- 6) старший шкільний вік (від 15 до 18 років) [1, с. 334]

В криміналістиці тактика проведення допиту включає наступні етапи: підготовчий (його завданням є організаційно-технічне забезпечення допиту та визначення тактики наступних етапів

допиту), робочий (формування психологічного контакту) і заключний (вільна розповідь, тобто виклад допитуваної особи всього того, що їй відомо) [2].

Щодо неповнолітніх слідчий під час підготовки та проведення допиту повинен враховувати їх вік та психологічні особливості.

Тактика допиту неповнолітніх значною мірою обумовлена особливостями їх психіки (підвищеним навіюванням, схильністю до фантазування, високою емоційністю, нестійкістю поведінки), незначним життєвим досвідом, що нерідко приводить до неправильної оцінки ними розслідуваної події в цілому або окремих її елементів [2].

Професор Н. Ш. Сафін визначає, що формування показань неповнолітніх є психологічним процесом, що характеризується повним і точним (або неповним і неточним — в залежності від конкретних об'єктивних та суб'єктивних обставин) сприйняття конкретних подій і обставин за допомогою органів чуття і свідомості, запам'ятовування сприйнятого, переробкою і утриманням його в пам'яті, згадуванні (чи впізнанні) і правильним відтворенням в ході допиту повних і достовірних даних про подію та обставини [3].

Слідчий, який проводить допит неповнолітніх, повинен володіти низкою психологічних прийомів, тобто він повинен розуміти дитячу психіку та вміти знайти підхід до кожного індивідуально, що дає змогу стверджувати про необхідність наявності в нього відповідної підготовки. Також важливим моментом є тісна співпраця слідчого з психологом. Слідчий повинен застосовувати лише правомірні методи психологічного впливу, до таких належать: метод переконання (повідомлення допитуваному відомостей з метою впливу на його емоції, інтелект), метод викриття (передача допитуваному інформації з метою отримання більш повних відомостей), метод правомірного навіювання (шляхом вимоги, пропозиції, поради, прохання), метод емоційного експерименту (використання психологічного стану допитуваного), метод прикладу (особистий приклад або повідомлення про позитивні якості інших осіб) [1, с. 336].

Особливу увагу варто приділити аудіо та відео фіксації допиту. Оскільки в Кримінальному процесуальному кодексі норма, яка передбачає обов'язковість аудіо та відео фіксації допиту саме неповнолітніх, відсутня. На нашу думку, обов'язковість такої фікса-

ції є досить важливою, оскільки це буде прямим доказом, того, що слідчий під час проведення допиту керувався лише дозволеними психологічними прийомами та не здійснював інший заборонений законом вплив на неповнолітнього.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає залучення до проведення допиту неповнолітньої особи її законного представника, педагога або психолога, а за необхідності — лікаря [4, ст. 226].

Ми вважаємо залучення психолога до проведення допиту неповнолітнього повинно бути обов'язковим, оскільки психолог має певну освіту, що дозволить належним чином вплинути на неповнолітнього для дачі ним достовірних показань.

Роблячи висновки ми хочемо звернути особливу увагу на необхідності обов'язкової аудіо та відео фіксації, що стане гарантом та прямим доказом, того, що слідчий не застосовував заборонених методів психологічного впливу на неповнолітню особу під час проведення допиту. Також в Кримінальному процесуальному кодексі варто закріпити норму, яка передбачатиме обов'язкову участь саме психолога в проведенні такої слідчої дії. Оскільки участь близьких осіб, педагогів може негативно впливати на хід проведення допиту. Близькі родичі можуть здійснювати психологічний вплив на неповнолітню особу, що буде прямо впливати на хід та результати допиту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рогатинська Н. З., Мудрак Р. М. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи. *Право і суспільство*. 2014. №5.2. С. 333-338. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_5.2_74 (дата звернення : 10.03.2020).
2. Борисов Н. Л. О некоторых тактических моментах допроса несовершеннолетнего обвиняемого. *Сибирский юридический вестник*. 2001. №3. URL <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1116791> (дата звернення: 11.03.2020)
3. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків, 2007. 432 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 11 січн. 2019р. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.03.2020).

Наукове видання

**ПРАВОВИЙ ВИМІР
КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ**

ТРЕТІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

МАТЕРІАЛИ

ювілейної всеукраїнської наукової дистанційної конференції,
присвяченої 155-річчю
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

10 квітня 2020 р.

м. Одеса

Українською, російською та англійською мовами

Укладачі:

***Левенець Анжела Вікторівна
Нарожна Олена Володимирівна***

Підписано до друку 13.04.2020 р.
Формат 60x84/16. Ум-друк. арк. 14,88.
Наклад 100 прим. Зам. № 2004-03.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).

Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.

Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160

e-mail: fenix-izd@ukr.net

www.feniksbooks.com